

Hidasi Judit

Na és, hogy tetszik Japán?

Terebess Kiadó, Budapest, 1999

TARTALOM

Előszó

A japán értékrend építőkövei

Gaidzsín-fóbia

Magyar vagyok és nem amerikai...

Csoportban az erő...

Na és, hogy tetszik Japán?...

Japán nyelv - japán észjárás

Információ dömping

Idő! - Idő?

Tanulni, tanulni, tanulni...

A munka szent

Házasság japán módra

Az átváltozás virtuózai

Mindenki másképp csinálja

Japán közelről

Előszó

Amikor először léptem japán földre 1976-ban, érthető módon teli voltam kíváncsisággal, izgalommal, várakozásokkal és félelemmel. Ezzel, azt hiszem minden külföldi így van, hiszen Japánról, a japán emberekről és életformáról élő külföldi elképzelések és ismertetések azt engedik sejtetni, hogy nem mindennapi élményt jelent egy utazás e távoli országba. Élményekben bőven volt részem, de hamarosan bebizonyosodott, hogy előzetes elképzeléseim jó része tévhiten alapult. Ennek a kis könyvnek a megírására az bátorított föl, hogy több évi ott tartózkodás és több látogatás után szinte kötelességemnek éreztem, hogy megpróbáljak közvetlen, „életszagú” beszámolót készíteni élményeimről. Célom volt az is, hogy a „Felkelő Nap Országával” kapcsolatos illúziók, tévhitek és rémhírek egy részét eloszlassam. A feladatra nem szerénytelenség indított, hiszen tisztában vagyok azzal, hogy a japán élet és valóság töredékével ismerkedtem meg csupán, egyéni élményeim és tapasztalataim nyilvánvalóan korlátozottak. Azonban rám ezek az élmények olyan nagy hatással voltak, és sok tekintetben annyira tanulságosak, érdekesek, hogy nem érzem haszontalannak megosztani őket mindazokkal, akik vagy azért veszik kezükbe ezt a könyvet, mert már jártak Japánban, vagy azért, mert még nem jutottak el ugyan oda, de érdeklődnek iránta.

Egy élménybeszámoló megírásához nagy merészség kell. Erre, azt szokták mondani, kétfajta embertípus képes. Az egyik, a kéthetes villámlátogatás után merészen tollat ragadó utazó - sok esetben újságíró -, aki akárcsak a hályogkovács, fenntartások nélkül nekivág a feladatnak, mert vagy nem ismeri, vagy nem akarja elismerni vállalkozása kockázatosságát. Ebből születnek a színes, lenyűgöző, fordulatos beszámolók, teli érdekes információkkal - amiknek jó részéről aztán előbb-utóbb kiderül, hogy elhamarkodott általánosítások, de kétségtelenül szórakoztatóak. A másik szerzőtípus az, aki több évtizedes kutatómunkával, elemzésekkel készíti el pontos és megbízható, ámde nem feltétlenül szórakoztató beszámolóját. Én, úgy érzem, egyik kategóriába se tartozom. Ahhoz túl sokat éltem Japánban, hogy szenzáció-ízű beszámolót kínálhassak, ahhoz viszont túl keveset, hogy tudományos elemzést ígérhessek. Amit ebben a könyvecskében kínálok, az nem más, mint egy egykori magyar ösztöndíjas személyes élményeinek, benyomásainak ismertetése, elbeszélése.

Több ízben fordultam meg Japánban. Először 1976-77-ben a Tokai egyetem ösztöndíjasaként, másfél évet töltöttem Tokió mellett, Hiracuka városában, az egyetem központi campusában. Második alkalommal a Japán Alapítvány külföldi japán tanárok számára rendezett nyári egyetemén vettem részt Tokióban, 1979 nyarán. Harmadik alkalommal 1982-83-ban egyéves ösztöndíjjal az Oszakai Idegen Nyelvek Egyetemén folytattam tanulmányokat és kutatómunkát a Japán Művelődési Minisztérium ösztöndíjasaként. Ezt követték rövidebb tanulmányutak, majd 1993-94-ben kilenc hónapos kutatói ösztöndíj, amelyet Tokió egyik északi külvárosában Kosigajában töltöttem el. Szerencsésnek tartom magamat, hogy ily módon Japán különféle városaiban, különféle tájegységein élhettem hosszabb-rövidebb ideig -, ami az ország, az emberek jobb megismerésében segített. Köszönetemet szeretném kifejezni mindazoknak, akik támogattak ebben.

A szerző

A japán értékrend építőkövei¹

Azok az erkölcsi, társadalmi, emberi értékek, amelyek egy-egy nemzet karakterét adják, hosszú évszázadok hagyományai és a mindenkori nevelés és oktatás révén válnak az emberi viselkedés építőköveivé. Valójában persze az olyan, a japánokat hagyományosan jellemző értékek javarésze mint a csoport-szellem, fegyelem, közösségi elkötelezettség, szorgalom, kompromisszum-készség, alkalmazkodóképesség, tűrőképesség, engedelmesség, ügybuzgalom, kitartás, odaadás, stb. a konfuciánus hagyományokhoz nyúlik vissza. Az is bizonyos, hogy mindezek az erkölcsi értékek más kultúrákban és társadalmakban is fellelhetők - csak nem ilyen koncentráltan, nem ilyen intenzitással és nem ilyen összetételben.

A morális értékrendet egy adott társadalomban döntően befolyásolja a társadalmi viszonyok alakulása. A japán társadalom szerkezetét tekintve a II. világháborút követően óriási változáson ment át, és néhány évtized alatt felzárkózott az úgynevezett modern demokráciákhoz. Elvileg eltűntek az osztálykülönbségek, ugyancsak elvileg mára megszűnt a nőekkel szembeni diszkrimináció. A társadalmi változás bizonyos fokig rányomta ugyan a bélyegét az emberek gondolkodásmódjára, de egy fél évszázad nyilvánvalóan mégsem elegendő idő ahhoz, hogy gyökeresen megváltoztassa azt az értékrendet, amely a feudalizmus évszázadai alatt alakult ki. Manapság a japán állampolgárok 90 százaléka nyilatkozik úgy, hogy a középosztályhoz tartozónak érzi magát, ami arra enged következtetni, hogy az emberek döntő többsége életvitel, életérzés tekintetében azonos szinten lévőnek tekinti magát. A társadalmi viszonyok megváltozásának és a gazdaság fellendülésének köszönhetően maga a társadalom makroszinten valóban egységesebb lett, de a társadalmat alkotó kisebb - munkahelyi, családi - közösségek szintjén ugyanez nem mondható el. Ezekben a kisebb közösségekben, ahol ténylegesen zajlik az egyének élete - a változások ellenére is megőrződtek, tovább hagyományozódnak azok az erkölcsi értékek, amelyek egy sokkal konzervatívabb, a társadalmi fejlettség szintjét tekintve jóval régebbi állapot közepette alakultak ki.

Elindulva a legkisebb közösség-egységtől, a családtól, elmondható, hogy a család mind a mai napig szilárd építőköve a japán társadalomnak. Az urbanizáció, iparosodás és egyéb modern kortünet hatására ugyan egyre ritkább az úgynevezett nagycsaládi közösség, ahol több generáció él együtt, de még mindig erős a férj-feleség-gyerek alkotta családi szerkezet kohéziója. A világ más országaihoz képest aránylag kevés a válás, a gyerek nevelésének és jövőjének zavartalan biztosítása, továbbá a családi vonal, a „név” továbbvitelének igénye olyan mély erkölcsi kötelezettséget jelent, amely a kevésbé sikerült házasságokat is összetartja.

A gyerekek számára ily módon a család érzelmileg hosszútávon is teljesen megbízható háttért és megbonthatatlan közösséget jelent, ami más nemzetek gyerekeihez képest irigylésre méltó lelki biztonságot biztosít számukra. Az anya-gyermek kapcsolat rendkívül szoros, a nők többsége főhivatású anya, aki minden idejét és figyelmét a gyereknevelésnek és a család összetartásának tudja szentelni. A családfő a férj, akinek külsőségekben kijár a megkülönböztetett tisztelet, nemcsak családfői, hanem férfiúi jogon is, de a kormányzó a feleség, aki a pénzügyektől kezdve a legapróbb háztartási ügyekig mindent menedzsel. Ilyenformán a férj tulajdonképpen anyagilag ugyan felelős a család boldogulásáért, de a háztartás működtetése

¹ „A japán fejlődési modell főbb területeink tanulmányai Magyarország számára” c. kutatási tervzet (szerkesztette: Hernádi András) keretében a Japán Alapítvány támogatásával megjelent tanulmányomból vett részletek alapján (1992).

szintjén teljesen mentesül a feladatok alól. Sok külföldi megfigyelő fogalmaz úgy, hogy a japán férfi valójában azt a fajta kényelmes függőségi viszonyt, amit gyermekként édesanyjával alakított ki, továbbviheti házasságában is. Az otthon és kényelem biztosítása az anyáról áthárul a feleségre. Tény, hogy a házasság Japánban nem annyira férfi-nő kapcsolat, mint inkább családi intézmény. Ismeretes, hogy még manapság is sok a közvetített házasság, ahol a partnerek közvetítő révén, felszínes személyes ismeretség után kötnek házasságot. Érdekes, hogy a japán társadalomban, ahol a dolgok sikeres működéséhez - legyen az üzlet, munka, tárgyalás, bármi - az emberi-érzelmi megközelítés, a rokonszenv az előfeltétel, olyan fontos döntéshez, mint a házasság, az ész oldaláról közelítenek. A házasságok inkább észérvek alapján kötnek, és később telítődnek meg érzelmi tartalommal. Nálunk, ahol az érzelmi összhang csúcsán kötik a házasságokat, az idő előrehaladtával érzelmileg intenzitáscsökkenésre lehet számítani, és csak ez után derül ki, vannak-e észérvek is a kapcsolat fenntartása mellett.

A japán közösségekben és viszonykapcsolatokban egyébként az egymás melletti kitartás, az elkötelezettség tartós vállalása a normális dolog. Ez nem csak a családi, házastársi közösségekre vonatkozik, hanem bármely más kapcsolatviszonyra. A munkáltató, ha nincs megelégedve alkalmazottjával, nem elbocsátja, hanem átneveli, esetleg ha ez sem megy, egy másik munkaterületre helyezi át. A fölöslegessé vált munkaerőt a vállalatok nem küldik el, hanem átképzik vagy inkább rejtett munkanélküliként látszatomunkakörben tovább alkalmazzák. A feltűnően alacsony munkanélküliségnek Japánban többek között ez is az egyik magyarázata. A munkavállalók tehát a saját közösségük kötelékében biztonságban érezhetik magukat, amivel viszont sajátos módon nem élnek vissza. Azért nem élnek vissza, mert ha ezt tennék, akkor elvesztenék a közösségük bizalmát. Akkor bekövetkezne az, ami minden japán ember rémálmának egyike - a „kivülkerülés”. Kivülkerülés azon a körön, amelyhez tartozik, kintrekedés a közösség biztosította együvé tartozás melegéből, biztonságából. A japán mentalitás egyik fő rendezőelve az úgynevezett *szoto* - *ucsi*, a „kinti” világ és a „belső” kör közötti különbségtétel. Ez az etikettől kezdve, a nyelvi kifejezésformákon át, szinte az élet valamennyi megnyilvánulását áthatja. A kör, amelyen belül vagyok, az „*ucsi*” véd, arra mindig számíthatok. Cserében ennek a belső körnek a tagjai közösséget vállalnak nemcsak egymással mint társakkal, hanem elfogadják a közös azonosulást a feladatokkal, a közös kötelezettségvállalást, a közös felelősségvállalást is. Ezzel magyarázható, hogy időnként bejárja a világsajtót egy-egy hír, miszerint N. vállalat igazgatója lemondott, mert munkatársai például megvesztegetési botrányba keveredtek. Hasonlóképpen lemondott annak a repülőtársaságnak az elnöke is, amelynek egy gépe a nyolcvanas évek elején lezuhant, ezzel az évtized legnagyobb katasztrófáját okozva Japánban.

Efféle esetekben nálunk az erkölcsi botrányba keveredett munkatársat menesztenék; egy-egy üzemi balesetnél a vezetők igyekeznének a felelősséget a vállalatról az azt okozó egyénre hárítani, és önmagukat meg a vállalatot lehetőség szerint tisztára mosni, nem vállalva a közösséget a kárt okozó taggal. A példák alapján is belátható, hogy a japán mentalitás szerint a közösségi hovatartozás milyen hatalmas erkölcsi elkötelezettséget jelent valamennyi érdekelt fél számára. Aki egyszer visszaél ezzel, az nem csak a saját körének a bizalmát veszíti el, hanem számíthat arra, hogy mint megbízhatatlant más közösség sem fogadja be.

Erős az a tévhit, hogy a japánok a világ egyik legudvariasabb népe. Felszínes szemlélődés, futó benyomások alapján tényleg ez a látszat. Az utazó, a rövid látogatásra Japánba érkezett vendég tudniillik csak olyan körökben mozog, ahol ő mint meghívott tartozik valahová. Vagy egy vendéglátó családhoz, vagy egy vendéglátó vállalathoz, vagy egy kutatóintézethez. Ezek a közösségek saját köreiken belül élik a saját életüket, az úgynevezett *ucsi* közegben érvényesek az érintkezési normák. Ám csak az *ucsi*-n belül! Az *ucsi* világ tagjai érvényesítik egymással

szemben az udvariassági szabályokat; figyelmesek, előzékenyek a társadalmi elvárás adta kereteken belül, érvényesül a *szenpai* - *kóhai* „idősebb társ” - „fiatalabb társ”-nak kijáró megkülönböztetett érintkezési norma (persze az idősebb társ javára). Mindez azonban azonnal érvényét veszti a *soto*, a körön kívüli közegben. Az utca embere, az ismeretlen járókelők egymással jó, ha csak közömbösek, és nem már-már kegyetlenek. Akivel nem állok valamilyen kapcsolatban, aki csak a *soto* része, azzal bármilyen figyelmetlenség, türelmetlenség, tülekedés, sőt még a durvaság is megengedhető, hiszen nincs hozzá közöm. Ha nincs hozzá közöm, akkor nem is kötelez semmi. Ezért lehet a figyelmes szemlélő tanúja annak, hogy idős embereknek senki nem siet a helyét átadni járművön, hogy cipekedő néninek, gyereknek, babakocsival kínlódó anyának senki nem nyújt segítséget, hogy balesetben fölbukó kisgyerek mellett szenvtelenül sietnek el a járókelők. Megteszik, mert nincs közük hozzájuk. Ez tehát az éremnek az az oldala, amelyről ritkábban ejtenek szót, de a teljes kép megértéséhez ezt is ismerni kell. Annál inkább, mert csak így érthetjük meg a japán gondolkodásmód és élet-szemlélet nézetem szerint egyik leglényegesebb alapelvét. Nevezetesen, hogy abszolút kategóriák helyett a relatív kategóriákat tartja tiszteletben. Ez szöges ellentétben van a nyugati és a magyar szemlélettel. Európában, ha valaki úgynevezett udvarias, finom ember, akkor az udvarias a villamoson ismeretlenekkel szemben is, csakúgy mint a munkahelyén vagy baráti társaságban. Japánban a helyzet - a mikor, a hol - függvénye az, hogy valaki udvarias-e vagy sem. Ugyanaz a Tanaka úr, aki nagy hajlongások és mosolyváltások közepette hosszasan búcsúzkodott ismerősétől a sarkon, a metrókocsiba érve fenntartás nélkül rúgja bokán a mellette állót, ha a körülmények úgy hozzák. Más példát véve: az abszolút kategóriákban való fogalmazás a japán nyelvtől, nyelvhasználatától is idegen. A japán kifejezések, megfogalmazások, nem egyértelműek, lehetőleg homályosak. Sok nyugati vádolja ezért a japánokat sunyisággal. Nem azt mondják, hogy „nem akarok elmenni”, hanem úgy fogalmaznak inkább, „lehetséges, hogy nem megyek el”. Az üzletemberek tárgyalásokon sokszor hagyják a nyugatiakat bizonytalanságban kétértelműen fogalmazott kijelentéseikkel.

E mögött a jelenség mögött több lelki tényező húzódik meg, ebből hármat emelek ki. Először is, a japán konfliktust, konfrontációt kerülő nép. A nyílt összecsapás helyett inkább a hajlékonyabb megoldásokat választja, még kompromisszumok árán is. Ezért kerüli a határozott „nem” használatát, igyekszik - nyelvileg is - rugalmas stratégiával megkerülni a határozott állásfoglalást. A homályos kifejezésmód ugyanakkor lehetőséget ad arra, hogy mindkét fél számára nyitva maradjon a menekülés útja. A másik fontos lelki tényező tudniillik az, hogy az érintett felek egyike se kerüljön olyan helyzetbe, hogy megszégyenüljön. A „megszégyenülés”-nek a japán kultúrában ugyanolyan erkölcsi megbélyegző értéke van, mint a nyugati kultúrákban a „bűn” „bűnösség” fogalomnak. A harmadik, számunkra alighanem a legnehezebben értelmezhető lelki tényező pedig az egyéni kötelezettségvállalás elhárításának szándéka. Annak az egyszerű kérdésnek a megválaszolására, hogy „hol szálljak le a Nemzeti Múzeumhoz?” a magyar utazóközönségből rögtön vállalkozik egy-két önkéntes, aki tanácsot ad, aki jobban tudja a másiknál, aki majd elmagyarázza. Hasonló kérdésre a japán buszon néma csönd felelne és elfordított tekintetekbe ütköznénk. A kérdés tudniillik egyrészt általánosságban hangzott el, másrészt a *szoto*-körből jött - senkinek semmi köze hozzá. Abban a pillanatban azonban, ha személyre szólóan tesszük föl, akkor számíthatunk válaszra. Igaz ugyan, hogy nem biztos, hogy határozott válaszra. Nagyobb a valószínűsége egy udvarias bizonytalankodásnak valahogy így: „Hát, nem is tudom, lehet, hogy a harmadik megálló lenne az.....”. A határozott válaszadás tudniillik a japán mentalitás szerint azt jelentené, hogy az illető tájékozottságával kitűnik a többiek közül (a kitűnés pedig negatív előjelű tulajdonság), és ennek fitogtatása határozottan elítélendő. Még fontosabb tényező az, hogy igyekeznek kerülni azokat a lehetőségeket, amikor fennáll annak a veszélye, hogy új emberi kapcsolat-

viszonyokba kerülnek. Legyen ugyanis bármiféle kapcsolatról szó, az mindenképpen valamiféle kötelesség - kötelezettség - lekötelezettség.

A japán ember környezetéhez való viszonyát meghatározó másik nagy rendezőelv tudniillik az *on - giri*, az „elkötelezettség” kényszertudata, beleértve abba a kölcsönösség erkölcsi elvárását is. Ez pedig nyomasztó. Ha én bárkitől szívességet kérek, akkor valamilyen értelemben lekötelezettje leszek. Ettől a lekötelezettségtől csak úgy szabadulhatok, ha megtalálom a viszonzás módját. A japánok idejük tetemes részét ezzel a viszonzásmód-kereséssel töltik. Ezért, mielőtt szívességet kérnének vagy határozott választ adnának, ezerszer is meggondolják. És gyakorta döntenek úgy, hogy kevesebb a kockázat, ha nem egyértelműen, hanem bizonytalanul, többféleképpen értelmezhetően viselkednek.

A japán társadalom - sajátos erkölcsi és társadalmi értékrendjével, szokásaival, melyekből csak a néhány legfontosabbat emeltük ki - egészen a legutóbbi időkig aránylag zavartalanul működött, sikerült a japán társadalmi együttélés szabályait az elvárások szerint betartani. Ez egyrészt annak volt köszönhető, hogy a társadalom meglehetősen homogén volt - etnikai és strukturális értelemben is, másrészt annak, hogy egészen a II. világháborúig a nemzetközi, külföldi, elsősorban persze nyugati értékek, normák befolyása nem volt annyira erős, hogy minőségi törést okozzon a japán értékrendszerben.

Az első nagy sokk, amely Japánt érte, a II. világháborús vereség volt. Megingott az az önbizalom, az a biztonság, amely addig a japán nemzetnek az önmagába vetett hitét adta.

A vereség - valójában Japán történelmének első nagy háborús veresége! - sokakat ráébresztett arra, hogy ahhoz, hogy felvehessék a versenyt a világgal, és újból visszanyerhessék méltó rangjukat, tekintélyüket, számos változtatásra van szükség.

A japánok nem késlekedtek, hanem legendás újrakezdési, alkalmazkodási képességüket össznemzeti szinten mozgósítva hatalmas lendülettel láttak neki az újjáépítésnek. Új alapokról, új szervezeti formákban -, de a régi, jól bevált szemlélettel. A 60-as éveket ez a lendület, ez a dinamizmus jellemezte. Az ország látványosan előretört, és a gazdaság frontján rövid idő alatt bizonyított. Az ország egyre gyarapodott, de egészen a 70-es évek végéig sikerült a lakosság életszínvonalát, életkörülményeit fejlődésében visszatartani. Nem engedték a fogyasztást elszabadulni egészen addig, amíg a nemzetgazdaság nem állt be a fejlett ipari országok színvonalára. A társadalmi értékrend, elvárások vonatkozásában az elmozdulás a régi hagyományokhoz képest erre az időre tehető. A fogyasztói társadalmi szemlélet elhatalmasodásával kezdetét vette a hagyományos értékrend átrendeződése.

Ehhez járult az egyre erőteljesebb külföldi hatás. Az amerikai életszemlélettel, életvitellel nem csak a tömegkommunikáció jóvoltából ismerkedtek meg a japánok, hiszen a háború után a szigeteken állomásozó amerikaiak életstílusát közvetlen közletről tanulmányozhatták. A 64-es olimpiát követően föllendült a turizmus; a megélénkülő kereskedelmi kapcsolatok ugyancsak hozzásegítették a nemzetközi, a külföldi modellek jobb megismerését. A második nagy sokk, amely Japánt érte, ilyen értelemben inkább kulturális jellegű volt.

A szűkösebb életkörülményekből történő kilábalással egyidejűleg nyíltabbá vált a világ számukra. A fiatal korosztályok nem titkolt irigykedéssel és vágyakozással tekintettek a szabadabb életformák felé. Egyre több japán fiatalnak adatott meg a világlátás lehetősége - nagy lelkesedéssel szemlélték elsősorban az amerikai modellt.

A külföldi életminták jobb megismerésének lehetősége ugyanakkor ráébresztette a japánokat saját nemzeti értékeikre is. A 80-as évektől a hagyományos japán értékek bizonyos újrafelértékelődésének lehetünk tanúi. A nyugati, elsősorban amerikai életvitelhez kapcsolódó társadalmi normákhoz már közel sem azzal a kritikátlan csodálattal viszonyulnak, mint koráb-

ban. Japánnak a világban a gazdasági, pénzügyi és technológiai fronton kivívott tekintélye visszaadta a kisembernek is azt az önbizalmat, amelyre támaszkodva immár sokkal magabiztosabban mozog a világban, mint pár évtizede.

A néhány évtized alatt kivívott anyagi jólét, a magas életszínvonal ugyanakkor teret ad az egyéni igények, az egyéni vágyak minél erőteljesebb megvalósításának. A japánok szemléletében is kezd a hangsúly a csoport és közösségi érdekekről áthelyeződni az egyéni szférára. A folyamat elindult, de még nem intézményesült. Az intézmények szintjén tudniillik még a hagyományos értékek továbbvitelének a szándéka érvényesül.

Saját élményeim is alátámasztják mindezt.

Gaidzsin-fóbia

A rekkenő hőség szinte letaglózott, ahogy kiléptem az egyetem épületéből. A kora nyári délután napsugaraival olyan erővel tűztek, hogy a fullasztó, párás meleg elől igyekeztem minél előbb a föld alá bújni, és a metró léghűtött kocsjában menedéket keresni. Könnyű nyári szoknya és blúz volt rajtam, de még ezt is soknak éreztem a nyomasztó hőségben. A Tokiót Jokohamával összekötő vasútvonal szerelvényei szokás szerint zsúfoltak voltak, de mégis szinte fellelegzett az ember, ahogy besodródott a tömeggel együtt a hűvös kocsiba. Ahhoz már hozzászoktam, hogy mint külföldit és különösen mint fehér nőt, állandó kíváncsi tekintetek vesznek körül. Az újságjaikban mélyedő utasok egy-egy *gaidzsin* belépésekor lopva szemrevételezik az illetőt, a japán nők alig leplezett érdeklődéssel figyelik a külföldi nő minden mozdulatát, felméri ruhadarabjai szabását, a sminkjét. Most mégis zavart, hogy egy idősebb úr, aki a fejünk fölött lóbálódzó fogantyúk egyikébe kapaszkodva mellettem imbolygott a robogó vonaton, szinte meredten bámult. Kisvártatva aztán hozzám fordult:

- *Do you speak English, Sir? (Beszél Ön angolul, uram?)*

Bevallom, kissé megrökönyödtem, de a meglepetésem akkor vált teljessé, amikor kiderült, hogy az illető úr egy középiskolában angol nyelvtanár, és mint mondta, minden alkalmat meg szokott ragadni, hogy gyakorolhassa az angolt. Nos, el is beszélgettünk, részben angolul, részben japánul, miután biztosítottam róla, hogy én ugyan beszélek angolul, de magyar vagyok, Magyarországról, és én viszont szívesebben gyakorolnám a japánt. A társalgás nem folytatódhatott sokáig, mert készültem leszállni. Búcsúzásképpen az úr a lelkemre kötötte, hogy ha hazamegyek Amerikába, akkor írjak neki, mert gyűjti a képeslapokat. Addigra már beláttam, hogy reménytelen meggyőznöm őt arról, hogy nem vagyok amerikai, ezért aztán nagylelkűen megígértem, hogy majd írok. Persze angolul.

Ez a jó szándékú középiskolai angol nyelvtanár egyszerűen rabja azoknak a beidegződéseknek, amelyek még mindig uralkodnak a japán társadalomban. Először is még mindig él az a tévhit, hogy minden fehér ember amerikai. A háború utáni hosszú amerikai megszállás eredménye ez az elképzelés, hiszen addig a japán társadalom széles rétegei egyáltalán nem érintkeztek fehér emberekkel. A Japánt ellepő amerikai katonák voltak azok az első külföldiek, akiket ők megismertek, és akiken kívül - a hatvanas évekig, amikor nagyrészt az 1964-es Tokiói olimpiának is köszönhetően nagy méretekben beindult a nemzetközi forgalom, turizmus - jóformán nem láttak más fehér embert. Ehhez a „fehér ember egyenlő amerikai” téves beidegződéshez hozzásegítettek és folyamatosan hozzásegítenek a tömegkommunikációs eszközök: a tévében a különböző társasjátékokban, vetélkedőkben a legtöbb külföldről szóló adás, információ, kérdés, stb. amerikai vonatkozású. A japán nyelv is tükrözi ezt a téves beidegződést - az „amerikai” alatt a japán nyelvben „Egyesült Államok-beli” értendő. Persze, ha belegondolunk, ez Magyarországon is így van, azzal a különbséggel, hogy nálunk azért a postai címzéshez legalább USA-t szokás írni. Japánban az „Amerika” elég.

Sokkal szomorúbbnak éreztem ennek a vonatbeli élménynek a kapcsán azt, hogy egy középiskolai angol tanár egy nőt úgy szólít meg, „uram”. Magyarázatul, de nem mentségére szolgáljon két tény. Az egyik az, hogy a japán nyelvben nincs külön megszólítási forma nemek szerint. Mindenki egységesen *X. Y.-szan*. Ez egy udvarias utóképző, ami szituációtól függően jelenthet „úr”-at, „asszonyom”-at, „kisasszony”-t. Az angol társalgási könyvekben gyakran szerepel a *sir*, azaz uram megszólítás, és ilyenformán a japán ember gyakorta, bár hibásan úgy általánosít, hogy ez ugyanolyan tág jelentésű udvariassági forma, mint az ő *szan*-juk. Az elkeserítő az, hogy a Japánban folyó angol oktatás csak igen csekély szerepet szán az élő-

nyelvi társalgásnak, az angol oktatás jórészt kimerül regény és novella részletek olvasásában és elemzésben, és ezért az élőnyelvi érintkezés szabályait nem oktatják. Persze hogyan is oktathatnák, hiszen még maguk az angol tanárok sincsenek birtokában az élő nyelvnek - mint a fenti példa is mutatja. A hagyomány sok generáció óta tovább öröklődik, noha újabban már igyekeznek felszámolni az akadémikus idegennyelv-oktatási gyakorlatot. Ezt elősegítendő, egyre több külföldit vonnak be az angol-nyelvoktatásba. Csakhogy nem minden külföldi nyelvtanár! Számos oktatási intézményben ez azonban nem akadály - legyen fehér ember, lehetőleg szőke és kékszemű, s a felsorolt tulajdonságok elegendőek ahhoz, hogy megkapjon egy-egy angoltanári állást. Munkanélküli és/vagy kalandvágyó amerikai és angol fiatalok szárai éltek és élnek ezzel a lehetőséggel, ami sajnos az esetek többségében meg is látszik az oktatás hatékonyságán...Vagyis a kérdés mind a mai napig érdemben nem megoldott. El nem ítéhető módon, bizony honfitársaink tucatjai is angol-oktatásból élnek Japánban, ami némi büszkeséggel tölthet el bennünket, hiszen ezek szerint sikerrel állják a versenyt a „valódi” angolszász botcsinálta tanárokkal.

A *gaidzsin* szó tulajdonképpen külföldit jelent, enyhe pejoratív felhanggal. Már maga az a tény is, hogy a *gaikokudzsin*, „külföldi ember” szót nem teljes alakjában, hanem rövidített formájában alkalmazza a hétköznapi nyelvhasználat, jelzi a külföldiek, azaz idegenek iránti fenntartásokat. Olyan csengése van, mint amikor a magyarban például „amerikai” helyett azt mondjuk, hogy „amcsi”, vagy „japán” helyett azt, hogy „japcsi”, és folytathatnánk a sort. A *gaidzsin* tehát elvileg külföldit jelent, gyakorlatilag azonban csak a „féhérember-külföldi” megnevezésére szolgál. Ez a megkülönböztetés rangot ad, amennyiben a lehetséges idegenek, értsd alatta ázsiaiak, afrikaiak, arabok, indiánok, vagy a földgolyó bármely részéből érkezett külföldiek közül is a legnagyobb tekintélyt biztosítja a japán társadalmi érintkezésben. Ám, hogy ez csak viszonylagos tekintély, tanúsítja maga a szó, amelyet, ha stílusosan magyarítani akarnék, akkor azt mondanám, hogy ‘külcsi’. A leleményes japán nyelv ugyanakkor az esetleges kellemetlen felhang tompítására néha hozzátapasztja a szóhoz a ‘-szan’ szócskát, ami „úr” illetve „hölgy” értelmű. Így ebből egy sajátos és önmagában is ellentmondásos, azonban a japán kompromisszumkészséget kiválóan tükröző hibrid születik, a *gaidzsin-szan*, a „külcsi-úr”, ami olyasminek felelne meg magyarul, mintha pl. egy amerikait úgy titulálnánk, hogy „amcsi-úr”.

A *gaidzsin* tehát Japánban tartózkodó fehér ember, és ha fehér az ember, akkor amerikai. Legalábbis a hétköznapi érintkezés szintjén. Ha pedig amerikai, akkor angolul beszél. Ha viszont angolul beszél, akkor nem beszél japánul. Mert külföldi. Mert a japán nyelvet külföldi nem tudja. Nem tudhatja. Mert a japán nyelv olyan sajátos, hogy idegenek megtanulni nem tudják. Értsd alatta, nem is képesek megtanulni.

Tudom, hogy az előítéletek ilyen határozott felsorolása sokakban bizalmatlanságot ébreszt. Nyilván túlzásnak érzik. Valamennyien így vannak ezzel mindaddig, amíg saját helyi tapasztalataik meg nem győzik őket arról, hogy az általánosítások veszélyesek ugyan, ámde módfelett hasznos tudni róluk előre...

A háztulajdonos, ahol a lakást béreltem, megérkezésem előtt alaposan lenyomozott az ingatlanügynökségen keresztül. A magyarországi adataimat, családi háttérmet, fényképet és egyebeket még jóval a szerződés megkötése előtt el kellett juttatnom hozzájuk, majd miután minden szempontból comme il faut-nak találtattam, bebocsátást nyertem Tokió egyik külvárosának bérházába. Az ötemeletes házban lakott még más külföldi is; egy japán hivatalnok svájci feleséggel a másodikon. Beköltözésemkor az első emeleten lakó háztulajdonoséknál a gyerekekkel egyetemben gondosan bemutatkoztunk; karácsonyra magyaros ajándékot adtunk át, amit ő újévkor a gyerekeknek hozott meglepetéssel viszonzott.

1994 februárjában évtizedek óta nem látott nagy hó hullott. A házínéni a bokáig érő havat próbálta éppen elkotorni a kapunál, amikor elmenőben odaköszöntem neki. „Ugye, maguknál Amerikában is sok hó szokott esni?” Egy pillanatra megtorpantam, mert hiszen tudnia kell, hogy én nem Amerikából... De szegény úgy el volt merülve a szokatlan foglalatossággal, hogy nem akartam akadékoskodni, így csak ráhagytam. Amerikában télen tényleg sok a hó.

Egy ismerős ismerősén keresztül felkérést kaptam egy előadás tartására a Tokiótól kb. 60 kilométerre fekvő kisváros kultúrházában. A helyi kultúrafelelős már második éve szervez úgynevezett „nemzetközi bemutatkozások” című sorozatot, ahol különféle tájakról, szokásokról számolnak be vagy meghívottak, vagy külföldi utazások japán résztvevői. A témám: „kommunikációs nehézségek külföldiek és japánok érintkezésében” kiválóan illeszkedett a sorozat tematikájába. Az előadás előtt a meghívó bemutatott a mintegy 60 fős hallgatóságnak, elmondta, hogy *Hangarii*-ből (Magyarországról) jövök. Az előadás után a hallgatóság kérdéseire válaszoltam, amelyek közül a második így hangzott: „Bocsánat, hogy megkérdezem, mert én még nem jártam Amerikában, melyik államból is tetszett jönni?”

A zsúfolt és füledt metrókocsiban egy verejtékező fiatalember a közelemben tülekedte magát, majd előkotort oldaltáskájából egy angol-nyelvű szöszedetet, és minden különösebb teketória nélkül rábökött egy egyébként számomra teljesen ismeretlen angol szóra, és csak annyit mondott:

- *Say English!*

A japán üzletek, áruházak, a szolgáltatás és kiszolgálás gyorsasága, pontossága és udvariassága már-már legendás. Ezért lepődtem meg aztán különösen, amikor a külvárosi háztartási boltba betérve (ami árukínálat és felszereltség tekintetében bármely európai nagyváros elegáns üzletnegyedét is lepipálja) azt vettem észre, hogy nincs, aki kiszolgáljon. A kiválasztott samponnal a kezemben tanácstalanul álldogáltam egy darabig, majd az irodahelyiség felé kukucskáltam, hátha megpillantok egy eladót, emlékezetem szerint vagy kettő is volt az üzletben, amikor beléptem. Meg is pillantottam, de nem egyet, hanem hármat, három lányt, akik egymást lökdösték kifelé. Különösen az egyik copfos, akit a társai hátulról nyomtak, tiltakozott hangosan: „értsétek meg már, hogy nem tudok, na, elfelejtettem...” Erre jó hangosan megjegyeztem japánul, nem is sejtettem, hogy ennyire félelmetes vagyok... Örült kuncogások közepette előmerészkedtek. Akkor láttam csak, hogy bizony a hátsó kettő már nem is olyan fiatal, a koruk felől akár már tudhatnák, hogy létezik japánul is beszélő külföldi...

A bankban sorszámot kell húzni belépéskor, és annak alapján szólítják a klienseket. A sorszámommal a kezemben nyugodtan várakoztam, mígnem feltűnt, hogy nálam már sokkal frissebbeket is egymás után szólítanak. Egy ideig túrtam, de aztán ami sok, az sok, az ügyfelek között sétáló felügyelőnél megérdeklődtem, mi a helyzet. Bocsánatot kért, majd elrobogott, és bizalmasan megsúgta a teremfelügyelőnek, hogy „tud japánul”. Erre mégiscsak sorra kerültem. Nem kellett kivárnom, amíg a harmadik emeletről előkerítik azt az alkalmazottat, aki ugyan az ügyfelekkel közvetlenül nem szokott foglalkozni, de tavaly nyáron két hónapot töltött Új-Zélandon.

Már a reggeli indulásnál is késésben voltunk. Ismerőseink a város túlsó felén délben vártak, de addig még háromszor kellett átszállnunk. A gyerekek csak egy hátizsákot hoztak a kirándulásra és azt felváltva cipelték. Ez lett a vesztünk, mert az egyik átszállásnál bentfelejtettük a hátizsákot a metrókocsi csomaghálójában. A következő megálló „elveszett tárgyak osztálya”-n az ügyeletes felvette az adatokat. Afelől, hogy a csomag meglesz, még csak kétségeink se voltak, hiszen a japánok becsületességéről és a személyzet gondosságáról korábban már csupa pozitív tapasztalatot szereztünk. Az ügyeletes odatelefonált a másik vonal vég-

állomására és bediktálta, hogy az ilyen és ilyen színű, anyagú hátizsák, élelemmel és három könyvvel az utolsó kocsi csomaghalójából kiemelendő a szerelvény beérkezésekor. Három angol könyv is van benne! A 13 éves fiam ezt hallva, már-már hangosan tiltakozott, hogy azok magyar könyvek, de leállítottam. Ami latin betűvel van, az angol. Így is lett. A jegyzőkönyv, amit átvételkor aláírtam, tartalmazta a „3 kötet angol könyv” tételt.

A japán hétköznapiakban ünnepet jelent egy-egy otthoni könyv- vagy újságküldemény. A magyar betűt mindig szívesen olvassa az ember külföldön. A könyvcsomagot és ajánlott leveleket japán szokás szerint nemcsak aláírás, hanem pecsét ellenében adja át a postás. Mindenkinek megvan a hivatalos iratokhoz használatos saját pecsétje. Így a kézbesítés kicsit körülményesebb, mert nem lehet egyszerűen a szomszédasszonynál hagyatni a fontos postát, mivel ahhoz a pecsétet is nála kéne hagyni, amire viszont napközben szükség lehet. Vagyis a postát többnyire közvetlenül veszi át az ember. Távollétében kiértéskítést hagynak, és akkor be kell menni érte a központi postahivatalba. Ami az én esetemben történetesen messze volt a lakásomtól. Történt, hogy egy reggel elmenetelemtkor a postaládámban felfedeztem egy ilyen kiértéskítést, amin elcsodálkoztam, hiszen előző nap végig otthon dolgoztam. A magyar olvasnivaló reményében azonban örömmel bumliztam a főpostára, ahol a csomagot rendben meg is kaptam. Vagy egy hétre rá, egyszer csak napközben hallom az ajtón levő levélszekrény felől jövő koppanást. Kisietek, és nem levelet, hanem ismét csak egy kiértéskítést találok benne, miszerint a csomag a címzett távolléte miatt majd a postán vehető át. A balkonra rohantam, és még láttam a motorbiciklijén elhúzó postást. Elfutott a méreg. Európai eszemmel arra gondoltam, hogy magát a csomagot lusta volt felhozni a harmadik emeletre, egyszerűbb volt csak a kiértéskítést bedobnia. De valójában nem ez történt. Félve a külföldivel való találkozásától, inkább csak az értesítést dobta be. Ugyanakkor a japán közhivatalok munkatársai, a tisztviselők rendkívül lelkiismeretesek és megbízhatók. Ezért a csomagot becsülettel meg-sétáltatta annak rendje és módja szerint egészen az ajtóig. Az eset arra a kisdiákra emlékeztet, aki mindig jelentkezik, de az előtte ülő háta mögött úgy, nehogy véletlenül meglássák és felszólítsák... A lelkiismerete ugyanakkor tiszta, hiszen ő jelentkezett...

Magyar vagyok és nem amerikai...

Japánokkal való beszélgetés közben (történjék az bármely nyelven) természetesen az első témák egyike, hogy az ember hová való. Számtalan esetben azonban hiába mondja meg a szegény angol, német vagy magyar ember, hogy ő Angliában, vagy Németországban, vagy történetesen Magyarországon született -, a japán beszélgetőtárs ezt a közlést bár pillanatnyilag megérteni látszik, mégis hamarosan tudata mélyéből előbukkan az „amerikai” képzet, és pár perc múlva már ismét az amerikai életről érdeklődik.

Magyarországról az átlag japán ember nem sokat tud. Ez részben érthető is, hiszen az újságokból, rádióból, tévéből csak elvétve hallhat róla. Az európai vonatkozású hírek, általánosságban is nagyon felszínesek, és ebből Magyarországra csak nagyon kevés hely jut. Aki mégis hallott hazánkról, az vagy zenei érdeklődésű ember, és mint ilyen ismeri Bartók, Kodály nevét, meg a híres magyar zongoristákét (Lisztről már viszont nagyon kevesen tudják, hogy magyar volt); vagy pedig személyes kapcsolata, ismeretsége, utazásai révén többé-kevésbé tájékozott hazánkról. Az, hogy Magyarországon magyarul beszélnek, csak nagyon kevesek számára magától értetődő, és rendszerint csodálkozva veszik tudomásul, hogy létezik ilyen nyelv, hogy „magyar”. Hiszen kézenfekvőnek látszik a feltételezés, hogy ott is angolul beszélnek. Azt pedig, hogy egy külföldi nem tud esetleg angolul, teljesen elképzelhetetlennek tartják. Ez csak azért furcsa, mert hiszen a japánok maguk rengeteget küszködnek az idegen nyelvek (elsősorban az angol) tanulásával. Egy 1995-ös felmérés ezzel kapcsolatosan elgondolkasztató adatot közöl: Ázsiában 25 országban vizsgálták meg a középiskolás diákok angol nyelvtudás-szintjét. Az összehasonlításban Japán a 24. helyre került. Vagyis a második leggyengébb teljesítményt mutatta. Az viszont fel sem merül sokukban, hogy egy magyarnak ugyanolyan nehéz megtanulni egy másik idegen nyelvet, mint például nekik. Valahogyan sok japánban olyan homályos elképzelés él, hogy akár több európai nyelv megtanulása is egy európainak nem nagy feladat, mivel az európai nyelvek annyira hasonlítanak egymásra. Szinte elvárják, hogy az ember több európai nyelven tudjon.

Egyik legérdekesebb tapasztalatot ezen a téren akkor szereztem, amikor az egyetem nemzetközi osztályának a referense magához hivatott, hogy egy kis segítségre lenne szüksége. Kiderült, hogy a könyvtárba érkezett vagy 150 kötet román könyv, és téma szerinti feldolgozásukhoz tudniuk kellene, miről szólnak. Szégyenkezve vallottam be, hogy románul nem tudok. „Hogy-hogy? Hiszen magukkal szomszédos ország, nemde?” - „Ez igaz - mondtam -, de egészen más nyelvcsaládhoz, a latin nyelvekhez közel álló nyelv.” - „Na de maga tud franciául vagy latinul, ugye?” Elismertem, hogy valamelyest igen, de tovább kötöttem az ebet a karóhoz, hogy ez még nem jelenti azt, hogy tudnék románul is. - „Ugyan, ne mondjon ilyet, hiszen a magyar betűk és a román betűk azonosak, akkor meg el tudja olvasni!” Ezek után nem volt több érvem, és egy román-angol szótár segítségével nekifeküdtem a könyvcímek megfejtésének.

Attól a japán társadalomban még mindig erősen élő tévhittől, hogy a *gaidzsín* mind beszél angolul, csak egy lépés az a szintén erős meggyőződés, hogy egy külföldi nem tudhat japánul. Nem tudhat, mert a japán nyelvet egy külföldi nem tudja megtanulni. Azért nem tudja megtanulni, mert a japán nyelv olyan különleges, sajátos nyelv, amit egy idegen nem képes elsajátítani - így a gondolatmenet. Kétségtelenül valami olyan misztikum övezi a japán nyelvet, elsősorban a japán köztudatban, ami elhiteti a gyanútlan külföldivel, hogy tényleg nem lehet megtanulni. Az igaz ugyan, hogy a japánt is, mint minden nyelvet nehéz elsajátítani, és az is igaz, hogy rendszerint több energia és idő kell, hozzá mint egy európai világnyelvéhez, de ez

nem jelenti azt, hogy eleve lehetetlen a feladat. A „japánul megszólaló külföldi” tévé-műsorok és kabarék biztos sikerre számító nagy mutatója volt egészen a 90-es évekig. Elég volt a *gaidzsinnak* megszólalnia, illetve a külföldi akcentust utánzó színésznek, és a közönség dőlt a nevetéstől. A riporter, ha külföldit szólaltatott meg a tévében, rádióban, gyakran még rá is játszott erre egy kicsit, és akaratlagosan az értetlent adva újabb és újabb „poénokat” hozott ki a japánul nem tökéletesen, vagy ha jól is, de akcentussal beszélő külföldiből. Erről a jelenségről tudományos felkészültséggel ír R. A. Miller angolul megjelent, *Japán modern mítosza*² c. munkájában. A helyzet a 80-as évek végétől megváltozóban van - manapság szinte kötelező lett szerepeltetni japánul kitűnően tudó külföldit - hiszen egyre többen vannak ilyenek a különféle kvízműsorokban, vita-műsorokban. Ők jelentik azt a gondolkodásbeli sajátosságot, másságot, ami egy kis szellemi csemegét kínál a nézőknek.

A japánoknak az a mély meggyőződése, hogy a külföldi nem tudhat japánul, a mindennapi életben gyakran bosszantó jelenetekhez vezet. Egy alkalommal beálltam a pályaudvaron a jegypénztár előtt kígyózó sorba. A sor sebesen haladt előre, a vasúti pénztárosok gyorsan, pontosan dolgoznak. Amikor sorra kerültem, bementem a jegyek fölé görnyedő tisztviselőnek, hogy a 6.50-es gyorsra kérek egy jegyet Niigatába. A pénztáros keze már lendült is a jegyoszlop felé, amikor rámpillantott és észrevette, hogy külföldi vagyok. Egyszerre megállt a keze a levegőben és széles mosollyal közölte, hogy *no ingurisu*, (azaz „No English”), és zavarodottan fölpattant, majd elrohant segítségért. Pillanatok alatt megjelent az állomásfőnök egy fiatal alkalmazott kíséretében, akit a pénztárossal együtt noszogattak, hogy szólaljon meg angolul. Én közben elkeseredetten próbáltam japánul bizonygatni, hogy nincs szükség az angolra. Ezalatt a hátam mögött már hosszúra nőtt a sor. Az elfogódott fiatal alkalmazott zavartan kutatott emlékezetében, hogy mit is kellene most angolul mondania. Én kezemben a pénzzel - szintén egyre nagyobb zavarban, alig vártam, hogy szabadulhassak az egérfogóból. A fiatal vasutasnak semmi okos nem jutott az eszébe. Végül is kétségbeesésemben egy papírdarabra leírtam, hogy *Niigata, 6.50*. Eerre az ablak túloldalán állók megkönnyebbült zavart nevetéssel villámsebesen kiadták a jegyet. Tanulván az esetből, taktikát változtattam. Azóta, ha moziba, vonatra, színházba jegyet veszek, ha újságot kérek, igyekszem oldalazva úgy helyezkedni, hogy a pénztár vagy kioszk ablakából ne láthassák, hogy nem japán vagyok. A kiszolgálás így mindig zökkenőmentes.

Étteremben gyakran megesik, hogy a japánul rendelő külföldinek a pincér minden tudását összeszedve következetesen angolul igyekszik válaszolni. Ez a jóindulat és segítőkészség igen meghatározó lenne, ha nem állna mögötte az a lappangó meggyőződés, hogy a külföldivel azért kell angolul beszélni, mert először is amerikai, másodszor meg azért, mert nem tudhat japánul.

Más a helyzet akkor, ha ismerősökkel beszél az ember japánul. A hagyományos japán udvariasságnak megfelelően a külföldi legszerényebb nyelvi produkcióját is nagy lelkesedéssel kísérik, és a kezdő fokon beszélőket dicséretekkel halmozzák el. Sose felejttem el egyik tanárom figyelmeztetését, ami szerint, amíg dicsérik a japánok a külföldi japán nyelvtudását, addig az nem az igazi; akkor tud valaki már valamelyest is japánul, ha már nem dicsérik többé. És ez valóban így van.

A japánul tanuló külföldi csalódással veszi tudomásul, hogy egyre kevésbé méltányolják tudását, pedig egyre többet tud - holott ennek örülni kell, hisz ez azt jelenti, hogy az illető már kezd valóban jól beszélni.

² Roy A. Miller: *Japan's Modern Myth* (Weatherhill, N. Y. & Tokyo, 1982).

A külföldit, elsősorban a *gaidzsin* kategóriába tartozó fehér embert, tisztelettel vegyes tartózkodással fogadják a japánok. Japán ismerősökkel, barátokkal való hosszas beszélgetések során próbáltam rájönni arra, mi a magyarázata annak, hogy a japánok még mindig megkülönböztetett csodálatot mutatnak minden iránt, ami amerikai, legyen az ember, divat vagy sláger. Alighanem az a titok nyitja, hogy a második világháború után a japán közvélemény meglepetéssel tapasztalta, hogy az országukat ellepő amerikaiak erősek, nagyok, jóltápláltak, magabiztosak. Szertefoszlottak azok a korábbi illúziók, ami szerint Japán legyőzhetetlen nagyhatalom, a japán ember és a japán életforma a legtökéletesebb a világon. A japánok erre nem gyűlölettel és megvetéssel válaszoltak, hanem úgy, hogy ideálokká léptették elő volt ellenségeiket. A japán rugalmasságnak megfelelően inkább tanulni akartak tőlük, semmint elutasítani őket. „A japán ember természete olyan, mint a bambusz - szokták mondani - nem törik el, mint a tölgy, inkább meghajlik a ránehezedő erőtől”, de csak azért, hogy ha eljön az idő, annál nagyobb rugalmassággal vágjon vissza. Nos, a japánok igyekeztek átvenni az amerikai életformából, életstílusból mindent, amit a saját kultúrájukba beépíthetőnek véltek, igyekeztek minél többet ellesni az amerikai technikából, tudományból, és alighanem mostanában érkezett el a bambusz visszarúgásának az ideje. A japán ipar autóival, tévéivel, komputereivel elárasztja és szorongatja az amerikai piacot. A kritikátlan Amerika-csodálat manapság mintha leáldozóban lenne, és a 90-es évek közepére jószerivel már csak a pop-zene, öltözködés, hobby és divatjelenségek területére szorul vissza.

A japánok tisztelettel öveznek mindent és mindenkit, amiből vagy akitől tanulhatnak. Így a tisztelet morzsái kijutnak az európaiaknak is -, ha másért nem, hát a magyar vagy német zenéért, a párizsi kozmetikumokért, az itáliai festészetért. Japánban elegáns dolognak számít Mercedes Benz-t tartani, ami legalább háromszor olyan drága és benzinfogyasztásban négyszer olyan költséges, mint egy hasonló teljesítményű japán autó. Sikknek, sőt újabban már szinte kötelezővé fajult szokásnak számít Hawaii-ba, vagy Los Angeles-be menni nászútra, francia vagy olasz cipőt és táskát viselni, holott a japán bőripar termékei újabban jobbak, mint a külföldiek. Divatos dolog német és francia borokat rendelni az étteremben, jóllehet a borivásnak sem hagyománya, sem kultúrája nincs még Japánban. Ebben a vonatkozásban áttörést jelent 1996. A „vörös bor” divatja elérte Japánt - amely a népszerűségét nem az ízének köszönheti, hanem a keringési betegségek elleni jótékony, hatékony hatásának. Sikkes angol szavakat elejteni a beszélgetésben, még akkor is, ha valaki csak azt a pár szót tudja. Bizonyos társadalmi rang fölött kötelező valamely golf-klub tagjának lenni, bár több ismerősöm saját bevallása szerint csak a tagdíjat fizeti, mert valójában nem szeret golfozni.

A külföld-, elsősorban az Amerika- vagy Európa-utánczás azonban csak addig tűnik erőltetettnek, amíg nem válik a befogadó kultúra szerves részévé. A japánok pedig köztudottan gyorsan adaptáló, és az új jelenségekhez gyorsan alkalmazkodó emberek. Így például ma már senki sem érzi Amerika-majmolásnak azt, hogy a hagyományos japán szake mellett a másik „nemzeti” ital a whisky. A whisky-ivás szokása a maga idejében, a háborút követő években nyilván különcségnak számított, mára viszont a Suntory whisky már a világpiacon is márka. A japánok befogadási-adaptálási stratégiája alapvetően abban tér el más nemzetektől, hogy míg más népeknél egy-egy új szokás, jelenség, életforma rendszerint kiszorítja a korábbiakat, azaz mintegy felváltja azokat, addig a japánoknál bizonyos „japánosítási” szakasz után úgy emelik be az újat a saját kultúrájukba, hogy az beleilleszkedjen az addigi valamennyi jó hagyományba, de ne szorítsa ki azokat. Azt hiszem ez a japán életforma - a hagyomány és a modernség egyensúlyán nyugvó - egzotikumának a titka. A japánok tehát készséggel, érdeklődéssel fogadják minden külföldi közeledését is, és nem titkolt csodálattal adóznak minden számukra újnak. Ugyanakkor kínosan ügyelnek arra, hogy az a bizonyos három lépés távolság megmaradjon köztük és a külföldi között.

Egy svéd pszichológus felmérést készített az egyik nagy japán egyetem külföldi hallgatói sorában arról, hogy félévi japáni tartózkodás után mennyire sikerül nekik japánokkal barátságokat, ismeretségeket kötni. A felmérésben 62 ország képviselői vettek részt, férfiak, nők vegyesen, az életkor 22-38 év között volt. Kiderült, hogy mindössze 16 %-uk barátkozott össze japánokkal, jóllehet 52 % vallotta azt, hogy ismeretséget kötött ugyan, de csak felszínesen. Erre részben magyarázatot adhat az, hogy nyelvi nehézségeik voltak. Ezt azonban ellensúlyoznia kellett volna annak, hogy egyrészt ezek a külföldiek mind meg akartak tanulni mielőbb japánul, tehát nyilván keresték a lehetőséget az ismerkedésre, barátkozásra. Másrészt az idegen országban élő diákok, fiatal kutatók legtöbbje társaság hiányában rendszerint hamar igyekszik ismerősökre szert tenni. Vagyis általában nagyobb a kapcsolatteremtési késztetése, mint az otthoni környezetben. Mindezek ellenére ilyen kevés külföldinek sikerült baráti kapcsolatot kialakítani japánokkal. Alighanem az ok abban keresendő, hogy a kapcsolatok jellege Japánban más, mint például az európai országokban. Könnyen elképzelhető, hogy valakit egy étteremben meginvitál egy vidám asztaltársaság, a fél éjszakát átbeszélgetik, viccelődnek, de ha másnap valamelyikükkel találkozik az utcán, akkor jó esetben meghajlással jelzi az illető, hogy felismerte.

Egyszer egy nehéz vizsganapot együtt drukoltunk, izgultunk át egy japán diákkal. A többfordulós vizsgák egyikénél ő ment be előbb, másikánál én, az írásbelin egymás mögött ültünk, a szünetekben együtt kávéztunk, beszélgettünk. Pár nap múlva az egyetemen szembe jött velem, és amikor mint kedves ismerősre ráköszöntem, üres, zavart tekintettel nézett vissza - halvány meghajlással nyugtázta, hogy megismertem.

A japánok gyakran alkotnak alkalmi csoportokat, legyen az alkalom egy sítúra, egy kirándulás, egy vacsora vagy egy közös színházlátogatás. Amíg érvényes az alkalmi csoportosulás, addig mindenki egyenrangú tagja a csoportnak, mindenkire azonos szabályok, viselkedési normák érvényesek, mindenki társa a másiknak. A mi kultúránkban az ilyen jellegű ismerkedések elégséges alapot nyújtanak ahhoz, hogy ha más helyzetben, más időben találkozunk ennek a csoportnak bármely résztvevőjével, akkor őt már ismerősként kezeljük. Úgy tűnik, a japán kultúrában az ilyen jellegű kapcsolatok megszűnnek érdemben létezni abban a pillanatban, ahogy a formáció, amelynek keretében létrejöttek, megszűnt. Vagyis N., akivel a hangverseny szünetben beszélgetek, engem nem magamért tekint beszélgetőpartnernek, hanem mint a közös hangverseny-látogató csoport egy tagját. Ahogy vége a hangversenynek, megszűnik közöttünk minden kapcsolat, mert hiszen már nem tartozunk azonos csoporthoz. A külföldi nem azért tud nehezen barátságot kötni japánokkal, mert külföldi, hanem azért, mert Japánban a kapcsolatteremtés szabályai mások.

Csoportban az erő...

Van egy japán közmondás, miszerint: „ha valamennyien nekivágunk, akkor a piros lámpától sem kell félni”. Szeretem ezt a közmondást, nemcsak azért, mert mint minden jó közmondás, frappáns és jól hangzó, hanem mert nagyon kifejező és jellemző. Ha arra kérnének tudniillik, hogy a japán ember és nép viselkedését röviden jellemezzem, akkor ezt a közmondást tartanám a legvelősebb összefoglalásnak azzal kapcsolatosan, amit a japánok viselkedése terén tapasztaltam akár Japánban, akár külföldön, beleértve természetesen Magyarországot is.

A japánok legendásan fegyelmezettek. A szabályokat betartják, és a japán élet jól-szervezettségének egyik legfőbb, ha nem a legnagyobb titka ebben a fegyelmezettségben rejlik. Mégis, a közlekedési lámpák eseténél maradván, észrevehetjük, hogy bizony a piros lámpa tiszteletben tartása nagyon is pragmatikus szempontok szerint érvényesül. Ha nem feltétlenül szükséges, akkor nem várják ki a lámpaváltást. Ez sok helyütt persze Európában is így van, egy nagy különbséggel. Míg Európában a szabályszegők rendszerint egyéni türelmetlenkedők, nyughatatlanok, „kiugrók”, addig Japánban a szabályszegés nem magányos kezdeményezés, hanem kollektív nekibuzdulás. Ha a mellette álló megindult, akkor ő is. Ha az előtte hajtó kocsi még átrobogott a sárgán, akkor még ő is áthajt a piroson. De ha a mellette lévő fékez, akkor ő is - nincs késztetése arra, mint az európaiak - elsősorban persze férfiak - többségének, hogy „menőbb” legyen. Talán ez a magyarázata annak, hogy nagyságrenddel kevesebb a baleset Japánban, mint Európában. A tömeges szabálysértőket tudniillik nem lehet nem észrevenni, míg az európai „egyéni kiugrók” viselkedése sokszor kezelhetetlen, hiszen nehezebb időben észrevenni egy magányos szabálytalankodót. Ugyanakkor, ha valaki egyedül áll egy közlekedési lámpánál Japánban, akkor megfigyelésem szerint sose merészkedik egyedül „vétkezni”, inkább kivárja becsülettel a szabályos időt. Alighanem az a lelki motiváció áll a jelenség mögött, hogy egyedül nem vállalja a „nem-szabályos” döntés következményeit és az esetleges felelősségre vonás ódiumát. Inkább betartja, hogy az éjszakai, ürességtől kongó metróaluljáróban is a folyosó kijelölt oldalán halad a magányos japán utas, függetlenül attól, hogy a másik oldal esetleg rövidebb útvonalat kínál. Adott esetben mondjuk egy magyar gondolkodás nélkül a gazdaságosabb járást választja, és eszébe sem jut a jelöléseket figyelembe venni, amelyek egyébként tényleg amúgy is csak csúcsforgalom idejére érvényesek.

A tévé egyik műsorában teenagereket szólaltattak meg, a véleményüket kérve egy bizonyos műsортípusról. A meginterjúvált középiskolás fiúk és lányok a csendes, szolid, tartózkodó viselkedés mintaképei voltak. Az anyányi lányok a japán etikett szerint kislányos elfogódottsággal és visszafogottsággal viselkedtek a „riporterbácsi” előtt, és néhány semmitmondó „hát, nem is tudom...” és „nincs nagyon idóm tévét nézni...” után sejtelmes mosolyba fulladt az interjú. Az érettségihez közeledő fiatal lányok tájékozatlanságát és bátortalanságát már-már megható naivitásnak és ártatlanságnak is értelmezhetném, ha nem látnám nap mint nap ugyanezeket a lányokat bandába verődve, elképzelt hangoskodással és erőszakossággal bevonulni butikokba, szórakozóhelyekre.

A világon természetesen mindenütt zajosak az iskolából kirajzó teenagerek; mindenütt felhívják magukra a figyelmet virgoncságukkal és hangoskodásukkal. A szokatlan nem is ez. Hanem az ellentét az egyéni és a csoportos viselkedési normák között. A különbség a japán társadalomban aközött, ahogy az ember egyénként és ahogy csoportban viselkedik, sokkal jelentékenyebb, mint más kultúrákban.

Megkockáztatok egy hipotézist, ami szemléltető erejénél fogva, ha másra nem is jó, hát akkor arra, hogy általa jobban be tudjam mutatni a mondandómat. Tételezzünk föl egy mérleget, két serpenyővel. A bal mérlegtányérra kerülnek azok a társadalmi elvárások, amiket a társadalom az egyénnel szemben támaszt. Ezek a japán társadalom esetében: fegyelmezettség, visszafogottság, udvariasság, tapintat, szerénység, előzőkenység, határozatlanság (hezitáció), az egyéniség háttérbeszorítása, stb. Mennél nehezebbek ezek az elvárások, annál jobban lenyomják a mérlegtányért, és az egyén viselkedésére is nyomasztólag hatnak. Ez alól időnként fel kell szabadulni. A mérleg nyelvét időnként vissza kell billenteni. Erre azért van szükség, mert a felgyülemlett szabályozottság olyan súllyal nehezedik az egyénre, amely alól néha lelki egészségügyi okokból, még ha csak időlegesen is, de szabadulni kell. Ahhoz, hogy a mérleg nyelve akár csak átmenetileg is, de egyensúlyba kerüljön, a jobboldali mérlegtányért jócskán meg kell pakolni. Mennél nagyobb súly nehezedett a baloldali tányérra, annál súlyosabb erővel kell azt a jobboldalon kiegyensúlyozni. A jobboldali mérlegtányérba a japán terápia különféle megoldásokat kínál. Ezek legtöbbször csak időleges kibillenést vált ki, de mégiscsak szükséges. Ilyen az *esti italozás*, ami a dolgozó férfitársadalom számára többé-kevésbé rendszeres feszültség-szelepként szolgál. Mondhatnánk, hogy más országokban is italoznak, más kultúrákban is szokás esténként a kocsmában összejönni. Az az érzésem, hogy ebben az esetben is érvényesül azonban Lafcadio Hearn sokat idézett mondása, mi szerint: „Japanese and foreigners seem to do the same things but they do them for different reasons.” A japán férfi nem az alkohol-szeretettől indítatva iszik. Azért iszik, mert az együtt ivás a munkatársakkal megteremti azt a csoport-környezetet, ami feloldja őt az egyéni viselkedést szabályozó társadalmi elvárásoktól. Csoportban italozó férfiként lehet agresszív, őszinte, és felszabadult, azaz olyan, amilyen nem lehet egész nap. A társadalom Japánban a hazafelé dülöngélő részekkel szemben elnéző és megértő. Nem azért, mert a részegséget eltűri, hanem, mivel a hazafelé bukdácsoló sötétöltönyös urat mint egy csoport tagját veszi tudomásul. A csoportviselkedés esetén pedig nem érvényesek ugyanazok az elvárások, mint az egyén esetében.

A mérleg nyelvének visszabillentésére történő kísérletként kell értékelnünk a számos iskolai kínzás-ügyet, erőszakosságot, vandalizmust. Ezek az esetek nem egyének, hanem csoportos elkövetők tettei. Egyénileg egy középiskolás sem válik bűnözővé Japánban, illetve ha igen, akkor nyomban megvizsgálják az elmeállapotát. De csak ilyenkor. Tudniillik csoportos elkövetők esetében az egyénre szabott társadalmi elvárások nem érvényesíthetők. Kicsit értetlenül álltam egy ideig az előtt a jelenség előtt, hogy az egyébként szigorúságukról híres japán iskolákban miért nem történik valami az erőszakos cselekmények megakadályozására. Feltehetőleg azért, mert az egyénre szabott normákat nem tudja a társadalom csoportviselkedés esetén érvényesíteni. A csoportban elkövetett erőszak iránt a japán társadalom sokkal toleránsabb, mint más társadalmak.

Az alkalmi lazítás egyik ugyancsak jól bevált formája a *külföldi utazás*. Ilyenkor a külföldi közeg teremti meg azt a környezetet, amiben a japán társadalmi normáktól eltérő módon lehet viselkedni. Lehet agresszívnek, követelőzőnek, gorombának, türelmetlennek lenni, vagyis mindannak, amire odahaza, Japánban nincs mód. Ezt az önmagából történő kifordulást még csak felerősíti a csoportos megjelenés, amikor is a csoport már önmagában olyan lelki háttérrel jelent, amelyben baj esetén menedéket talál a csoport tagja.

Ismeretes, hogy világszerte a japánok költségesen a legnagyobb vonalúban külföldi utazásaik során. Így, vélhetően az ember, minden szálloda legszívesebben látott vendégkörébe tartoznak. Valójában nem ez a helyzet. Számos rangos szálloda kénytelen volt többi vendége megőrzése érdekében korlátozni a befogadandó japánok számát. Különösen érvényes ez a csoportokra, amelyek viselkedésükkel sokszor elriasztják a más viselkedési kultúrához szokott embereket.

Ez alól a szabályozottság, azaz a bal mérlegtányérnak a nyomasztó lebillenése alól sok fiatal kíván szabadulni. Az egyik a fiatal lányok házasságellenes reakciója, amiről más helyütt lesz még szó. A másik a külföldi utazás, mert a megváltozott közeg feloldoz az elvárásoknak való megfelelés kényszere alól. Vannak olyan japánok, akiket annyira megkap a kötöttségektől való mentesség, hogy örömezt telepednek le külföldi országokban. Számos japán ösztöndíjas magyarországi tartózkodását ezért hosszabbítja a végtelenségig, bár tudja, hogy odahaza technológiailag fejlettebb szolgáltatások és jobb színvonalú élet várná, ámde az egyéni szabadság fontosabb számára.

A csoportviselkedés egy különös megnyilvánulási formája a tárgyalás. A japán tárgyalások egyik ütőkártyája a csoportszellemből adódó erő. Míg a Japánba tárgyalásra érkező külföldiek rendszerint kis, azaz két-három fős csapatot alkotnak, a vendéglátók rendre fölülmúlják őket létszámban. A japánok létszámfölénye a tárgyalásokon külföldi környezetben is érvényes; tudják jól, hogy az utazók számán spórolni nem érdemes; ellenkezőleg: sokszor az az érzése az embernek, hogy mindig egy-két fővel nagyobb csapatot állítanak ki, mint amennyit a tárgyalás érdemi része megkívánna. Csakhogy ez a plusz egy-két fő nem azért van jelen, hogy az adott témába érdemlegesen beleszóljon, hanem azért, hogy azt a bátorító háttérrel biztosítsa, amely csak bizonyos létszám fölött érhető el. Ez pedig szükséges ahhoz, hogy a japánok a csoportszellemtől áthatva egyéni értékrendjükénél és viselkedésmódjuknál jóval határozottabb, rámenősebb, körültekintőbb, keményebb tárgyalási stílust kövessenek. Nem véletlenül nevezi sok partnere a japán kereskedőt agresszívnek, és rámenősnek, szalámi-taktikázónak és csúsztatónak. A több szem többet lát elvet ők úgy érvényesítik, hogy több száj többet követel. A lényeg a csapatmunkában van, abban, hogy a csapat egy irányba húzza az evezőket. Ami a külföldiekről nem mindig mondható el, hiszen az európai vagy amerikai tárgyalócsoporthoz tagjai sokszor nem rejtik véka alá egyéniségüket, és bizony nemegyszer a csapatszellem bánja az egyéniségek igazának érvényesülését. A japán csapatban vannak egyének, míg a külföldiek esetében az egyének állnak össze egy csapattá.

Na és, hogy tetszik Japán?...

A japánok maguk is nehezen kerülnek bizalmasabb viszonyba egymással, alighanem ez az egyik oka annak, hogy még mindig szükség van az *o-miai* intézményére, vagyis a közvetítő által történő házasságkötés gyakorlatára. A külföldiekkel szembeni távolságtartást persze ezen fölül még növeli az, hogy a japánoknak úgymond kisebbségi komplexusaik vannak a *gaidzsino*kkkal szemben. Hogy miért? Azért, mert félnek attól, hogy megszólják őket, mivel nem felelnek meg a külföldiek elvárásainak.

Frissen érkezett ausztrál diáktársaim nagy hahotázások közepette, szinte élvezettel ügyletkedtek az evőpálcikákkal. Egy japán ugyanakkor feszült idegességgel eszik európaiak jelenlétében evőeszközzel, mert attól tart, hogy nem helyesen tartja a villát, nem ügyesen kezeli a kést, stb. Meglepően sok japánnak okoz problémát késsel-villával enni, de nem hiszem, hogy bárkinek eszébe jutna ezt rossz néven venni, hiszen ők nem ehhez vannak szokva. Ha külföldi ül a kocsijukban, a japánok idegesebbek a volánnál. „Maguknál biztos jobban vezetnek, ugye?” „Maga biztosan szebb kocsikhoz van szokva” - hangzott el nem-egyszer az udvarias frázis, ahogy betessékeltek a vakítóan tiszta, kényelmes, modern autóba. Bevallom én mindig kis fenntartással fogadtam ezeket az udvariaskodásokat, mert a japán etikett szerint akkor is kicsinyelni, ócsárolni illik a saját holmit, ha a tulajdonos tudja, hogy semmi kifogásolni való nincs rajta.

A japánok legfájóbb, legkényesebb pontja azonban a lakás. 1978-ban az Európai Közösség Bizottsága számára egy bizalmas jelentés készült, amely elemezte a kereskedelmi kapcsolatok meggyengülésének okait a Közös Piac országai és japán között. A jelentés 1979 tavaszán kiszivárgott a sajtóhoz, és többek között az a kitétele, mely szerint, a japán lakás „nyugati mércével alig jobb, mint a nyúlól” (*uszagi-goja*), hatalmas port vert fel Japánban. Ez azért több volt, mint amit a büszkeségük el tudott viselni. A megjegyzést olyan rossz néven vették, hogy azóta is gyakran felemlégetik, és mindent megtesznek azért, hogy ezt a tévhitet eloszlassák.

Házigazdáméknál egy nap nagy sürgés-forgás támadt, körtelefonok a környék háziasszonyaihoz, óriási izgalom. A villanegyed, ahol abban az időben szobát béreltem, szép zöldövezet volt. A családi házakat a környéken középosztálybeli, jómódú emberek lakták. Otthonaik japán mércével igen tágasnak és kényelmesnek számítottak, kertjeik szépek, rendezettek. A nagy készülődést az váltotta ki, hogy a polgármester utasította a település lakóit, hogy a városba látogató 60 tagú francia építési és városrendezési küldöttséget fogadják kis csoportokban rövid háznézőre, mert - úgymond - be akarja bizonyítani a franciáknak, hogy a japánok nem nyúlólakban laknak. A lokálpatrióták tüstént akcióhoz láttak, elkészült a forgatókönyv, hogy melyik ház hány vendéget fogad teával egybekötött lakásnézőre. Elsőbbséget élveztek azok a családok, ahol beszéltek idegen nyelvet. Én elmenekültem a közeli parkba, hogy ezzel is tágasabbnak tűnjön a lakás.

Apró, fűtetlen, javarészt bútorozatlan szobácskákból álló fa vagy panelházakban él még mindig a japán lakosság többsége. A modern folyóvizes, elektromos gépekkel felszerelt lakótelepi lakások sem sokban különböznek a hagyományos japán házaktól. A fűtés ezekben a házakban sem megoldott, ha lehet, a helyzet még bizonyos vonatkozásban rosszabb is. A hagyományos japán faházak tudniillik bár rendkívül hidegek télen, de legalább nyáron, a fullasztó hőség idején jó szolgálatot tesznek a vékony falak, a favázás papírajtók, amelyeken át szabadon nyargalászhat az enyhet adó szellő. A modern betonházak télen rendkívül hidegek, nyáron meg fullasztóan melegnek, mivel a falak nem szellőznek.

Egy magyar bútortervező ismerősöm első japán utam előtt megkért, hogy küldjek neki megérkezésem után japán lakberendezési prospektusokat. Rövidesen kiderült, hogy naiv elképzelés volt az illető részéről ilyesmit kérni. A japán lakásokban alig van bútor. Igazság szerint maguk a lakások funkciójukban is alapvetően különböznek az európaiaktól. A lakótelepi lakásokban is legalább egy szoba úgynevezett hagyományos, *tatamis* (gyékénypadlós) szoba. Ezt rendszerint nappaliként használják. Az összes „berendezés” a szoba közepén álló alacsony asztalka. Ha köréje akarnak telepedni, akkor ülőpárnákat használnak. A falak csupaszok, a *tokonomanak* nevezett beugróban esetleg egy virágkompozíció áll, fölötte függ a *kakemono*, a falra akasztott kalligrafikus írás-kép. A japán lakásba való belépéskor először az utcai cipőt kell levetni a bejárati ajtónál és papucsba bújni. A papucstól is meg kell azonban szabadulni a *tatamis* szobában.

A többi szoba berendezése se sokkal változatosabb. A hálószoa többnyire szintén *tatamis*, vagyis nappal gyakorlatilag nincs benne semmi berendezési tárgy. Éjszakára a faliszekrényből előveszik a matracokat, amit a gyékényre terítenek le, és ezeken alszanak.

Japánban való tartózkodásom alatt az egyik legnagyobb megpróbáltatást az jelentette, hogy nem tudtam európai módra, az ágyban a fejemet az ágyvégnék vagy a falnak támasztva kényelmesen olvasni. A következősen a szoba közepére leterített matracomat én titokban mindig a falhoz vonszoltam, és a hideg falnak támasztva a fejemet, próbáltam magammal az ágy illúzióját elhitetni. Persze az még a szerencsésebb eset volt, ha olyan szobában aludtam, ahol volt „fala” a szobának. A hagyományos japán ház tudniillik úgy van megszerkesztve, hogy a szobákat, és helyiségeket a teljes fal hosszában tolóajtók választják el egymástól és, mivel a tolóajtók favázis papíralkotmányok, bajos hozzájuk támaszkodni, mert akkor kiszakadnak. A „matrac-ágy” tájolása sem tetszőleges. A buddhista hit szerint a halottakat „ravatalozzák” fel (ez természetesen szintén a *tatamira* kiterített matracon történik) fejjel észak felé. Következésképpen a japán háziasszony mindig gondosan ügyel arra, hogy ágyazásnál a fejrész nehegy észak felé essen.

Tehát ágy többnyire nem szerepel a japán házak berendezési tárgyai között. Székek a modern konyhákban vannak ugyan a normális magasságú asztal körül, de ezeket csak főleg a sebtiben elfogyasztott étkezésekkor használják. A japán család, különösen télen, jobban szeret a nappaliban álló alacsony asztalka, a *kotacu* köré kuporodva étkezni. Ennek egyszerű praktikus oka is van. Miután fűtés nincs, ezért télen ezek alá az asztalkák alá, a laprészt alatt közvetlenül hőszigetelő van beszerelve. Az asztallapot hatalmas vastag takaróval takarják le, hogy ne szökjön ki a meleg az asztal alól. A fagyoskodó társaság a lábát bedugja az asztal alá, a takarót a combjára vonja, ami bizonyos fokig átmelegíti az embert - igaz, hogy a hát és derék az egyébként jéghideg padlón való kuporogás mellett alaposan átfagy. Régen, amikor nem volt még elektromos hőszigetelő, az asztal alatt egy üreget vájtak a földbe, és az üregben parázssal melegítették az asztal alatti teret. Ez azt jelentette, hogy a mélyedésbe be lehetett lógatni a lábát. Vidéken, régi házakban még látni ilyen megoldást. Ennek meg volt az az előnye, hogy a lábat nem vízszintesen kinyújtva kellett az asztal alatt tartani, mint most a modern időkben. A japánok ugyan ehhez hozzá vannak szokva, tehát nekik nem kényelmetlen így ülni, az európai ember számára azonban, akárhogy is vesszük, hosszas üldögélések alkalmával kényelmesebb, ha a lábát leeresztheti. Érdekes megfigyelni, hogy japán színházakban, vonatokon, stb. ahol már ülések vannak, idős bácsik gyakran „bele fáradnak” a széken való ülésbe, és a lábukat maguk alá húzva, felkuporodnak az ülőrészre. Hiába, nekik ez a megszokott. Ugyanakkor mulatságos elnézni hagyományos japán éttermekben a kis asztalkák előtt a *tatamin* kuporgó külföldieket, akik előbb-utóbb elkezdnek feszengeni, hosszú lábaikat nem nyújthatják ki az asztal alatt, mert ha az asztal magassága és a combjaik karcsúsága ezt lehetővé is tenné, a szemben ülő lábaiba ütköznének. Az európai férfiak töröküléssel és egyéb egyéni fortélyos

megoldással át tudják valahogy hidalni a nehézségeket, de tessék elképzelni, hogy a szoknyás nők milyen nehéz helyzetben vannak! Oldalülésben órákig kuporogni csak hosszas edzés után tud az ember. Az a fajta szép és illendő ülés mód pedig, amit a kimonós japán hölgyek produkálnak - térdelésből az alsólábszárukra ereszkedve ülnek - az erre nem edzett európaiaknak pár perc után elviselhetetlenül kényelmetlen és fájdalmas testhelyzetet jelent.

Néhány modern japán háztartásban van már európai jellegű nappali szoba is - kanapé, asztal és elvértve fotel - azonban ez a fajta berendezés messze nem általánosan elterjedt.

Egy helyütt, ahol albérlésben laktam, a szobámban csupán egy alacsony, apró asztalkából állt, a berendezés. Megkísértem japán módra, a japán szokásokat átvéve élni, és elhatároztam, hogy megpróbálom a tanulást a földön kuporogva e kis asztalka mellett végezni. Két hét után feladtam. Annyira fárasztó volt a harc a lábaimmal - amiket hol az asztal alá nyújtottam ki, és akkor a derekam fájdukt meg egy idő után, hol oldalülésben kinyújtva tartottam, de akkor meg az asztalon való írás vált nagyon nehézzé a féloldalas testhelyzet miatt -, hogy a munkám hatékonyságának a rovására ment, ezért kértem, hogy állítsanak be egy íróasztalt és széket.

Persze, ha az áruházak bútorosztályait járja az ember, gyönyörű modern garnitúrákat is látni. Csakhogy ezek elhelyezése a rendkívül apró japán szobákban szinte lehetetlen. Ezért az európai értelemben vett bútorok közül a kis teret is jól kihasználni tudó, apró szekrénykék, polcok, rakodó-alkalmatosságok a legnépszerűbbek.

A japán lakásokban többnyire csak hideg folyóvíz van. Még jó módú családoknál is gyakran történik a mosogatás és a mosás hideg vízben. A vízben nagyon gazdag Japánban az egész ország területén a vízhasználatért magas díjat kell fizetni, ezért meggondolják a japánok, hogy milyen gazdaságosan bánjanak a vízzel. A gazdaságosság azonban nem megy a tisztaság rovására. A japánok kényesek testük és közvetlen környezetük tisztaságára.

A japán ember vágyainak netovábbja a kertes, önálló családi ház. A föld, a telek azonban európai mércével elképzelhetetlenül magas, csillagászati árakba kerül. Tokió, vagy a nagyvárosok, Oszaka, Kioto divatosabb negyedeiben egy négyzetméter ára tízszerese-hússzorosa az európai áraknak. Így sokan kényszerülnek lakótelepi lakásokba, amelyeknek alapterülete kicsi. Egy háromszoba-konyhás lakás alapterülete körülbelül 45-50 m². A japánok közül azokban, akik megfordultak külföldön és láttak amerikai vagy akár európai lakásokat is, érthető módon kialakul egy kisebbségi érzés. Nem szívesen hívnak meg külföldit a lakásukba. Ezt a gátlást csak akkor lehet leküzdeni, ha valaki valóban jó baráti viszonyba kerül velük.

Vendégségbe életemben először egyik tanáromék hívtak meg. Úgynevezett „szolgálati” lakásban laktak Tokió egyik elővárosában. A háromszobás lakásban, ami méreteiben apróbb volt az átlagosnál, három gyerekükkel éltek. A nappalinak nevezett szobájuk félelőpái módra volt berendezve. A pianínó mellett szinte alig maradt hely a háromszemélyes kanapé és az asztal számára. A másik két apró szoba tatamis volt, azaz bútorozatlan, eltekintve egy-egy íróasztaltól a tanuláshoz, munkához. Ezek a szűkös lakásviszonyok alakították ki a japánokban azt a csodálatos alkalmazkodási képességet, hogy kis helyen, sokan, egymás munkáját nem zavarva tudnak élni. A japán lakásban nincs „magánélet”, nemigen képzelhető el az, hogy valaki magára zárja az ajtót. Először is a legtöbb, még a legújabb lakásokban is alig van európai értelemben vett ajtó. Az eltolható fávázás papírajtók még betolt állapotban se hangfogók. Valahogyan olyan érzése van az embernek, hogy mindenki folyton jelen van, mindenkinek minden mozdulatát, szusszanását lehet hallani. Azok a külföldiek, akik japán családokkal élnek együtt, rendszerint nehezen szokják meg a folytonos „együttlét” érzését. Ez ugyanakkor természetesen a családi élet olyan intim hangulatát is kialakítja, ami az európai lakásokban élő embereknél ismeretlen. Télen az egész család a meleget adó *kotacu* köré kuporogva tölti

estéit. Nyáron a fullasztó hőség miatt minden létező ajtó-ablak tárva nyitva, hogy minél nagyobb legyen a légmozgás. Ilyen körülmények között nemigen van mód a különvonulásra.

A külföldit, ha meghívják vendégségbe, nagy szívélyességgel és figyelemmel veszik körül. Előkerülnek a féltve őrzött nemes italok, japán és európai ínyencségek, finom falatok. Ugyanakkor mindig érezhető bizonyos feszültség a levegőben, ami a házigazdának abból a félelméből ered, hogy a külföldi netán valami kivetnivalót talál otthonukban. Tudják, hogy lakásaik télen nagyon hidegek, nyáron kellemetlenül melegek; ráadásul nagyon kicsik, amihez feltehetőleg nincs szokva a külföldi; tudják, hogy az idegen számára kényelmetlen a *tatami* való üldögélés, hiszen széket használ (igazság szerint én mindig úgy érzem, mintha strandon lennék, ha órákig kell tatami kuporognom); tartanak attól, hogy a felszolgált étel-ital nem ízlik a vendégnek; feltételezik, hogy az evőpálcika *o-hasi* használata problémát jelenthet a külföldinek - ezért tapintatosan kezdőknek kést-villát is szoktak elhelyezni a teríték mellé, stb. Az otthonukba való meghívás helyett ezért sokkal szívesebben vendégeskednek egy étteremben, vagy bárban, ami méregdrága ugyan, de ahol nem kell feszélyezniük magukat.

Vendégként egy-két órát eltölteni egy japán házban természetesen egészen más dolog mint egy japán családdal élni. A japánok a külföldit vagy „idegennek”, „vendégnek” tartják akkor is, ha az évekig a családdal él; vagy ugyanazt a magatartást várják el tőle, mint a család más tagjaitól.

Egy francia diáktársam félév után felmondta az albérletet, és önálló lakásba menekült. Mindannyian meglepődünk, hiszen elbeszélése szerint nagyon jó helye volt. Kiderült, hogy éppen az zavarta, hogy túl figyelmesek voltak hozzá. Háziasszonya éjszakánként megvárta, amíg hazaérkezik, csak azért, hogy friss, meleg teával, étellel lássa el. A gyerekeket állandóan leintették, hogy ezt ne csinálják, azt ne csinálják, mert mit szól a *gaidzin*. Reggelente, amíg fel nem kelt a „vendég”, az egész ház lábujjhegyen járt. Időnként a rokonság és ismerősök különféle tagjait összehozták, csak azért, hogy elbűszkélkedhessenek a náluk lakó vendéggel. Ez a túlzott tapintat, figyelmesség annyira feszélyezte a francia lányt, hogy feladta eredeti elképzelését, és önállósult.

Az esetek többségében azonban nem így történik a külföldi befogadása. Rendszerint a külföldi is előlép a család tagjává, ebben az esetben azonban elvárják tőle, hogy alkalmazkodjon az összes együttélési szabályokhoz. Akkor és azt csinálja, amikor és ahogyan a japán családokban szokták. Akkor és azt egyen, amit ők, akkor fürdjön, amikor elérkezett a fürdőzés ideje, úgy teregesse ki a mosott ruhát, ahogy abban a házban szokás, egyszóval, hogy maradéktalanul alávetse magát az ő életformájuknak. Ebben az esetben a külföldi azért érzi magát kissé kínosan, mert állandó félelemben él, mikor vét a szabályok ellen. Bevallom, legnagyobb igyekezetem ellenére én is vétettem nemegyszer.

A japán házakban a világítás rendszerint fénycsővel történik. Ettől a szobák nagyon világosak ugyan, de az éles, hideg fénytől könnyen elfárad az ehhez nem szokott európai szem. Egy nap, hónom alatt egy hagyományos olvasólámpával tértem haza. Házigazdámék nem vették jó néven ezt a különködést, mondván, hogy a neon olcsóbb is, világosabb is, vajon minek akkor ez a lámpa.

Egy más alkalommal kora tavasszal ragyogó napsütésre ébredtünk. Megörültem a langyos tavaszi napsugárnak és kifeküdtem az erkélyre napozni. Háziasszonyom megrémült, amikor észrevette, és kért, hogy illet többet ne tegyek, mert ez nem szokás. Ha valaki feltétlenül napozni akar, akkor annak a strandon a helye, nem beszélve arról, hogy örüljek, hogy szép fehér a bőröm, minek akarom én azt elcsúfítani barnasággal. Hozzáteszem, hogy a japán nők

tényleg őrizkednek a napsugártól. Az ideál a minél világosabb bőr. Külön kozmetikai készítmények vannak arra a célra, hogy fehéritsék a bőrt.

A japán emberek nagyon érzékenyek arra, hogy mit szólnak a szomszédok, mit szólnak mások. Ezért arra törekszenek, hogy minél jobban alkalmazkodjanak a társadalmi elvárásokhoz, hogy különködéssel, egyénieskedéssel ne hívják föl magukra a figyelmet. Nincs meg bennük az a törekvés, hogy kitűnjenek mások közül. Nem az egyéniség az érdem, hanem a minél tökéletesebb beolvadás, a közösségi értékekhez való alkalmazkodás. Az egyik legtalálóbb japán közmondás önmagáért beszél: „Deru kugi utawareru” (A kiálló szög beverendő). Azt, aki vélt vagy valós képességeivel ki akar tűnni a tömegből, elutasítja magától a közösség. Ezért fontos számukra a minél tökéletesebb összhang kialakítása a szomszédsággal, a lakóhelyi, a munkahelyi, iskolai közösséggel.

Egy alkalommal házigazdámék új lakásba költöztek, velük együtt én is. Az elhelyezkedésünk másnapján este háziasszonyom, a legnagyobb gyerek és én kiöltözve körbejártuk az összes szomszédokat, és bemutatkozó üdvözlésképpen, minden szomszédnak azonos ajándéksomagot nyújtott át háziasszonyom. Szívesen vettem részt ezen a körúton, de azért megtudakoltam, hogy rám miért volt szükség? A felelet egyszerű: én mint külföldi, szemet szűrok a környék lakóinak, ezért ahhoz, hogy befogadjanak, szükséges volt bemutatniuk engem is.

A szomszédság véleménye is nagyon fontos, ennél csak egy izgat jobban minden japánt, az, hogy mit gondolnak róluk a külföldiek. A japán „image” minden japán szívügye. A külföldihez intézett első kérdések között szerepel az, hogy: „*Na, és hogy tetszik Japán?*”. Ilyen kérdésre persze mit lehet felelni? Sok minden tetszik, és van, ami nem. A lelke mélyén persze minden japán azt várja, hogy csak jót mondjanak az életmódjukról, az országukról. Ha némely külföldi őszinteségi rohamában mégis valami rosszat is talál mondani, akkor ez fájdalmasan érinti őket, sokat rágódnak rajta, és igyekeznek az elvárásoknak a jövőben megfelelni. Az újságok nap mint nap idéznek külföldi lapokból, amelyek a japán életnek ezt vagy azt az oldalát kifogásolják. A japán kommentátor ilyenkor nem rest, és utánajár a dolognak, lehetőség szerint bebizonyítja, hogy máshol sem jobb a helyzet. Ebben a tekintetben alapvetően más a magyar reakció, mint tudjuk. A magyar újságok a külföldi kritikát bizonyos elégtétellel nyugtázzák, „lám, lám, már a külföldi is rájött”.

Köztudott például, hogy Tokió a világ egyik, vagy egyenesen a legrágább városa. Ez évenként változik, de évtizedek óta az első három között van. Egy amerikai lap tudósítója ezt bizonyítandó azt találta leírni, hogy Tokióban egy narancsital 6 dollárba kerül. A japán újságírók rábukkanva erre a cikkre, amely az idegenforgalom szempontjából nem túl kedvező színben tünteti föl fővárosukat, kampányszerűen végigjárták Tokió híresebb kávéházait, szállodáit, és szorgalmasan összeírták mindenütt az üdítőitalok árát, majd egy terjedelmes, esszének is beillő eszmefuttatással válaszoltak az Asahi Shinbunban (az egyik legnagyobb példányszámú napilap) az inzultusra. A válasz-cikkből ugyan nem derült ki világosan, hogy az amerikai cikk csak rágalom volt vagy igaz, de azt azért visszavágásként odavetették, hogy New York vagy Svájc egyes szállodáiban is csillagászatiak az árak.

A Japánról alkotott kedvező kép érdekében a japánok igyekeznek minden olyan helyzetet elkerülni, amiből a külföldi róluk vagy életformájukról negatív benyomást szerezhetne. Ezért hívnak meg csak ritkán külföldit az otthonukba. A japán életszínvonal erőteljes emelkedésével azonban, ha a lakások mérete nem is, de minősége feltétlenül javul, vagyis a tartózkodásnak ez az oka előbb-utóbb elhárul. Marad persze még számos más, társadalmi tényező, ami szintén közrejátszhat indítékként. Ezek közül a leglényegesebb azt hiszem, a japán családi szerkezet. A feleség csak az utóbbi időkben, a modern gondolkodású családokban lépett elő a férfi egyenrangú társává. Számtalanszor voltam vendégségben olyan családoknál, ahol az

asszony szerepe még a vendég és a férj kiszolgálására korlátozódott, a társalgásba nem folyt bele, sőt, az ételek és italok felszolgálása után visszavonult. Ezek a helyzetek kellemetlenek a külföldi számára. Kellemetlenek azonban a japán házigazda számára is, aki tisztában van vele, hogy más társadalmakban nem ez a szokás, sőt, a háziasszonyt a vendég kitüntetett tisztelettel kezeli. Az nem várható el, hogy a kivételes, egyszeri alkalom, a ritka vendég kedvéért felhagyjanak a többéves, évtizedes gyakorlattal. A feleség sem képes egyszerűen átvedleni korábbi szerepéből fesztelenül csevegő dámává. Az ura pedig jócskán veszítene tekintélyéből, ha ilyen szabadosságot megengedne. Ebből a szempontból is sokkal megnyugtatóbb megoldásnak látszik a külföldi vendégül látása egy ismerős étteremben, ahol a szerepek tisztázottak, és ahol a feleségnek sok esetben semmi keresnivalója.

Az idegenek azonban, még a turisták is, kíváncsiak és igénylik, hogy megtekinthessenek japán otthonokat. Mint mindenre, erre is van áthidaló megoldás. Turistaprogramok, városnéző túrák egyik pontja a „családlátogatás”, ahol japán házban, japán környezetben vendégül látnak külföldieket olyan családok, akik ezért anyagi ellenszolgáltatásban részesülnek. Ez ugyan nyilván nem az igazi, hiszen megrendezett, forgatókönyv-ízű látogatás, de jobb a semminél.

Japán nyelv - japán észjárás

A Japánba utazó turistát vagy üzletembert a manapság gyakran „kulturális sokk”-nak titulált megpróbáltatás sok vonatkozásban éri. Ezek közül az egyik a kommunikációs nehézség. Ezzel kapcsolatosan két tévhitet kell eloszlatni: az egyik az, hogy a japánok jól tudnak angolul. A másik az, hogy ha optimális esetet feltételezve nincs nyelvi akadály, azaz van egy közös nyelv, amit mindkét fél beszél, legyen az angol, orosz, vagy akár japán, akkor nem lesznek kommunikációs nehézségek. Lesznek.

A jóhiszemű magyar utazó angol szótárral felszerelve bátran vág neki a japán valóságnak. Rendszerint hideg zuhanyként érik első kudarcba fulladó próbálkozásai, hogy akár a legegyszerűbb tájékoztatást is megkapja az utca emberétől. A japán járókelő első reakciója többnyire kurta „no ingurisu” (no English, nem tudok angolul) kijelentésre szorítkozik. Néhány diák-küllemű lelkes fiatal vagy jó szándékú háziasszony készségesen végighallgatja ugyan az angolul feltett kérdést, de hamarosan kiderül, hogy válaszolni csak japánul tud. Más japánok sztereotip angol mondatokat ismernek ugyan, de ezek nem mindig elégségesek a kölcsönös megértéshez. Ez természetesen bocsánatos tűn, hisz nem köteles az átlagember idegen nyelvet beszélni és ilyesmi a világ bármely országában előadódhat. Még Japánban is, ahol pedig a háború óta az angol a 7.³ osztálytól kezdve kötelező idegen nyelvként szerepel a tantervben, és ahol sikknek számít angol szavakat elegyíteni a japán társalgásba. Más kérdés persze, hogy egy-egy elejtett angol szó még nem jelenti azt, hogy az illető akár egyetlen összefüggő mondatot is tudna alkotni angolul.

A japánok számára anyanyelvük sajátos hangállománya miatt rendkívüli erőfeszítést jelent az idegen artikuláció elsajátítása. Egy-két gyér kivételtől eltekintve az idegen nyelvet folyékonyan beszélő japánok kiejtése is egészen szokatlan és a külföldi számára nehezen érthető. A japán kiejtésben Budapest úgy hangzik, hogy „bu-da-pe-szu-to”, a Balatonból „ba-ra-ton” lesz. Miután a japán nyelv nem tud különbséget tenni az l és az r hang között, ezért fordítva is gyakran hibáznak. Így fordulhat elő, hogy mulatónegyedekben gyakran látni a külföldieket is csalogatni akaró Cabale kiírást, ami „kabarét” akar jelenteni. Számos más hangkapcsolatot sem tudnak kiejteni, ezért a „cuiszuto” szó elhangzásakor sok fejtörésembe került, mire rájöttem, hogy az „twist”, azaz twist-tánc akar lenni. Egyszer a tévében egy *Dániai körutazás* című műsort néztem. Többször elhangzott az, hogy „csibori” így, „csibori” úgy. Nagysokára sikerült csak a képanyag alapján rájönni, hogy a Tivoliról beszélnek.

Mindezek ellenére el kell ismerni, hogy a kilencvenes évekre megnőtt az angolul beszélő japánok száma. Egyrészt az angol oktatás hatékonyságába fektetett több évtizedes energia most kezd kamatozni, másrészt az utóbbi húsz évben a japánok nyakukba vették a világot. A virágzó üzleti kapcsolatokon kívül japán diákok ezrei tanulnak - kis részben államköltségen, nagyrészt önálló erőből - külföldön. Mégsem túlzás azt állítani, hogy az európai utazó alig-alig fog idegen nyelvet beszélő japánba botlani az utcán.

Gyenge vigasz, hogy a japánul beszélő külföldiek is gyakran kommunikációs csapdába kerülnek. Egy alkalommal Tokió egyik külvárosába kellett utaznom. A helyi érdekű vasút végállomásán több szerelvény állt benn, szemlátomást indulásra várva. Több kocsiiban már utasok ültek. Siettem, ezért nem a menetrend-táblázathoz futottam ellenőrizni, hogy melyik vágány-

³ A magyar iskolarendszer szerinti általános 7. osztály tulajdonképpen a japán rendszer szerint az alsó fokú középiskola első osztályának felel meg.

ról indul a vonatom, hanem beléptem az egyik kocsiba és megkérdeztem egy benn ülő férfitől, hogy ez a vonat merre megy. Legnagyobb meglepetésemre azt válaszolta, hogy nem tudja. Később, amikor nagy nevetések közepette előadtam ismerőseimnek az esetet, elmagyarázták a rejtélyes válasz okát. Bevallom én arra gyanakodtam, hogy külföldi voltomnak köszönhettem a rideg elutasítást. Állítólag nem így van. A japán ember úgy vélekedik, hogy nem vállalhatja a felelősséget azért, hogy valakit útbaigazítson. Ez a vasúti kísérő, információs iroda feladata. Az illető utas nyilvánvalóan tudta ugyan, hogy a vonat, amelyben ő maga ült, hova megy, azonban elhárította magától az esetleges tévedés lehetőségét.

Amikor Oszakában egy számomra új városrészbe költöztem, az első napokban igyekeztem gyalog bejárni, felderíteni a környéket. Egyik nagy utcakereszteződésnél megkérdeztem egy virágjait locsoló háziasszonyt, hogy ha ezen a széles úton megyek, akkor a főpostához jutok-e. - *Nem, sajnos nem* - hangzott az udvarias válasz. És kész. Én úgy képzelem el, hogy Magyarországon ilyen esetben természetes módon tovább folytatódik az útbaigazítás, valahogy olyanképpen, hogy - *Nem, ez az utca a belvárosba vezet*. Vagy pedig: *Nem, ez az utca nem oda vezet, de ha oda akar menni, akkor forduljon balra*. Japánban el kell készülni arra, hogy effajta kéretlen tanácsadásra ne számíton az ember. A kommunikáció megszakad azon a ponton, ahol a válaszadó eleget tett a kérdésre való felelet követelményének.

Hasonló módon egyszer egy sípályán a liftre várakozóban odafordultam egy mellettem álló fiatalemberhez. - *Elnézést, van órája?* - A válasz nem az volt, hogy ránézett a karórájára és megmondta az időt, hanem egy készséges: *Van*. Azt hiszem szegény sose jött rá, hogy miért tört ki belőlem erre a nevetés.

Sok hasonló tapasztalat árán kellett magamban levonnom a tanulságot, hogy az ő kommunikációs szabályaik eltérnek a mieinktől, és csak akkor sikerül velük helyesen érintkeznünk, ha előre bekalkuláljuk az ő gondolkodásmódjukat.

Japánnak egyre élénkebbek a kapcsolatai a külvilággal. Külkereskedők, üzletemberek, diplomaták azonban nemegyszer nehezen birkóznak meg a japán tárgyalófelekkel. Ennek egyik oka alighanem a japán gondolkodásmódban keresendő. A japán ember számára a társalgás során elsődleges a beszélgető féllel való harmónia kialakítása. A lelki összhang megteremtésére való törekvés kizárja, hogy a beszélgető felek ellentmondjanak egymásnak. A japán nyelv ezt leleményesen úgy oldja meg, hogy a negatív, elutasító választ is az igen szóval indítja. Pl.: *Nem szokott teát inni?* - *Igen, nem szoktam*. Ez az igen csupán azt fejezi ki, hogy a beszélgető partner feltevésével egyetérték. A valódi tényállást, vagyis, hogy valójában *nem szoktam teát inni* megelőzi az *igen* megerősítő szócska, ezzel mintegy letompítva a tagadás élet.

Volt már rá eset, hogy egy kereskedelmi üzlet egyszerű félreértésen bukott meg. Tegyük föl, hogy N. cég képviselője így szól: - *Szeretnénk, ha október végéig le tudnák szállítani az árut*. A japán fél *igen*jéből fatális félreértés következik, mert ez az *igen* csak azt jelenti, hogy - *Igen értettem, amit Ön mond*. Vagyis a megerősítő visszajelzés csak a beszélgetőpartner mondanójának követésére vonatkozik, de nem az érdemi tartalomra. Az *igen* ilyen értelemben való használata a japán nyelv egyik sajátossága, de ettől a nyelvi formulától a japánok akkor sem tudnak szabadulni, ha idegen nyelven beszélnek, ami számos félreértés forrása.

A fűszeres, a zöldséges rettentő zavarba jön, ha be kell ismernie, hogy valamilyen áruja nincs, amit a vevő keres. Feltehetőleg nemcsak azért feszeng, mert nem tudja kielégíteni a kedves vevő kívánságát, hanem azért is, mert nemleges választ kell adnia. Hányszor, de hányszor megesett velem, hogy kértem valamit egy üzletben és hosszú percekig a kereskedő csak buzgón imitálta, hogy keresi a polcok alatt, fölött, a dobozok között az egy számmal nagyobb

cipőt, a sárga kalapot vagy a lila cérnát. Egyszerűen nem merte azt mondani, hogy nincs, helyette addig kotorászott, amíg én nem kérdeztem rá, hogy - *Tehát nincs?* és akkor ő megkönnyebbülten vághatta rá, hogy - *Igen, nincs!*

Oszakában az egyetem nagy papírkereskedésében írógépeket is árultak. Szerettem volna olyat venni, amin a magyar, ékezetes betűk is szerepelnek. Az eladónak elmondtam a kívánságomat. Egyetlen kérdése az volt csupán, hogy melyik márkájú gépet venném. Miután a három lehetőségből kértem az Olivettit, azt válaszolta, hogy sajnos, az nem fog menni, mert csak a Silver Reed vesz fel ilyen rendeltést. Elfogadtam, ám legyen. Pár hét múlva érdeklődésemre azt válaszolta, hogy csak a harmadik cég vállalja. Nem volt mit tenni, beleegyeztem. - *De nagyon drága ám, ha különleges nomenklatúrát rendel!* Újból elmagyaráztam, hogy kerül, amibe kerül, nekem egy magyar ékezetes gép kell. Egy hónap múlva az volt a kifogás, hogy nincs fekete színű gép, csak kék. Lassan kezdtem kifogyni a türelemből, de ebbe is beleegyeztem. Pár nap múlva újra érdeklődtem, és a kereskedő zavarát látva rákérdeztem, hogy ők netán egyáltalán nem is vesznek föl ilyen rendeléseket? Erre felderült arccal, mint akinek egy nagy kő gördült le a szívéről, kibökte *Igen, nem veszünk föl!*

A japán nyelvben nyelvtörténeti okoknál fogva rengeteg az azonos hangzású szó. Írásban ez nem okoz problémát, hiszen a kínai írásjelek, melyeket a két japán szótagírás (*hiragana* és *katakana*) mellé vegyítve használnak, mind jelentéshordozó elemek. Beszédben azonban az azonos hangalakú szavak értelemzavarók lehetnek, ezért a japán társalgás nem úgy folyik, hogy a beszélő beszél, a partnere pedig hallgatja, hanem a hallgató fél állandó visszajelzéseket használ igenlő szavak, megerősítő jelzések, érzelemerkifejező hangok, gesztusok formájában, amelyek mind azt hivatottak jelezni, hogy tudja követni a hallottakat.

A japán nyelv híven tükrözi azt a társadalmi közeget, amiben használói élnek. Létezik női nyelv, azaz bizonyos szavakat, szóalakokat csak nők használnak; van egy nyersebb, kurtább nyelvi kifejezési forma, amelyen a férfiak érintkeznek. Használnak egy rendkívül választékos tiszteletteljes stílust rangban és korban a beszélő felett álló személyekkel szemben. Van egy kevésbé udvarias stílus, amelyen rangban alantas személyekkel érintkeznek. Az egyes stílusok megválasztása a találkozás pillanatában dől el, amikor is a kötelező jellegű névkártya-csere után a felek kölcsönösen felmérték egymáshoz viszonyított társadalmi állásukat. A japán embert nagy zavarba hozza az a külföldi, aki kurta névbemondással intézi el a bemutatkozást. Ebből ugyanis nem tudja felmérni az illető társadalmi státuszát és ezért a vele való beszélgetés nyelvi problémát is jelent, hisz nem tudja, milyen stílushoz tartsa magát. Névkártyákat egyébként számos áruházban, papírkereskedésben fillérekért és rövid határidőre lehet rendelni. Megéri a fáradságot és a költséget. Másként tekintenek arra az emberre, akinek van névjegye. Az illető ezzel jelzi, hogy nem egyszerű turista minőségben látogatott Japánba.

Az anyanyelvnek a japán ember életében sokkal tudatosabb szerepe van, mint az európaiakéban. A japán írásrendszer, amely bonyolultságát tekintve alighanem az első helyen áll a világ nyelvei között, kemény dió az anyanyelvűek számára is. Az óvodások foglalkozásaikon már elsajátítják az egyik japán szótagírást, a *hiraganát*. Iskolába kerülve minden évfolyam számára meghatározott számú kínai írásjel elsajátítása az előírás. Házigazdáméknál a lakás különböző pontjain, beleértve az illemhelyet is, kínai-jel táblázatok voltak kifüggesztve, hogy iskoláskorú gyerekeinek mindig szem előtt legyenek. Áruházakban különböző korosztályok számára bőséges a választék betűjátékokból, betűrejtvényekből, írás-olvasás tanító kártyákból, társasjátékokból. Téli estéken gyakran az egész család betűkirakókkal, társasjátékokkal szórakozik. Tanácsos mielőbb megismerkedni a kínai jelekkel, hiszen az üzletek feliratai, az eligazító táblák, állomások nevei, stb. javarészt csak japánul vannak kiírva. Külföldiek által gyakran látogatott metróállomásokon, útvonalakon szerepelnek elvétve latin betűs kiírások is,

de mégis gyakran látni földalatti vásárlóközpontokban, pályaudvarokon, utcákon riadtan botorkáló idegeneket, akik latin betűs térképpel a kezükben szeretnék egy számukra is olvasható kiírást elcsípní. A fantasztikus emberáradathoz és nyüzsgéshez nyomasztó tudatként társul az, hogy még elolvasni se tudja az ember, hogy hol jár. A japán írást gyakorlatilag 15 éven keresztül tanulják a gyerekek, óvodáskorban kezdik és a középiskola befejezésével jutnak el addig, hogy elmondhatják magukról, írástudó emberek.

A kiművelt íráskészség a japán ember iskolázottságának mércéje. A vállalatok, intézmények a munkába lépőktől nem véletlenül kérnek sok esetben kézzel írt életrajzot, sőt némely intézménynél a felvételi vizsga egyik tétele az írásteszt. Minden japán család nappalijában állandóan kéznél van a szótár, mint a mindennapi élet elengedhetetlen kelléke, amiből ellenőrizni tudják egy-egy jel helyes írásmódját illetve olvasatát.

Azáltal, hogy a japán ember mindennapi életében is nap mint nap kénytelen írásjelek százait használni az íráshoz és az olvasáshoz, állandó „tréningben” vannak. Csakhogy a japán nyelv már fentebb említett sajátosságánál fogva, azaz hogy rengeteg az azonos hangzású szó, az a furcsa helyzet áll elő, hogy még beszéd közben is kénytelenek sokszor a pontosítás végett a levegőbe, a kéznél levő papírra, a tenyerükben, az előttük álló hátára jelet „rajzolva” utalni arra, hogy mire is gondolnak. Ezért nem kell csodálkozni azon, ha metrón, buszon beszélgető emberek néha-néha gesztusokkal kísérik társalgásukat.

1974 júniusában egy japán delegáció járt Kínában hivatalos látogatáson. A vendégek sajnálatukat fejezték ki azokért a károkért, amit emberi életben és anyagi veszteségekben a japán militarizmus terjeszkedési politikája okozott Kínának. A kínai vezető biztosította őket, hogy: *„A japán militarizmus agressziója következtében Kína valóban jócskán szenvedett károkat, de ezek csak pár évtizeden át tartottak. Ezzel szemben Kína két történelmi jelentőségű csapással sújtotta Japánt. Az egyik a kínai jelek, a másik a Konfucianizmus tanításai... melyeknek 1700 esztendő óta tartó hatása aligha megbocsátható.”* (idézi az *Asahi Shinbun*, 1977. júl. 20. reggeli kiadás, 7. oldal)

A japán írás bonyolultsága miatt egészen a legújabb időkig hatalmas problémát jelentett az írógép használata. Létezett ugyan elvben írógép, de ennek a kezelése a mintegy kétezer írásjel miatt pontosan ugyanolyan bonyolult volt, mint egy nyomdai szedőgépe. Egy rövidke leirat legépelése még egy gyakorlott titkárnőnek is akár több órás munkát jelenthetett. A technika azonban úgy látszik nem ismer lehetetlent. A nyolcvanas évek elejétől forgalomba kerültek a japán szövegszerkesztők. Ezekbe a kiejtés szerinti hangalakot kell betáplálni, azaz ugyanúgy leütögetni a kiejtésnek megfelelő billentyűket, mint egy hagyományos írógépen, és a gép feldolgozva és számba véve a szövegösszefüggést, a megfelelő jelekkel nyomtatja ki a papírra a kívánt szöveget. A 90-es évekre pedig immár e-mailezni is lehet japán nyelven. Ezzel bebizonyosodott, hogy a kínai írásjegyek használata „technikai” akadályt nem jelent. A „szellemi” akadály a külföldi nyelvtanulóknál azonban ezzel még nem hárult el!

Információ dömping

Ha megjelenik egy új gép, új technikai csoda, a japánok rácsapnak és hónapok alatt ország-szerte elterjed a használata. A színes televíziók száma jelenleg Japánban több, mint a háztartásoké, ami azt jelenti, hogy egyes családoknál több készülék is van a lakásban. A televízió az oktatási szakemberek, pszichológusok és orvosok legnagyobb bánatára - a mindennapi élet szerves része lett. A tévécsatornák kora reggeltől éjszakába nyúlóan ontják műsoraikat. A két állami adó (NHK - Nippon Hósó Kjoku) közül az egyik főleg oktatási, művelődési programokat sugároz, míg a másik - versenyben az öt magán-adóval - népszerű filmeket, társasjátékokat, színdarabokat, stb. tart műsorán. Az NHK adások magas színvonaluk mellett azzal a nem eléggé értékelhető jó tulajdonsággal is rendelkeznek, hogy adásaikat nem szakítják meg tízpercenként reklámmal. A reklámok óriási mennyisége szinte élvezhetetlenné teszi a többi adó programját. Habár, ha valaki a reklámot, mint műfajt kedveli, akkor jól szórakozhat, mert változatosságuk, ötletességük vitathatatlan. A tévé elterjedtsége hozzásegít ahhoz, hogy az emberek Hokkaidón és a tőle 3000 kilométerre fekvő déli szigeteken is mindenről tájékozottak legyenek.

Egy tévé készülék birtokában Japánban valaki szinte mindent láthat, mindenről tudhat, anélkül, hogy kimozdulna a lakásból. Értesülve lehet a mindennapos tüzesetekről, öngyilkosságokról, természeti katasztrófákról, láthatja és élvezheti egy-két napos késéssel a legnevesebb művészek koncertjeit. Egyik adó kétnyelvű, azaz a japán mellett angol nyelven is közvetít, vagyis a japánul nem, de angolul tudó külföldiek ezt nézik. A művészeti műsorokban értesülhet a legújabb kiállításokról, bemutatókról; rengeteg a sportközvetítés, főleg baseball. Noha az idők változásai itt is kikezdték a baseball népszerűségét. A mai japán kisfiúk ideáljai már a focisták. A futball csak a 90-es évek elejétől lett igazán népszerű. Na de, ha egyszer valami divatba jön, akkor nincs megállás. És emiatt tölti el különös büszkeséggel és várakozásokkal a japánokat, hogy (igaz, hogy a koreaiakkal társrendezőként) 2002-ben ők lesznek a futball-világbajnokság házigazdái.

Egyik kedvencem az időjárás-jelentés volt. Ez csak azért más, mint a magyar, mert Japán természeti adottságai miatt a szigetsor nagyon érzékeny a Csendes-óceán és Szibéria felől közeledő és összecsapó különböző léghullámokra. Napirenden vannak a természeti katasztrófák, amiknek közeledtét lelkiismeretesen bejelentik - tájfun, áradás, hóihar.

Az észak-dél irányban hosszan elnyúló szigetsor déli részén már tombol a tavasz, amikor az északi és nyugati országrészekben még hófúvások vannak. Külön esemény a cseresznye-virágzás nyomon követése a tévében. Ezt azért kell időben tudni a közönségnek, hogy felkészülhessen a „virágnézés”-sel egybekötött piknikre. A képernyőn márciustól kezdődően a szigetsor hosszában délről északra egyre feljebb kúszik az a vonal, ami azt jelzi, az alatta lévő területeken már kinyíltak a cseresznyevirágok. Ha már elért mondjuk április legelején Oszakáig, akkor a 600 kilométerre északra levő tokióiak számíthatnak arra, hogy pár napon belül kitör a tavasz náluk is, azaz kinyílnak a cseresznyevirágok, amik Japánban a nemzeti szimbólum rangjára emelkedtek.

Az első tavaszon, amit megéltem az országban, előre örültem, hogy mennyi cseresznyét lehet majd enni. Csakhogy ezek a gyönyörűen pompázó cseresznyefák ehető termést nem hoznak! Így aztán nagy csalódással láttam a zöldségesnél, hogy a május-júniusban kirakott, (többnyire, mint kiderült - importált) cseresznye nem elég, hogy nagyon drága, de még ízetlen is! A cseresznyevirágok nagyon érzékenyek, finomak, ezért csak pár napig élvezhető a virágba borult fasorok látványa. Ezt a pár napot a japánok alaposan kihasználják. Ha valaki a

családjával nem megy el hétvégi programként egy közeli, virágba borult parkba ünnepelni, akkor az azért van, mert majd a munkatársaival, a kollegáival, azaz szervezeten vonul ki a virágnézésre. Előkerülnek a hatalmas gyékények, pokrócok, amelyeket leterítenek a fűre, és megindul az evészet, ivászat, tánc, ének. Egyes cégek ez alkalomból buszokon, teherautókon szállítják ki alkalmazottaikat a szabadba, ahol a cég nagylelkűségétől függően már jól előkészített terülj-asztalkám várja őket. Miután április eleje egyúttal a beiskolázások, a munkába lépés időszaka is (a japán tanév és pénzügyi év is áprilisban kezdődik), sokszor látni a virágnézők között ünneplőbe öltözött, friss egyenruhában feszengő újoncokat. A virágnézés kellemetlen oldala csak az, hogy ilyenkor egyszerre tódul ki több ezer ember egy-egy parkba, vagyis a zsúfoltság hasonlatos ahhoz, mintha az ember egy pályaudvaron lenne, azzal a különbséggel, hogy legalább ül. Egyes parkok közelében „Cseresznyevirágzás ideje alatt behajtani tilos” feliratú KRESZ táblák igyekeznek a nyüzsgő gyalogosáradatnak biztonságot nyújtani. Magától értetődően rendőrök serege irányítja az emberkígyót, tisztos távolban mentőautók állnak készenlétben. A multság éjszakába nyúlóan tart, a fákra helyezett lampionok fényében.

A tévé beszámol az összes helyi ünnepről, fesztiválról - amelyekből annyi van, hogy az évnek szinte mindegyik napjára jut egy-egy. Külföldieknek kiadnak fesztivál-naptárokat, de ezeket végigjárni több év alatt sem lehetséges.

A tévéadások Japánban nem a gyenge idegzetűeknek készülnek. Még a gyerekeknek szóló rajzfilmekben is jócskán van erőszak, öldöklés. Az esti műsorok egy részét a társasjátékok, vetélkedők képezik, amik rendkívül népszerűek. Nemegyszer vannak olyan felnőtteknek szánt műsorok, amilyenek aligha lennének megvalósíthatóak az európai országokban. Az egyik műsor például olyan, önként jelentkező házaspárokat szólaltat meg, akiknek valamilyen problémájuk van a házaseletükben. A jelenlévő szakemberek, egy orvos, egy pszichológus és egy pedagógus, a csevegő-társalgó műsorvezető közreműködésével tanácsokkal látják el aztán őket, hogy hogyan tovább. A cél nemes, én inkább azon lepődtem meg, hogy milyen jellegű problémákat tárnak a többmilliós nyilvánosság elé a mindennapi életben egyébként nagyon tartózkodó japánok. Egy férfi panasza: *A feleségem rettentő féltékeny, ahogy hazaérek, minden nap átvizsgálja, végigszagolgatja az alsóruháimat.* Mellette az asszonyka szemlesütve mosolyog, a szakértők atyaián bólogatnak, és igyekeznek meggyőzni a feleséget, hogy nem érdemes féltékenynek lenni, mert az csak olaj a tűzre. Egy asszony panasza: - A férjem a vacsora után a gyerekek előtt hangosan felteszi a kérdést: *Na, akkor lesz valami ma este?* A szakértők kérdése: - *És hány évesek a gyerekek?* Egy fiatal férj panasza: - *A feleségem piros és kék alapon mackó és nyuszi-mintás alsónadrágokat hordat velem, és ha át kell öltöznöm a sportklubban, mindig röhögnek rajtam a többiek.* Erre a riporter odaugrik a fiatalemberhez és hirtelen mozdulattal kicsit lehúzza az övtartóját, kivillantja a sárga nyuszis piros alsónadrágot. A közönség - mert az adás alatt közönség is van jelen - megtapsolja. Gondolom, nem is az az érdekes, hogy ilyen esetekben miket tanácsoltak a szakértők, hanem a jelenség. Az, hogy ilyen műsorra igény és vállalkozó van, újabb adalékul szolgált számomra a japán lélek rejtélyeihez.

Az egyik csatorna *Éjjel 11* című mindennap jelentkező műsora a pornót hozza házhoz ingyen. Igazság szerint a reklámokban és betét-műsorokban is sok az erotika. Igaz ugyan, hogy elvben a meztelenség láttatását az állami cenzúra korlátozza. Hála azonban az ügyes kameramanoknak, a hatás még apró megszigorításokkal is tökéletes. A reklámok azonban ezekre a célokra előszeretettel alkalmaznak fehér nőket. A fehér nő egzotikum nagy vonzerő. Az angol nyelvű japán újságokban hetente többször is megjelennek olvasói levelek, amelyben Japánban élő fehér lányok és asszonyok tiltakoznak az ellen, hogy a meztelenség fogalma a tévé jóvoltából hovatovább azonossá válik a fehér nő fogalmával. A leveleket leközik az újságok és minden megy tovább, mint azelőtt.

Házigazdáméknál az iskolás gyerekeket csak este 11 körül lehetett a tévé elől ágyba parancsolni. A japán gyerekek benyomásom szerint sokkal kevesebbet alszanak, mint a magyarok. A felnőttek alvásigénye is kisebb mint a miénk, bár ők „csalnak”. A lefekvés és felkelés közötti időszak átlagosan 5-6 óra csupán, azonban a metrókon, elővárosi vonatokban az ülőhelyhez jutott utasok többsége szundikál. A japánoknak megvan az az utánozhatatlan képességük, hogy ahogy lezúttantak az ülésre, máris lehunyják a szemüket. Sokan hallhatóan is mély álomba szenderülnek, és ott, ahol le kell szállniuk, szinte varázsütésre felébrednek. Feltehetőleg az a kényszer alakította ki bennük ezt a szokást, hogy naponta órákat töltenek közlekedéssel a munkahelyükre és vissza.

Egyszer az egyetemen a „Japán országismeret” óra keretében a tanárunk formabontó módon nem maga beszélt, hanem velünk, külföldiekkel beszéltette el, hogy mit tapasztalunk, mit érzünk szokatlanak, furcsának japáni életünk során. Egy argentin fiú szólalt meg elsőnek és szavá tette, hogy egyszerűen elviselhetetlennek érzi azt az információáradatot, ami nap mint nap éri. A vonatokon, buszokon, metrón minden egyes megálló előtt és a jármű elindulása után is bemondják a megállókat, a megállóhelyeken elérhető csatlakozásokat, egy járat alatt többször tájékoztatnak arról, hogy melyik kocsiban szabad dohányozni, melyikben nem, hogy a következő megállónál melyik oldalon nyílik az ajtó, hogy a megálló közelében milyen fontosabb áruházak, közintézmények vannak, figyelmeztetnek, hogy leszálláskor ne felejtsek a kedves utasok a kocsiban az esernyőjüket, stb. Vagyis a járműveken pár perces szünetek kivételével folyton árad az információ. Leszállva mondjuk egy vásárlóutcánál, a boltokból vagy hangszórók ontják a zenét, a vevőket csalogató ajánlatokat, vagy maguk az eladók rikkantgatnak kifelé. A hangzavar óriási, amit még tetéznek a csillogó-villogó feliratok, táblák, reklámok. Nos, az argentin fiú panasza hálás témának bizonyult, mert bizony egymás után szólaltak meg a többi náció képviselői is, hogy kibírhatatlan például a választási kampány alkalmával a lakónegyedekben naphosszat köröző üvöltő hangszórós kocsik zaja; hogy örületes az a nyomtatott felvilágosítás, amit mondjuk egy egyszerű bevásárlás alkalmával is kézhez kap az ember. Sok fotóüzlet, drogéria, áruház tudniillik a számla mellé egy halom prospektust is mellékel, amiket lehetetlenség lenne végigolvasni, ezért előbb-utóbb a szemétkosárba kerülnek.

Egy szabadnapomon otthon dolgoztam, és ezenközben hétszer csöngettek ki a bejárati ajtóhoz különféle ügynökök, és bizonytalan vallási felekezetek házaló propagandistái. Megjelent a paplanos, a hangszerbolt, a paróka-kereskedő, a biztosító társaság és a házioltár-árus képviselője - mindannyian lelkes szavak kíséretében egy marékra való brosrát nyomtak a kezembe. A mosópor-hirdetés mellé a félállásban reklámozó diáklány egy kis minta mosóporcsomagocskát is átadott, aminek legalább hasznát lehetett venni. Az utcákon az esti órákban is hangszórós mozgóárusok hirdetik portékáikat, az áruházakban, bevásárló-csarnokokban megállás nélkül szól a hangszóró - ahol az áruk hirdetése mellett jó tanácsokkal látják el a kedves vevőket - vigyázzanak a zsebtolvajokra, (akiknek a száma tapasztalatom szerint csekélyebb, mint Európe bármely országában - lehet, hogy éppen az állandó figyelmeztetés miatt, ki tudja?), ne engedjék el a kisgyermek kezét, a mozgólépcsőkön fogják meg a korlátot, a liftből való kilépéskor nehogy megbotoljanak, stb. Mondhatná valaki, hogy ez az információ-bőség még mindig jobb, mint az információ-hiány. Ez igaz is, csakhogy az egyébként is zsúfolt, zajos városokban ez a túltájékoztatás olyan hang-, zaj- és betűáradatot zúdít a lakosokra, ami fárasztó a szemnek, fárasztó a fülnek.

Az az érzésem, hogy a külföldiek számára még egy szempontból nehezen elviselhető ez az értesülés-bőség. Az európai kultúrákban nevelkedett emberek bizonyos önállóságához, egyéni viselkedésmintákhoz vannak szokva. Ezért az európai ember számára szokatlan, hogy mindig megmondják neki, hogy mit csináljon, hol szálljon le, a jelzőlámpánál mikor menjen át

(tudniillik számos jelzőlámpánál Japánban nemcsak a piros-sárga-zöld fényjel, hanem hangjel - vagy zenemotívum, vagy emberi hangutasítás is figyelmeztet, hogy mikor lehet átkelni - ami a színvakoknak kétségtelenül hasznos) stb. A japán ember viszont kora gyermekkorától úgy nevelkedik, hogy a közösségi viselkedés mikéntjét állandóan szóban, írásban közlik vele - vagyis folytonosan irányítva van. Az individualista európai számára néhány kivételtől eltekintve - ez az állandó „cselekvési utasítás” terhes.

Az egyetemmel, de baráti társaságokkal is többször vettem részt országjáráson, sítúrákon, stb. A szervezés mindig tökéletes volt, ha egyetlen kifogást lehetne felhozni, az a „túlszervezettség”. Nem elég, hogy a kirándulóbuszba való belépéskor mindenki a sokszorosított útiterv egy-egy példányát kézhez kapja - amelyen szerepel a pontos útvonal, a megállóhelyek, a szálláscímek, telefonok, a program időpontjai -, de minden buszhoz külön felelősök vannak kijelölve, akik az út során szóban ugyanezeket többször elismélik. Egy-egy parkolóhelyen való megálláskor kollektív toalett-látogatást rendelnek el; megmondják, hogy mikor és mennyit egyen az ember, hány órákor keljen és feküdjön, milyen ruhát vegyen, stb. A tanácsok mind jók és hasznosak, csak hogy engem mindig az iskolai osztálykirándulásokra emlékeztettek, amikor mint afféle gyerekeknek a tanító néni mindig mindent a szájába rágott. Ettől függetlenül be kell vallanom, hogy élveztem bizonyos fokig azt a felelőtleniséget, amivel az ember elhagyhatja magát, tudva azt, hogy alkalmas pillanatban úgyszintén mindenre figyelmeztetik. A japánok, nyilván ugyanilyen biztonságban érzik magukat, hála az állandó információ és tájékoztatás áradatnak, ami nemcsak kirándulásokon, hanem egész életük során éri őket. Talán ezért van az, hogy a japán ember külföldön járva elbizonytalanodik, képtelen „önállósulni”, és szívesebben utazik csoportosan, ahol a lelkiismeretes csoportvezető mindig megmondja, hogy mit és hogyan kell csinálnia. Ez az egész jelenség olyan tyúk-tojás kérdés: nem tudni, hogy azért szükséges Japánban annyi információ, mert az emberek nem képesek önálló, egyéni cselekvésre; vagy azért nem képesek-e a japánok megfelelően önállóan cselekedni, mert a folytonos tájékoztatás-utasítás áradattal leszoktatták őket erről.

Japán újságot kézbe venni először riasztó. A japán írásjelek ömlesztett látványa elrettenti és elképeszti az embert. Később azonban kifejezetten élvezetes foglalatosság az újságolvasás - főleg, ha tekintetbe vesszük a japán sajtótermékek változatosságát. A napilapok (Aszahi, Jomiuri, Mainicsi) híryanaga friss és sokoldalú, a heti magazinok, folyóiratok pedig rendkívül sokszínűek - a női, divat- és bulvárlapoktól kezdve színvonalas irodalmi folyóiratokig, képregényújságok tömegén át szaklapokig minden megtalálható az újságárusoknál.

A japánok utazás alatt metrókon, elővárosi vonatokon - ha nem alszanak, akkor - olvasnak. A késő esti járatok ülésein, csomagtartóiban tucatszámra hevernek a kiolvasott lapok - gazdáik elolvasás után nem viszik haza az újságot, hanem egyszerűen a vonaton hagyják. Egy rosszmájú francia diáktársam szerint azért, mert odahaza nincs hova tenniük. Ismerve a japán lakásviszonyokat ez elképzelhető. Vannak angol nyelvű napilapok is, amiknek a napi hírek közvetítésén kívül az a nagy érdekük van, hogy közlik a külföldieket is érdeklő kulturális eseményeket, rendezvényeket.

Idő! - Idő?

Minthogy időben és térben mozgunk, élünk és dolgozunk, ezért minden kultúrában alapvető szerepe van ennek a két létszervező koordinátának.

Ha egy kultúra „időérékenysége” magas fokú, akkor hajlamosak vagyunk olyan általánosításokat megfogalmazni, hogy az azt létrehozó nép pontos, megbízható. A magyar turista joggal képed el azon, hogy csúcsforgalomban a tokiói metróvonalak és vasútvonalak némelyikén a vonat indulások és indítások idejét nem percekben, hanem másodpercekben határozzák meg: az egy és fél percenként egymást követő szerelvények hajszálpontosan gördülnek be és hagyják el a zsúfolt peronokat. Így érhető el, hogy a legkritikusabb reggeli és esti csúcsforgalmi órákban a legendássá vált „nyomkodó-emberek” áldásos működése folytán a csordulásig telt kocsik ajtajai mégiscsak időre csukódnak be. Ennek következtében egy óra alatt nem a szokásos 24 szerelvény, azaz 2,5 percenként egy, hanem óránként 40 tudja szállítani a túlekedő utastömeget. Elég 10-20 másodperces csúszás (ami egy óra alatt és a fent jelzett tömegben aligha lenne csoda) és felborul a rend. Csúszás azonban nincs és az utasok fegyelmezettsége, a kijelölt sávokban történő sorban állás, stb. betartása mellett mégiscsak működik a dolog.

Az országot immár keresztül-kasul behálózó szuperexpressz-gyorsvasút pár perces késése a tévéhíradó főadásába illetve a napilapok főcímébe kíváncszó „esemény”. A legforgalmasabb szakaszokon, pl. Tokió és Oszaka között a 250 km-es sebességgel robogó szerelvények csúcsideőben 6 percenként követik egymást, ami körülbelül a 7-es busz követési gyakoriságának felel meg a mi Rákóczi utunkon.

Nem csoda, ha ilyen benyomások hatására gyorsan születik meg a Japánt járó turistában az a szilárd meggyőződés, hogy a japánok a világ legmegbízhatóbb emberei. Derült égből mennykősapásként éri őket aztán az ezt cáfolni látszó élmény. Márpedig ezekből is felgyülemlik jócskán, ha az ember huzamosabb ideig kerül kapcsolatba velük.

N. küldöttség Magyarországra készült. A magyar fogadószerző az összes érdekelt magyar szervvel találkozási és látogatási időpontokat egyeztetett. Több intézményben vezetői szinten fogadták őket, ami az időpontok megválasztását és ügyes egyeztetését eléggé megnehezítette, de számos kompromisszum árán sikerült egy jól ütemezett programot kialakítani. A japán fél megköszönte az átküldött programot, majd két nap múlva telefonon az egyik délutáni találkozó áthelyezését kérte délelőttre. A magyar program dominószerűen borult, de a szervezésben jártas tisztviselő többszörös újraszervezéssel megoldotta a kért cserét. Alighogy elküldte a kért új változatot, a japán fél jelezte, hogy K. vállalatához mégsem megy el, a program tudniillik túl zsúfolt, töröljék. A lemondás roppant kínos volt; a magyar szervező csak hosszas magyarázkodással tudta a sértődést kivédeni, tekintve, hogy e japán program miatt K. vállalat vezetője egyéb más, fontos megjelenését mondta le. A japánok az érkezést megelőző napon telefaxon még két módosítást jeleztek: az egyik az elutazás időpontja, a másik az egyébként már megvett méregdrága operajegyek visszamondása. A nemzetközi kapcsolatok bonyolításában veteránnak számító magyar szervező próbálta humorosan felfogni a dolgot, mondván, hogy többet már úgyse lehet változtatni. Lehetett. Az első éjszaka után az egész japán delegáció átköltözött egy másik budapesti szállodába, mert a követség egyik beosztottjától úgy értesültek, hogy az jobb.

Egy budapesti japán kereskedőháztól telefon-megkeresés érkezett, hogy tokiói főnökségük három munkatársa feltétlenül szeretne budapesti útjuk során ellátogatni N. főiskolára, és Z. tanszékvezetővel találkozni. A delegáció csütörtök este érkezik és szombat délután távozik. A megkeresett magyar intézmény sajnálkozását fejezte ki, de miután pénteken utazik a keresett személy külföldre, ezért a találkozóra egy más alkalmat javasolt. A kimentést a japánok tudomásul látszottak venni, de pár nap múlva visszaszóltak, hogy a magyar fél pénteken az elutazás előtt nem találna-e mégis módot a találkozásra. A magyar tanszékvezető repülője délelőtt 11.30-kor indult, ezért nem szívesen, de a meggyőző kérést figyelembe véve beleegyezett egy reggel 8.30-kor kezdődő egyórás találkozóba a főiskolán. Csütörtök este későn a lakásán értesítették, hogy a delegáció-vezető a látogatási időpontot korainak találja, és így a találkozásra csak a szállodában kerülhet sor. Ha a magyar félnek ez nem felel meg, akkor a találkozó elmarad a „magyar fogadókészség” hiánya miatt.

Egy nap késő délután tokiói lakásomon felhívott telefonon egy japán úr, akit csak felületesen ismertem, előzőleg egyszer találkoztunk egy félhivatalos vacsorán. Hivatkozással a több hónappal azelőtti ismeretségre előadta, hogy fordítás ügyben kéri a segítségemet. Kiderült, hogy X. konferenciára érkezett magyar jelentkezők anyagáról van szó, amit japánra kéne fordítani. Magam nem lévén a témában szakember, próbáltam kitérni a felkérés elől. Hát még, amikor megtudtam, hogy a japánra fordítandó anyagok angol nyelvűek! Bizarrr ötlet megkérni egy magyart, hogy a nem szakmájába vágó dolgot angolról japánra fordítsa! Az ellenérv az volt, hogy dehát egy honfitársam anyagáról van szó! Erre nem sokat tudtam felelni, ismervé a japán emberek megingathatatlan meggyőződését, hogy aki fehér külföldi, annak az angoltudása nyilvánvaló. Nos tehát, némi mentegetőzés után abban maradtunk, hogy egy másolatot elküld az anyagból, megnézem, és akkor majd meglátom, le tudom-e fordítani. A cikkcsomag expressz-küldeményként megérkezett egy meglehetősen ellentmondást nem tűrő levélke kíséretében, hogy a fordítást 3(!) napon belül kéri elkészíteni...

Egy távoli kedves ismerős meghívott új otthonába „tea-ceremóniára”, délután 3 órára. A teázáson rajtunk kívül még három japán asszony vett részt, valamennyien a tea-ceremónia avatott szakértői és gyakorlói. Megcsodáltuk az új tea-szobát, ami az új ház éke és büszkesége az előtte kitarulkózó apró japán-kerttel egyetemben. A vendégek kb. egy óra elteltével elbúcsúztak, engem azért marasztalt még a háziasszony, hogy az évekkel ezelőtt Magyarországon készült fényképeket nézzem meg. Délután 5 óra felé én is szedelőzködni kezdtem, annál is inkább, mert estére én is vendéget vártam vacsorára. Meghívóm ezt látva őszintén kétségbeesett, mondván, hogy ő azt hitte, vacsorára is maradok, és már házhoz is rendelte a „szusi”-t. Így nem volt mit tenni, megvártam a kifutófiú megérkezését, megettem egy-két szusit, a többi meg gusztusos kis csomagolásban átnyújtották, hogy vigyem haza. Remélem, hogy nem bántottam meg túlságosan a meghívómat. Az ügyben a ludas a japán etikett. Ugyanis meghívás esetén nem illik (kivéve a bérelt termekben adott partikat) pontosítani, hogy meddig szól a meghívás. A mi európai eszünkkel egy délután 3 órai teázás semmi esetre sem feltételez vacsora meghívást is. A japán etikett e tekintetben sokkal lazábban kezeli az időt. Mind a két fél részéről elvárja, hogy úgy tegyenek, mint akiknek végtelenül sok, azaz korlátlan idő áll rendelkezésre egymás számára. Egyiknek sem illik úgy tennie, mintha meg akarná szakítani a kellemes együttlétet. Ezzel magyarázható talán az is, hogy például éttermi vacsorák, partik után gyakran a nagy társaság kis szűkebb csoportokra bomolva tovább együtt marad, és új helyre ül be, ezzel is jelezve, hogy jól érzik magukat egymással, még azon az áron is, hogy már mindenki összezsugorodik a fáradtságtól.

Ez a fajta gesztus - mármint hogy a másik számára korlátlan mennyiségű idővel rendelkezem, és ha kell, akkor bármikor - teszi lehetővé, hogy japán ismerősök, üzleti partnerek találkozássra, megbeszélésre a mi kultúránkban elképzelhetetlen időpontokat ajánljanak. Mindenféle

családi és magánéleti program háttérbe szorításával is készek a japán emberek a baráti, kollegiális és csoportszellem ápolása érdekében idejüket feláldozni ünnepnapokon, késő estéken, szünidőben, nemzeti ünnepeken, vagyis bármikor. Az, hogy szombat-vasárnap rendezések a konferenciák, továbbképzések, szakkörök, tárgyalások, szakmai előadások, csak a kezdő Japán-lakót lepi meg. Az eltérő magatartásra a legszebb példa: egy japán továbbképzés-szervezőt Magyarországon alig sikerült lebeszélni arról, hogy március 15-re tegye a szeminárium napját. „Dehát ez nemzeti ünnep!” - érveltem. Mire ő: „Pont ezért gondoltam, hiszen akkor mindenki ráér.”

Ha este későn, 10 után, de akár még éjfélkor is szól nálunk a telefon, akkor a telefonáló nagy valószínűséggel vagy japán vagy orosz nemzetiségű. Mindkét országban tudniillik jóval később indul, és jóval később fejeződik be a nap, mint Magyarországon. Japánban délelőtt 10 órakor nyitnak az üzletek, de még az élelmiszerboltok is (kivéve a non-stop-okat). A házi-asszonyoknak ez az időpont sem késő, mert ráérnek egész nap vásárolgatni. A dolgozóknak pedig a hosszas munkába utazási idő miatt erre úgyszincs idejük; férfiak vásárlással egyébként sem foglalkoznak, a dolgozó nők jó része pedig vagy részmunkaidős, vagy vásárlásait az esti órákban bonyolítja. A nagy családi bevásárlásokhoz meg rendelkezésre áll a szombat-vasárnap, amikor szinte minden egységesen nyitva van - így teremtvé kísértést az egyre több pénzzel és egyre kevesebb idővel rendelkező japán fogyasztó számára.

A japánok idő kezelésében a legzavaróbb a globális bizonytalanság - leszámítva a példás közlekedési menetrendeket. Egy vacsorameghívás rendszerint nem úgy zajlik, mint Európában, ahol a meghívó pontos koordinátákat ad, tehát, pl. „Ráérsz csütörtökön 16-án, est 7-től?” A japán meghívó többszörös tiszteletkörök után bejelenti, hogy örülne, ha egyszer együtt vacsoráznánk. Pozitív reagálás esetén jó esetben rögtön tovább lép, és azt mondja, hogy akkor majd a karácsonyi ünnepek után, jó lesz ugye? Rossz esetben még ennyit sem árul el, és akkor végleg bizonytalanságban marad az ember, hogy tényleg lesz-e ebből valaha vacsora. Jó idő elteltével befut aztán egy telefon, hogy január vége felé megfelelne-e. Megerősítés esetén talán eljut odáig az ember, hogy akkor január utolsó hetében. Valamikor. És ilyenkor gyakran előfordul, hogy mondjuk január 29-én érkezik egy telefon, na akkor 30-án van a vacsora. Nagy aztán a meglepetés, hogy időközben az európainak 30-ára koncertjegye lett. A tanácstalan európai tudniillik vár, vár, nem tudván, hogy mitévő legyen, és mikor már lemond az egésztől, nyugodt lélekkel más programot szervez magának. Lelki füleimmel hallok, amint az olvasó fölhördül, hogy miért nem lehet ezt előre megbeszélni? Éppen az a probléma, hogy japán partnerrel nagyon nehéz pontosan megbeszélni valamit. Ha ő a meghívó, akkor én nem erősködhetek, mondja meg, hogy mikor és hol és kivel. Akkor én csak elfogadhatok egy meghívást, már amennyiben az tényleg megérkezik. Fordítva könnyebb a helyzet. Ha én vagyok a meghívó, akkor én előre megmondhatom a nekem tetsző időpontot. Amire a japán ismerős rendszerint lelkesen rábólint. Előfordulhat aztán, és ez is mindig beszámítandó a japánokkal történő érintkezésbe, hogy a kérdéses nap előtt, amikor megerősítendő a meghívást fölhívom az illetőt, kiderül, hogy neki az időpont mégse jó. De nem azért, mert elfelejtette, és rászervezt. Az időpont neki már eredetileg sem volt jó. Csak nem akart szólni, nehogy megbántsa a meghívót. Nehogy megbomoljon a harmónia. Inkább az utolsó percig várt azzal, hogy fény derüljön az igazságra. Talán eszébe sem jut, hogy ezzel a kései lemondással sokkal nagyobb galibát okoz, mint ha vállalta volna az első beszélgetésnél a „nem” kellemetlenségét - ami a japánoknak rendkívül nehéz.

A tárgyalásokon a japánok két hallatlan nagy előnnyel indulnak európai partnereikkel szemben. Az egyik a csapatmegjelenés, a másik az időhöz való viszonyulásuk. Az időt úgy kezelik, mint ami korlátlan. Ha egy tárgyalás délután 2-kor kezdődik, akkor az európai nyugodtan szervez magának randevút délután 6-ra abban a hitben, hogy a tárgyalás maximum 5-ig tart, és

egy frissítő zuhany után még bőven lesz ideje 6-ig egy csokor virágot is venni. Amikor aztán délután 5-kor még csak a második napirendi pontnál tartanak, kezd nyugtalankodni, fél hatra kiveri a víz az idegességtől, bocsánatot kér és kirohan telefonálni, és háromnegyed hatkor éhesen és idegesen ül vissza a tárgyalóasztalhoz, hogy még vagy egy óra hosszat győzködjék egymást a japán partnerekkel. Ezzel szemben a japán tárgyaló abban a biztos tudatban ül az asztalnál, hogy neki édes mindegy, hogy itt ül, vagy az irodájában, este 7-8 előtt úgyse lépne ki az épületből, és még utána sem haza vezet az útja, hanem az obligát „italozás” következik a munkatársaival, tehát van bőven ideje. Ezzel szemben az európai frusztráltsága az idő múlásával egyenes arányban kifejezetten az ő malmára hajtja a vizet. Érezhetjük, hogy micsoda különbséget jelent ez a hozzáállás a tárgyalási pozícióban! A japánok ismerik az európaiak időérzékenységét és nemegyszer fordulnak a „kifárasztásos” módszerhez. Vonatkozik ez a hétvégékre vagy ünnepnapokra is. A péntekre időzített tárgyalás során az európai partner esze már a víkenden jár, míg a japán lelkiileg fölkészülve várja a szombati, de ha kell, akkor még a vasárnapi bevetés lehetőségét is. A péntek délutáni feszültség, ami az európai fél hangulatát meghatározza, nem tesz rendszerint jót a tárgyalás kimenetelének. Ezért minden honfitársunk akkor készül helyesen a japánokkal folytatandó tárgyalásra, ha eleve a szükségesnek ítélt idő két-háromszorosával kalkulál, és az „én ráérek...” hozzáállás hatja át egész tárgyalási stílusát.

Tanulni, tanulni, tanulni...

A statisztikák tanulsága szerint Japán sok területen első a világon, kezdve az ipar egyes termékenységi mutatóitól a várható élettartamig, az egy főre jutó sajtótermékek számán át a gyomorrákgig. Mégis a legmeglepőbb adat az, amely szerint a japán lakosság közel 98 %-a írástudó. Ez olyan magas szám, ami akkor is tiszteletre méltó volna, ha nem a japán nyelvnek lenne a világon a legnehezebb írásrendszere. Kétségtelen, hogy a japán oktatási rendszernek ez olyan nagyszerű teljesítménye, amit ez idáig még semmilyen fejlett ország nem tudott utánozni.

A gyerekek oktatása hivatalosan hatodik életévüktől kezdődik, azonban a gyakorlatban az iskolába kerülés előtt többségük már az óvodában elsajátítja a *hiragana* szótagírást. Az elemi iskola hat éve, és a felső tagozatú oktatás három éve, azaz az ingyenes kötelező oktatás kilenc éve alatt gyakorlatilag mindenki megtanul írni és olvasni. Elvben tehát a kötelező oktatás kilenc év ugyan, de gyakorlatban szinte mindenki tovább folytatja még a tanulást három évig a középiskolában. Az érettségi a modern japán társadalomban olyan alapvető társadalmi elvárás, aminek mindenki igyekszik eleget tenni. Az imponáló része a dolognak ez után következik. Tudniillik a lányok 51 %-a és a fiúk 48 %-a folytatja tanulmányait a felsőoktatásban, különböző egyetemeken és főiskolákon.

A Japán gazdasági fellendülését és kereskedelmi előretörését vizsgáló tanulmányok újabban egyre nyomatékosabban mutatnak rá, hogy a páratlan fejlődés a magas színvonalú iskolai rendszer eredménye. Vagyis annak, hogy az iskolázottság olyan rendkívül magas fokú, ami fejlett ipari társadalmakban is szinte példa nélküli. A magas iskolázottság követelménye érvényesül az állaspályázatok elbírálásakor. Egyszerű titkárnői, vagy banktisztviselői posztok betöltéséhez is gyakran feltételként szabják meg a felsőfokú végzettséget.

A tévében egyetemista fiatalokat szólaltattak meg, arról faggatva őket, hogy miért döntöttek úgy, hogy egyetemre mennek, és mit várnak a végzés utáni elhelyezkedési lehetőségektől, stb. A rendkívül őszinte hangnemben folyó beszélgetések alapján kiderült, hogy a diákok döntő többségét nem a tudásvágy hajtja az egyetemre, hanem a kényszer. Valamirevaló állás elnyeréséhez alapfeltétel az egyetemi végzettség, legyen az akár egy könyvügynöki, vagy légikisasszonyi beosztás. A lányok továbbá bevallották, hogy egyetemi végzettség híján a férjhez menési esélyeik is megcsappannak. A jövőendő férfiak közül sokan elvárják, hogy feleségük egyetemet végzett nő legyen, jöllehet a többségük a háztartásban érvényesülhet csupán, de fontos, hogy a gyerekeket „művelt” asszony nevelje.

Jómagam főleg egyetemeken fordultam meg Japánban, de azért egy-két alkalommal volt módomban iskolákban is látogatást tenni. Egy ízben a Japán Alapítvány szervezésében külföldiekből álló nyelvtanárcsoporttal tettünk látogatást Kanagava megye egyik magán oktatási intézményében. A hatalmas parkban kialakított óvoda-iskola-egyetem komplexus épületei szellősen, egymástól tisztes távolban helyezkedtek el. A kisgyerekeket szüleik abban a reményben járatták az intézmény óvodájába, hogy onnan egyenes úton kerülhessenek a jó nevű iskolába, majd a középiskolába és természetesen az egyetemre. Csak elvétve vannak olyan esetek, hogy valaki menetközben kapcsolódik be az évek során az intézmény életébe. A helyek korlátozottak, ezért elsőbbséget élveznek az intézménynek azok a neveltjei, akik óvodás koruktól helyben folytatják tanulmányaikat. A szülők így borsos áron ugyan, de biztosítják gyermekeik akadálytalan előrehaladását egészen az egyetem elvégzéséig. Az óvodai és iskolai foglalkozások is rendkívül szervezeten, fegyelmezeten folynak. Itt is a legendás japán szervezés nyomaira bukkan az ember lépten-nyomon. A kis óvodások egyensapkáján már ott

díszleg az intézmény emblémája, a gyerekek kis kortól az intézmény szellemét és légkörét szívják magukba. Az iskolában láttunk különféle korosztályok számára fizikaórát, énekórát, angolórát, stb. A jól felszerelt, modern oktatási- és szemléltetési eszközökkel ellátott termekben hatalmas létszámú osztályok működtek.

A japán iskolákban a negyvenen fölüli osztálylétszám sem ritka. 45 fő az a határ, amikor új osztályt kell nyitni. Elismerésre méltó teljesítmény - a pedagógusok és a gyerekek részéről is -, hogy ez a nagy zsúfoltság nem megy a teljesítmény rovására. Legemlékezetesebb számomra az angolóra volt. A fiatal tanárnő egész idő alatt egyetlen szót sem ejtett ki angolul - ami nem kis teljesítmény. Lehetséges, hogy a külföldi nyelvtanárok jelenléte készítette ilyen tartózkodásra, de a Japánban folyó angoloktatás hatékonyságát ismerve elképzelhető, hogy látogatók híján is így vezeti óráit. A csoda magnetofonon egy angol dialógust játszott le többször oda-vissza, ő maga néma ajakmozgással kísérte az elhangzó szövegrészleteket és az osztálynak kórusban kellett hangosan utánózni a hallottakat. Később két-három fős csoportok ismételték mechanikusan ugyanezt. Újabb fokozatot jelentett a számtalanszor elismételt mondatoknak a táblára írása, és onnan való leolvasása kórusban. Hogy a gyerekek értették-e, azt, amit utánóztak, az nem derült ki a röpke 45 perc alatt. Azonban az ily módon angolul tanuló gyerekeknek nem kell nyugtalankodniuk, mert már az intézmény falai között vannak, és az egyetemi vizsgához szükséges angol szövegrészleteket nyilván lelkiismeretesen bemagoltatják velük előre - nehogy folt essen az intézmény becsületén.

Egy más alkalommal Oszakában kaptam alkalmat arra, hogy teljesen magánúton meglátogassak egy városi elemi iskolát. A rajzórán kísérteties módon hasonló jelenet zajlott le, mint a fent leírt angolórán. A rendkívül kedves tanárnő kiosztott a 43 fős osztály minden tagjának egy-egy reprodukciót. Volt közte Picassótól kezdve Kandinszkijon és Manet-n át számos jelentős modern festő színes reprodukciója - ami a tanárnő jó ízlésére vallott. A gyerekek feladata az volt, hogy minél élethűbben másolják le e híres festményeket egy hatalmas üres papírlapra. Néhány élelmes lurkó persze csalt és vonalzóval legalább az arányokat átmásolta a saját lapjára, de a színek utánzásához a kikeverésben még így is kénytelen volt saját leleményességére támaszkodni. A minél hűségesebb másolat kapta a legnagyobb dicséretet. A gyerekek buzgón ügyeskedtek elgémberedett tagjaik ellenére - tudniillik tél lévén rettentő hideg volt a teremben. A terem sarkában ugyan állt egy apró olajkályha, ami akaratlanul is Móricz-olvasmányaimat idézte föl bennem -, de ez távolról sem tudta kifűteni a termet. Több gyerekek a kezén hatalmas gézkötések éktelenkedtek. A szünetben az egyik kislány lekapta a kötést, és majdnem elájultam a látványtól. A duzzadt kézfejet fagyási sebek borították. Viszont az igazgató a nagyszünetben bemutatta az iskola video-berendezéseit, az ipari tévé-láncolatot, a korszerű laboratóriumot, a technika-foglalkozásokhoz használt terem lenyűgözően modern technikai csodáit.

Japánban nincs elitoktatás. Nincsenek különleges, „tagozatos” iskolák sem, vagyis a kötelező oktatás évei alatt az egész ország területén mindenki - akár állami, akár magániskolában - ugyanazt tanulja. Az egész japán oktatási rendszer alapkövét az egységesség elve jelenti. Nem érdem a kiugrás, a brillírozás, a többiek közül kitűnő képesség fitogtatása. Érdem a közös-ségbe való tökéletes, harmonikus beolvadás. Az egységesség megvalósítása természetesen együtt jár azzal, hogy a mércét nem lehet túlságosan magasra állítani. Csakhogy, akik a kötelező oktatáson túl még tovább akarnak tanulni, azoknak felvételi vizsgákat kell tenniük, amelyeknek a követelményei jóval magasabbak, mint amit az iskolai oktatás alapján szerzett tudás lehetővé tenne. Az áthidaló megoldás a *dzsuku* rendszere. A gyerekek a tudást nem az iskolában szerzik, hanem a *dzsuku* oktatás alatt. A *dzsuku* intézménye olyan magán kiegészítő-iskolák hálózatát jelenti, amelyekben a gyerekek megszerzik azt a tudást, ami lehetővé teszi a „presztízsz”-egyetemekre való bekerülést is. Azok a szülők, akik vagy anyagi helyzetük miatt,

vagy elvi megfontolások alapján nem járatták gyermekeiket a *dzsuku* foglalkozásokra, szembe kell, hogy nézzenek azzal a keserű valósággal, hogy a gyerek - akármilyen okos is - nem tud, mert egyszerűen nem tudhat a hivatalos oktatási keretek között szerzett tudása alapján felsőbb iskolákba kerülni. Ezért minden szülő inkább vállalja az anyagi áldozatot, a gyerekek pedig kénytelen-kelletlen majdnem teljesen lemondanak a játékról, sportról, szórakozásról legkésőbb felső tagozatos koruktól kezdve. Dzsuku foglalkozások a késő délutáni órákban vannak, sokszor estébe nyúlóan, valamint hétvégeken. A rendszerint heti háromszori plusz vasárnapi dzsuku-foglalkozások főleg matematikából, nyelvekből és esetektől, igényektől függően más szaktárgyakból vannak. A dzsuku intézményének elterjedtségét jelzi, hogy mintegy 60 000 ilyen kiegészítő iskola működik országszerte.

A dzsuku-foglalkozások tanárai a közönséges iskolák tanárai másodállásban, akik egyrészt a felső tagozatos iskolák és középiskolák ama szakemberei, akik egyúttal a felvételi vizsgák összeállítói. Azt hiszem, világos, hogy a kör itt bezárul. Aki nem jár dzsukura, az nem tudhatja, hogy az adott évben mik a várható vizsgakövetelmények - amiket természetesen tételesen nem „adnak ki” a tanárok, de a gyerekeket úgy készítik föl, hogy ne érje őket meglepetés. Minél drágább a dzsuku, annál nagyobb az esélye a gyerekeknek, hogy jól informált, a tűzhöz közel álló tanárok fogják ott felkészíteni őt a presztízs iskolába, presztízs egyetemre való továbbjutáshoz. Elvégre a jólérsütséget meg kell fizetni. A közvélemény a lelke mélyén fel van háborodva, aminek néhány újságcikk erejéig hangot is adnak időnként, de miután ez a szisztéma az egész oktatási rendszert áthatja és behálózza, ezért senki sem vonhatja ki magát alóla. Olyasmi ez, mint a borra való rendszer túlbujáztatása Európában. Mindenki tudja, hogy helytelen, de senki sem vonhatja ki magát alóla, mert aki megteszi, az saját magának tesz vele rosszat. A dzsukuk esténként üresen álló iskolai termekben, bérelt szobákban, magánlakásokban, kultúrházakban, minden elképzelhető helyen működnek. A zsúfoltság ezekben a helyiségekben hasonlatos az iskolai osztálytermekéhez, de itt legalább azt kapja az ember - igaz, hogy pénzért -, amit vár.

A *presztízs-iskolák és egyetemek* fogalma erősebb Japánban, mint a világ bármely országában. Az állások elnyerésének döntő szempontja az, hogy az illető milyen egyetemről került ki. Vannak a japán közigazgatásnak olyan intézményei, amelyek kizárólag a Tokiói Állami Egyetem (Tokyo-Kokuricu-Daigaku) végzettjeit alkalmazzák. A *Tó-Dai*-ként ismert egyetem a presztízs hierarchia legmagasabb fokán álló intézmény, ahova bekerülni egyenlő a biztos társadalmi előrejutással. Ezért minden szülő titkos vágya, hogy gyermekét valamilyen úton-módon bejuttassa bármilyen áldozatok árán is, ha a *Tó-Dai*-ra nem is (hiszen a *Tó-Dai* felvételi vizsgái a legnehezebbek és a túljelentkezés óriási), de legalább a hierarchia magasabb fokán álló más egyetemre.

A szakmai képzettség csak másodrendű kérdés az álláspályázatok elbírálásánál. Nagy a valószínűsége, hogy egy export-referensi állást előbb kap meg egy szanszkrit nyelvtörténet szakos *Tó-Dai* hallgató, mint egy közgazdasági egyetemet végzett fiatal, azon egyszerű oknál fogva, hogy a *Tó-Dai* presztízse sokkal nagyobb.

Egyszer meghívást kaptam egyik tanáromékhöz vacsorára, ahol az az évben végzett diákjainak a diplomakiosztását ünnepelték. A jelenlévő nyolc fiatalember mind az egyik jó nevű magán-egyetem nemzetközi jog szakos hallgatója volt. Szóba került, hogy milyen állásokat nyertek el, és megdöbbenéssel hallgattam, ahogy felsorolták, hogy kinek hol sikerült elhelyezkednie. A következő helyeken kaptak állást: elektromos-készülékek gyára, utazási iroda, középiskola (angoltanárként természetesen), bank (tisztviselőként), baseball-ügynökség, fuvarozási vállalat, városi tanács. Csupán egyikük maradt az egyetemen kutatónak.

Az elhelyezkedésnél két szempont érvényesül ténylegesen: melyik egyetem végzettje és hova van összekötése. Ha valaki a nagybátyja gyárában kap állást, akkor akár művészettörténet diplomával egy tejtermék-feldolgozó üzemet is vezethet. A diákok az iskolát és az egyetemet - kevés kivételtől eltekintve - nem úgy tekintik, hogy ott bizonyos, őket érdeklő stúdiumokat végezhetnek, hanem mint egy olyan hivatalt, amely valamilyen végzettséget igazoló bizonyítványt ad, aminek a birtokában el tudnak helyezkedni bárhol, ahol sikerül. Akárhova veti is a sors őket, ott majd aztán beletanulnak a szükséges szakmába.

A presztízs-egyetemekre való bejutásért folytatott harc odáig fokozódik, hogy egyik tanárunk elbeszélése szerint, ezer kilométeres távolságokból hétvégeken repülön utaztatják a jómódú szülők gyermekeiket a neves Tokiói *dzsukuk*ba, hogy ott a megfelelő felkészítést megkaphassák az egyetemi felvételihez.

Az egyetemi vizsgák felvételi tesztjei, vizsgakérdései jellegükben alapvetően eltérnek az Európában megszokottól. A felvételi-vizsgák nem a tudást mérik, hanem azt, hogy az illető gyerek az elvárásoknak megfelelően készült-e föl a felvételi vizsgára. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy az angol vizsga tesztjét például egy angol anyanyelvű nem biztos, hogy meg tudja oldani. A vizsgakérdések jelentős részét tudniillik olyan irodalmi művekből vett szövegrészek alkotják, amelyekből helyenként egy-egy mondatrészt törölnek, amit pótolnia kell a pályázónak. A hiányzó részek kitöltését csak az tudja elvégezni, aki az eredeti regényrészletet szó szerint bevágta. Az egész angol irodalom kívülről való megtanulása lehetetlen feladat ugyan, de az egyetemi felkészítő *dzsukuk* pontosan azért vannak, hogy a diákoknak némi fogódzót adjanak ahhoz, mely részleteket érdemes szó szerint bevágni. A mechanikus magolás mögött sokszor sekélyes tudás van, de a reprodukcióhoz elég.

Azoknak természetesen, akik nem járnak a drága előkészítő foglalkozásokra, nincs ilyen előzetes „mit-érdemes-bemagolni” tudásuk, és így esélyeik a sikeres vizsga letételhez rendkívül minimálisak. Persze mindig vannak olyan kiugró, rendkívüli esetek, amikor egy-egy szegény, de nagy tehetségű fiatal a saját erejéből valami csoda folytán megbirkózik ezzel a lehetetlennek látszó feladattal, de számuk elenyésző.

Japánban a kötelező oktatás gyakorlatilag ingyenes, azonban a továbbtanulás folyamán a diákok egy része csak magánintézményekbe jut be, ahol a tandíj jóval magasabb, mint az állami, városi kezelésben lévő középiskolákban, egyetemeken, főiskolákon.

A középiskoláknak közel 25 %-a van magánkézben, de a Japánban működő mintegy 580 egyetem közül már 420. Ez azt jelenti, hogy az állami, illetve megyei és városi intézményekbe sokkal nagyobb a túljelentkezés, miután a tandíj jóval alacsonyabb. Ebből következik az, hogy az állami egyetemek több jelentkezőből válogathatnak, vagyis a színvonal ezekben az intézményekben magas, hiszen csak a valóban jók kerülnek be. Egy diák egyszerre több, azonos profilú egyetemre jelentkezhet, felvételizhet, és ha a presztízs szempontjából legkívánatosabb intézménybe nem is veszik fel, egy gyengébb színvonalú magánegyetemnek azért még lehet hallgatója. Csakhogy ezekben a tandíj magas.

Minden esztendőben február táján tele vannak az újságok a diáköngyilkosságokról szóló híradásokkal. A többéves szellemi és anyagi áldozatokkal járó embertelenül feszített tempójú alapos felkészülés ellenére sem tud számos diák felvételt nyerni az áhított középiskolába vagy egyetemre, és ilyenkor sokuk öngyilkosságba menekül. Ismerőseim szerint ennek az oka egyrészt a túlfeszített idegállapotban, másrészt a személyes kudarcélményen kívül abban keresendő, hogy sok gyerek úgy érzi, „becsapta” a szüleit, akik emberfeletti erőfeszítéssel teremtették elő a felkészítéséhez a pénzt, nem tudott megfelelni az elvárásoknak.

A február környéki felvételi vizsgák idején elcsigázott, kialvatlan, véres szemű diákok tucatjait lehet látni. A felvételi vizsgák minden országban rendszerint nehezek. Azonban azok a követelmények, amelyek elé a japán diákságot állítják, egyszerűen elképzelhetetlenül magasak, és valóban embertelen erőfeszítést követelnek. Az anyák szinte éveket arra áldoznak, hogy gyerekeiket segítsék, támogassák, kiszolgálják, minden lehető kényelemmel körülvegyék, csak azért, hogy az minél többet tanulhasson, hogy semmi el ne vonja a figyelmét a vizsgára való felkészüléstől. A japán középiskolás odahaza nem segít, mindent készen megkap - csak hogy a tanulásnak élhessen. A hatalmas drukkra és többéves felkészülésre, ha végre sikerül bekerülni az egyetemre, maximális lazítás következik.

Megdöbbenő élmény volt számomra a felvételi vizsgák nehézsége és az egyetemi tanulás lazasága közötti ellentmondás. A japán egyetemista életének legszebb négy évét lazsálja végig az egyetemen. Aki egyszer bekerült, annak már tulajdonképpen a diploma is a kezében van. Az egyetemi szemináriumokon, előadásokon nem szükséges az aktív részvétel. Néhány professzor megköveteli ugyan a jelenlétet, de a produkció színvonala siralmas. Persze, ha tekintetbe vesszük, hogy a bekerüléshez mennyi áldozat, tanulás kellett, akkor talán bizonyos fókig kárpótlásnak tekinthető ez az alacsony követelményszint az egyetem falain belül. Az igazság kedvéért azért meg kell mondani, hogy az egyetemek színvonala rendkívül változó, és vannak olyan jó hírű egyetemek is, ahol bizony a diákoknak a falakon belül is meg kell dolgozniuk a felsőbb évfolyamba való jutáshoz, de a „kibukás” szinte ismeretlen fogalom. Vannak ugyan, akik anyagi, családi vagy személyi okok miatt kimaradnak, de a döntő többség kevés munkával, játszi könnyedséggel szerzi meg a diplomát. A japán társadalomban ha valaki egyszer egy „csoport” tagja lesz, akkor a csoportszellem, a csoportot összetartó erő nem engedi kihullani, lemaradni. A kisiskolások között sincsenek „bukottak”, a gyengébb képességű gyerekeket vagy korrepetálással, vagy „házitanítói” különórákkal felzárkóztatják. Az egyetemista iránt is, ha egyszer már bekerült az egyetemre, tanárai, felettesei felelősséget éreznek, mint a közösség tagja iránt és ha kell, kompromisszumok árán is, de mindig feljebb segítik. Ha nem ezt tennék, akkor saját „szelekciós” rendszerüket kérdőjeleznék meg - ez pedig szégyen lenne.

Mint az eddigiekből is kitűnik, a tanulóévek nevelés szempontjából három nagy szakaszra oszlanak. A 6-12 éves kor, ami alapokat ad, rendszeres, szívós munkára szoktat, de még sok iskolai játékkal, sporttal, zenével tarkítva. Kialakul a csoportszellem. A japán iskolások például megbízásokat nem egyénenként kapnak, hanem csoportban. A virágfelelős egy osztályban nem egyvalaki, hanem egy 5 fős csoport. Egy másik 5 fős csoport feladata mondjuk az élősarok gondozása. Egy 6 fős csoport lesz megbízva az iskolai ebédosztással. Egy csoport dolgoz a takarítás, elrakodás. Tehát a feladatvállalás, a feladat végzés és a feladatért való felelősségvállalás nem egyénre, hanem csoportra szabott.

Egyénieskedésnek, okoskodásnak helye nincs. A legtöbb iskolában egyenruha viselése kötelező; a hajhossz a lányoknál, a cipőszín, a zoknimagasság pedig mindenkinél megszabott.

Az órákon a figyelés és utasításteljesítés a feladat; egyéni, osztály előtti számonkérés, kiállítás nem szokás (ezzel megszégyenítenék esetleg a diákokot). Órákon bekiabálás, megjegyzések, kérdések föltevése a tanárhoz nem általános és nem ildomos. A diák dolga a befogadás. A többiek közül kitűnni nem erény; még pozitív irányban sem. Nem érdem tehát az, ha valaki órákon fitogtatja a kiválóságát. A cél tudniillik nem az egyének teljesítményének a fokozása, hanem a csoport-teljesítmény javítása az egyének összmunkája, közreműködése révén.

Végül is, ha jól belegondolunk, ez a sokat irigyelt japán munkaszellem egyik alappillére, amelyre támaszkodva azután a gazdaságban, termelésben bravúros eredmények születtek.

Ennek ellentmondani látszik ugyanakkor a versenyszellem, amely nemcsak az egyetemi felvételi vizsgák, azaz a „vizsga-pokol” elengedhetetlen tartozéka, hanem a japán gazdasági előretörés egyik legjellemzőbb hajtóereje is. A japánok az élet minden területén szívesen szembesülnek kihívásokkal, hallatlan teljesítményekre ösztönzi őket a megmérettetés. Ne felejtjük azonban el, hogy ez a megmérettetés az iskolai, egyetemi vizsgák esetében „személytelen.” A vizsgák írásban zajlanak, a vizsgázók kódszámok mögé rejtőzve értesülnek az eredményről - így a sikertelenséggel nem kényszerülnek mások előtt szembesülni; nem kell megszégyenülniük. A gazdasági életben pedig a verseny nem egyének, hanem csoportok, vállalatok, cégek között zajlik.

Versenyt folyik az iskolák között is. Szinte a nemzeti sport szintjére emelkedett az iskolák közötti megmérettetés. Az országos és a helyi lapok is részletesen tájékoztatnak például az egyes középiskolák végzettjeinek egyetemre kerülési arányairól. Nem csak az érdekelt szülők, de szinte az egész nemzet élénk érdeklődéssel követi - akárcsak nálunk a focimeccseket - az egyetemi felvételi vizsgák eredményeit. Az oktatás, az iskolai, egyetemi teljesítmények, követelmények alakulása közérdeklődésre számot tartó téma. Ez az irigylésre méltó országos szintű érdeklődés a figyelem középpontjába állítja az oktatási intézményeket - amelyek ezek után még jobban kitesznek magukért.

Dicsőség egy-egy jó hírű iskola tanulójának lenni. A karrier előfeltétele nem az egyéni tudás, hanem az, hogy ki milyen iskolát végzett. Milyen közösség neveltje. A munkába állásnál nem a tudást, hanem a végzettséget nézik. Csoda-e ezek után, ha a közösséghez tartozás tudata olyannyira erős a japán emberben? Egy alkalmazott rangját nem az egyéni érdemek adják, hanem annak a közösségnek a presztízse, amelynek a tagja. Ily módon azonban minden egyes tag is érdekeltté válik abban, hogy az a szervezet, az az intézmény, amelyhez tartozik, minél rangosabb helyet vívjon ki. A versenyszellem ezen a módon nyilvánul meg a japán élet minden területén.

A helytállás persze kitartást, alkalmazkodást követel. Ezekre az értékekre ugyancsak kiskortól nevelődnek a gyerekek. Az alkalmazkodás kényszere másokhoz, a közösséghez régebben a családi élet színterein erőteljes volt, hiszen a szűkös lakásviszonyok, korlátozott anyagi lehetőségek korlátokat szabtak az egyéni igényeknek. Mára a helyzet e tekintetben radikálisan megváltozott - a gazdasági felemelkedés következtében a családok életszínvonala soha nem látott magas szintet ért el. Ugyanakkor az iskolai viszonyok akár a magyarokéhoz hasonlítva is még mindig gyakorta spártaiak. Hatalmas, fűtetlen tantermek, szerény bútorozottság, zsúfoltság. Másrészről imponáló a műszerezettség; szinte nem létezik iskola tornaterem, uszoda és megfelelő nagyságú iskolaudvar nélkül. Az iskolák kitüntetett figyelmet szentelnek a testnevelésnek, a testkultúrának, a közoktatás szerves része a zenei, művészeti nevelés is.

Japánban az iskolai lekötöttség mind időben, mind a tevékenységek változatosságát tekintve jelentősen nagyobb, mint Magyarországon, minőségileg pedig még két vonatkozásban tér el a mi viszonyainktól.

Japánban az úgynevezett „készség”-tárgyakat, (zene, sport) teljesen azonos módon kezelik a többi tantárggyal. Vagyis ezek is mindenki számára egyformán fontos tevékenységek. Tehát a szülők nem kényszerülnek arra, hogy ezekből „különórára” járassák a gyereket, mint nálunk. Igaz ugyan, hogy a cél itt is a csoportteljesítmény javítása, az, hogy mindenki egy bizonyos szintig alaposan megtanuljon zenélni, bizonyos sporttevékenységeket űzni - kevés az idő és lehetőség az egyéni kiugrásra. Különórákra a japán gyerekek nem a készségtárgyakból, hanem a leendő felvételi tárgyakból járnak. Ily módon az általános műveltség közvetítését az iskola intézményesen magára vállalja, de az az ismeret, amit közvetít és az a teljesítmény, amit számon kér, bár színvonalas, de uniformizált.

A japán oktatási eredmények szinte minden tárgyban kiválóak, kivéve az idegennyelv-
oktatást. Az angolt az alsó fokú középiskola első osztályától kezdik csak tanulni - tehát 12.
életévüktől. A kezdés időpontja is túl kései, ráadásul az oktatás hatékonysága is rendkívül
alacsony. Ezzel is magyarázható a japánok gyenge idegennyelvtudása. A magyar oktatási
rendszer e téren sokkal korszerűbb - hiszen korábban, fogékonyabb korban oktatjuk az első
idegen nyelvet, és oktatási módszereink és tapasztalataink is sokkal gazdagabbak, hatékonyab-
bak.

A közoktatásban az idegen nyelv az angol. Tehát a japán iskolások nincsenek olyan szeren-
csés helyzetben mint magyar társaik, akik úgymond választhatnak idegen nyelvet. Az angol
tanulás rossz hatásfokának egyik magyarázata alighanem a kötelező jellegben keresendő, ami
kísértetiesen emlékeztet a korábban nálunk észlelt gyenge teljesítményekre az orosz nyelvben.

A gyenge hatásfok másik magyarázata módszertani jellegű. Az angol oktatás elsősorban
szövegolvasást, fordítást jelent - beszélni, a nyelvet társalgásra használni még mindig nem
tanítanak. Persze, hogyan is lenne ez elvárható olyan angoltanároktól, akik maguk sem tudják
aktívan beszélni a nyelvet - márpedig az angoltanárok derékhadának még mindig csak
elméleti a tudása.

Azzal is szokták magyarázni a gyenge hatásfokot, hogy a japán nyelv, és ennek következtében
a nyelvhez kötött gondolkodás is annyira eltér szerkezetében az angolétól. Őszintén szólva
mint nyelvész, ezt a mentséget nem tartom elfogadhatónak. Ha tudniillik ez igaz lenne, akkor
más, a japánhoz nyelvészeti szempontból közelebb álló nyelvek elsajátításában jeleskedhet-
nének. Valójában azonban bármely idegen nyelv tanulásával többen küszködnek, mint más
nemzetek.

Gyanítom, hogy az idegennyelv-oktatási hagyományok hiányából fakadó módszertani gyen-
geségeken, valamint a túl kései életkorban történő kezdésen túl a döntő egy lélektani tényező.
A japánok dédelgetett, és mind a mai napig élő meggyőződését támasztja alá az, ha újra és
újra bebizonyosodik, hogy a japán mentalitás, a japán nyelv olyan sajátos, egyedülálló valami,
ami nem engedi, mert nem is engedheti magához közel az idegen gondolkodást. Ily módon
rendkívül ellentmondásos az idegennyelv-tudáshoz való viszonyuk. Egyrészt érzik, tudják,
hogy kíváncsiak lenne jobban tudniuk az idegen nyelveket, másrészt már-már nem is igazi
japánnak tartják azt, aki könnyedén beszél idegen nyelven. És itt újfent belép az a lelki
motívum, hogy aki kitűnik a többiek közül, aki eltér az átlagtól, ahhoz fenntartásokkal
viszonyulnak. Vagyis angolul tanulni illik, angolul tanulni kell, de angolul tudni kicsit
szégyellnivaló dolog - legalábbis a többi japán előtt. Az angol tanulás ily módon életre szóló
program - 12 éves kortól gyakorlatilag a középkorúakig mindenki jár angolórákra iskolában és
munkahelyi tanulócsoporthoz, magántanároknál és tanfolyamokon. Angolok és amerikaiak
ezrei élnek ebből az igényből fakadóan vidáman Japánban, akiknek csak kis része valóban
képzett nyelvtanár, nagyobb része hazájában állástalan lenne, ezért jó pénzért eladja magát
angoltanárnak.

Általánosságban az iskolának, mint intézménynek, kettős funkciója van: az egyik - az adott
társadalom céljainak, értékeinek megfelelő ember formálása és nevelése; a másik - az egyén
képességeinek legteljesebb kibontakoztatása. Ebből a két funkcióból a japán oktatási rendszer
és szemlélet az elmondottak alapján mindezt az elsősorban helyezte a hangsúlyt. Sikert
elérnie, hogy azokat az értékeket fejlesszék ki a japán gyerekekben, amelyek a leghatékonyab-
ban szolgálták és erősítették a társadalmi elvárásokat: a közösségtudatot, csoportszellemet,
kitartást, versenyszellemet, alkalmazkodó-képességet, kompromisszum-készséget, fegyelmet.
Ez párosult a rendkívül igényes és színvonalas, de erősen uniformizált tudásanyag közvetíté-
sével és átadásával. Mindezek eredményeképpen kinevelődött egy szilárd tudással, meg-

bízható ismeretekkel rendelkező társadalom, amely más nemzeteknél sikeresebben tudja fel venni a versenyt a modern technológia kihívásaival.

A rendkívül magas szintű alapképzettség tudniillik lehetőséget teremt az átképzésre, a továbbtanulásra. A japán munkások magas iskolázottsági foka lehetővé teszi, hogy aránylag könnyen legyenek átirányíthatók - megfelelő utánképzéssel, ráképzéssel - új, modern, gépesített, automatizált munkafolyamatokban való részvételre. Ezzel a munkáltatók élnek is - szinte folyamatosan vesznek részt alkalmazottaik különféle továbbképzéseken.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a japán társadalom a japán szülők, a pedagógusok, a gyerekek elégedettek lennének a japán oktatás rendszerével és szellemével. Az elégedetlenség oka kettős.

Az egyik az, hogy úgy érzik, túl nagy árat kell fizetniük az elért eredményekért. Vitathatatlanul sokat áldoznak anyagiakban, energiában. A japán gyerek iskolaéve 240 napból áll, szemben például a magyar iskolás 165 napjával. A japán iskolás hétfőtől-péntekig délelőtt és délután, szombaton délelőtt is jár iskolába. Az alsó fokú középiskolától kezdve ehhez járul a *dzsuku* oktatás - esténként, szombat délutánonként, néha vasárnaponként is. A japán középiskolás - főleg az egyetemi felvételre készülő időszakban - kénytelen huzamosan napi öt óra alvással beérni. A japán pedagógus meg van ugyan fizetve, de szinte egész napját az iskolában tölti. A jóérzésű japán anyák - legalábbis amíg iskoláskorúak a gyerekeik - minden figyelmüket, odaadásukat a tanuló gyerek legideálisabb munkakörülményeinek biztosítására összpontosítják - kiszolgálják őket, mentesítik minden házimunka alól, hozzák-viszik őket a kései *dzsuku*-órákra, a legválogatottabb „vitamin”-étrenddel ügyelnek testi fejlődésükre, tartják bennük a lelket.

Japánban az anyák iránti elvárások oly erősek, hogy ezek a nő egyéni karrierjét, érvényesülését feltétlenül háttérbe szorítják az anyai szerep-teljesítéssel szemben. Ez azt jelenti, hogy habár a mai fiatal anyák közel fele már felsőfokú végzettségű, tudásuk elsősorban nem az egyéni karrier-felívelését szolgálja, hanem mindenekelőtt arra szolgál, hogy a felnövekvő gyerekek minél műveltebb környezetben nőjenek fel. Ez az egyik biztosítéka annak, hogy a gyerek színvonalas háttérrel kap a tanuláshoz.

Ennek ellenére egyre több a „deviáns” teenager. Sok gyerek - elsősorban lelkiileg, de testileg is - annyira megszenvedi a ránehezedő elvárásokat, hogy vandalizmusba, erőszakoskodásba menekül. Növekszik az iskolások körében az erőszakos cselekmények száma - a társak kínzása, verése, a tanárok megtámadása, stb.

A japán oktatási rendszer iránti elégedetlenség másik forrása az iskola második funkciójának be nem teljesüléséből fakad. Nevezetesen a japán oktatási rendszer és szellem eddig nem biztosított elégséges teret az egyén képességeinek minél teljesebb kibontakozásához. Pontosan a jól szervezett és mindent átható uniformizáltság következtében nem nyílt mód arra, hogy egy-egy gyerek egyéni képességei kibontakozhassanak. A csoporttól való eltérés - akár negatív, akár pozitív irányban - nem találkozott a japán oktatási rendszer célkitűzéseivel. Nem érvényesültek, mert nem érvényesülhettek a zsenik, a kiugrók. Ez társadalmi szinten is igaz - a japán tudós társadalom se díjazta a kiemelkedőket. Ebben rejlik a magyarázata annak, hogy miért oly kevés a japán Nobel-díjasok száma.

Ez a magatartás a táptalaja a japánoknál oly gyakran kifogásolt kreativitás-hiánynak. A kreativitás létjogosultságának elismerése egészen a 90-es évekig váratott magára - most azonban egyre parancsolóbb szükségszerűséggé nőtte ki magát. Felismerték, hogy a továbblépéshez, a technológiai megújuláshoz a japán társadalomban is teret kell engedni az egyéni képességek markánsabb kibontakozásának.

A japán oktatási rendszer a közeljövőben feltehetően ennek megfelelően változásoknak néz elébe. Az egyénre szabott oktatáshoz csökkenteni kell az osztálylétszámokat. A kisebb létszámú csoportokra való áttérés az oktatás szervezésében, tartalmában és módszereiben is változtatásokat igényel. A legkeservesebb része a dolognak minden valószínűség szerint a módszertani megújulás lesz, amely gyökeres szemléletváltást feltételez.

Egy másik kihívás, amellyel ugyancsak meg kell birkóznia a japán oktatási rendszernek, a nemzetközivé válás. Ennek a folyamatnak idegen nyelv oktatási és kulturális vonatkozásai is vannak, nem beszélve a tartalmiakról. Egyre több japán gyerek kapcsolódik be a nemzetközi oktatás vérkeringésébe, egyre több külföldi találkozik a japán oktatással.

Fokozatosan, és mind sürgetőbben jelentkezik az igény, hogy a nemzetközi normák és elvárások szerinti változtatások megtörténjenek a japán oktatás-szervezésben. Nem vagyok ugyanakkor meggyőződve arról, hogy ez egyértelműen pozitív elmozdulást jelent majd a japán oktatás mai állapotához, de különösen eredményeihez képest.

Erős a társadalmi nyomás az egyetemi illetve az ezt megelőző szint, a középiskolai vizsgahajszá enyhítésének az ügyében is. Kérdés persze, hogy adminisztratív úton mit lehet tenni e vonatkozásban. Félő, hogy keveset.

A japán oktatási rendszer minden kritika ellenére - mindeztidáig sikeresen teljesítette célkitűzéseit. Az ország felemelkedésében játszott kitüntetett szerepét még lehangosabb bírálói se vitathatják el. Nem véletlen az sem, hogy a „japán oktatási modell” tanulmányozása is napirendre került világszerte. A modell működőképességéhez az alapot két tényező adja: az oktatás Japánban nemzeti-társadalmi közügy rangjára emelkedett, amelynek a társadalom tagjai megfelelő fontosságot tulajdonítanak. Ennek előfeltételül azonban az szolgált, hogy évtizedek óta a japán kormány kellő előrelátással, a szó igazi értelmében vett kiemelt stratégiai ágazatként kezelte és kezeli az oktatás ügyét, lévén az emberi erőforrás-fejlesztés a legjobban megtérülő befektetés. Bárcsak Magyarországon is hasonló fontosságot nyerne az oktatás ügye.

Sajátos a tanár-diák viszony is. Sose felejttem el azt a jelenetet, ami első Japánban való tartózkodásom idején, egyik első egyetemi foglalkozásunk alatt zajlott le. Az ügy azért maradt emlékezetes számomra, mert a továbbiak során számtalanszor voltam tanúja hasonló helyzeteknek, és ez az első sokkoló élmény mindannyiszor felidéződött bennem. Japán nyelvtanóra volt, a tanár egy sajátos nyelvtani szerkezetet magyarázott. Az egyik amerikai fiú az első sorban - megjegyzem udvariasan és jogosan - kiszólt a tanárunkhoz, mondván, hogy nem érti, hogy miért így kell ezt mondani, amikor logikusabb lenne így és így. A teremben ülő kínai, koreai diákoknak beleértve a tanárt is, szinte elállt a lélegzetük. A tanár elsápadt, és csak annyit jegyzett meg, hogy *„Itt én tartom az órát, és csak akkor beszéljen, ha kérdezem.”* Szegény amerikai fiú megszégyenülten pislogott maga elé, és többé soha nem kérdezett az órákon - pár hónap múlva egyébként feladta a japán diákéletet és visszament Hawaiiba. A szünetben a kínai diákok aztán elmagyarázták, hogy miről van szó. A Konfuciánus tanokon nevelkedett kelet-ázsiai társadalmakban a mester magyaráz, és a tanítvány figyelmesen hallgat. A tanítványnak nincs joga visszakérdezni, pláne kétségbe vonni azt, amit a mester mond. Hiszen egyrészt a mester, azaz a tanár pontosan tudja, hogy mit miért mond, a diák öhöz-zá képest egy tudatlan lény, aki hosszas oktatás után majd úgyis magától rájön azokra a logikai láncszemekre, amelyek első hallásra nem világosak neki, meg aztán „okoskodással” nem szabad őt kényelmetlen helyzetbe hozni, mert esetleg nem tudja a választ, és akkor elveszti a tanítványok előtt „az arcát”, azaz megszégyenül.

A „szégyen” a japán társadalmi érték- és erkölcsrendben a legnagyobb csapás, emiatt a „szégyenbehozás” is a legalantasabb viselkedésnek minősül. Nos, ez az első lecke megértette velem, hogy bármilyen hiba, félremagyarázás hangzik is el az egyetemi előadáson, a szemináriumi gyakorlaton a tanár szájából, bármilyen vaskos tévedés is kerül a táblára - a japán diákok néma csendben, áhítatos figyelemmel néznek maguk elé, a világért se jutna senkinek az eszébe szóvá tenni, megkérdőjelezni azt, amit a szenszei (tanár) mond. Elképzelhető ezek után, hogy az az aktív, alkotó vita-léggör, ami az európai vagy amerikai egyetemek szemináriumain uralkodik, lényegében hiányzik a japán egyetemek életéből. Néhány diák veszi magának a fáradságot, és utána néz könyvtárakban, szakkönyvekben az általa gyanúsnak vélt értelmezéseknek, megoldásoknak, de önálló véleményt alkotni, és főleg a tanári szemlélettel ellentétes megnyilatkozást tenni - senkiben föl sem merül. Vagyis a diák a szó szoros értelmében véve passzív befogadója és az esetek nagy részében elfogadója annak, amit hall a szenszeitől. Mondanom se kell, hogy az ilyen léggörben tartott szemináriumok nem izgalmasak, nem gondolatébresztők - hiszen könyvekből is beszerezhető a tudás. Így hát nem csoda, hogy a japán diákság nem nagy lelkesedéssel vesz részt az egyetemi órák munkájában. Meg aztán, mint már az előzőekben jeleztem, sokukat valójában nem is érdekli a szaktárgyuk, a tudásvágy nem buzog bennük - a lényeg a diploma, amit okos, simulékony viselkedéssel előbb-utóbb kézhez kapnak.

A japán gyerek életének két nagyszerű korszaka van. Az egyik a kisgyermekkor. Japán a kisgyerekek paradicsoma. Na nem azért, mintha annyi játszótér lenne, vagy annyi szórakozási lehetőség. A városokban játszótérek csak elvétve vannak, azok is nagyon aprók. Zöldövezetekben létrehozta ugyan számos helyen hatalmas játszóparkokat, de ezek megközelítése valóságos kirándulás, és így főleg ünnepnapokon családok tódulnak ki gyerekeikkel egész napos programként a „vidámpark”- szerű, minden fortélyos játszó-, mászó-, csúszóalkalmatossággal felszerelt létesítményekbe. Japánban a kisgyerekeknek minden meg van engedve. A kis óvodások letiporhatják a virágokat, megrugdoshatják a vonaton a szomszéd bácsit, kakaót lötyinthetnek a néni szoknyájára az étteremben, futkározhatnak a vonatokon, buszokban, felugrálnak mindenre és mindenkire, ledönthetnek mindent, a boltokban összefogdoshatnak minden árút, rendezhetnek bömbölést a színházban - és senki egy árva szót sem szól, beleértve az édesanyjukat. A kisgyereket nem idomítják, nem utasítgatják, nem tiltják, hogy ne csináld ezt, ne fogd meg azt.

Japánban az áruházak elengedhetetlen tartozéka: a tisztaság és a rend, a finom elegancia, udvarias kiszolgálás, a kellemes zene, a légkondicionálás, az egyenruhás, jól ápolt kiszolgálók serege. Ha egy japán kisgyerek itt elszabadul, végignyargalászik a polcok között, lerángat ezt-azt, maszatos kezével végigtapogatja a csillogó-villogó üvegszekrények falait, a földre veti magát, felborít tárgyakat - senkinek még csak a szempillája se rezdül. A mama alig leplezett büszkeséggel, az eladók pedig elnéző mosollyal nyugtázzák a vandalizmust. Az eladók nemcsak azért nem szólnak rá a gyerekre, mert a kedves vevő csemetéjéről van szó, hanem azért is, mert „rászólni” valakire, legyen az akár gyerek is, Japánban nem szokás.

Én ezt először közömbösségnek értékeltem magamban, de rá kellett jönnöm, hogy nem erről van szó, hanem az előbb már említett erkölcsi normarendszerről, miszerint „megszégyeníteni” valakit nem illik. Hányszor, de hányszor fordult elő, hogy utcai jelzőlámpánál reflexszerűen rászóltam a pirosban átrohanni készülő gyerekekre, vagy visszarántottam őt. A köröttem álló japán felnőttek mély megvetéssel néztek rám, jöllehet talán életveszélybe is kerülhetett volna a vadul rohanó kisgyerek. Ez a szabadság, ez a „lasser fair” hozzáállás elkíséri a gyerekeket egészen az iskoláskorukig. Az elemi iskolában kezdenek aztán szigorúbbá válni a társadalmi elvárások, kezdenek erősebbé válni a megkötöttségek. Amikor a gyerek bekerül a felső tagozatba, azaz 12 éves kora körül, a viselkedési szabályok és konvenciók egyre inkább

körülhálózják. Már régen vége a szabad gyerekkornak, kezdődik a délutánonkénti „dzsuku”-órák nyomasztó terhe. A gyerekeknek minden idejüket tanulással kell tölteniük - a játék és a szórakozás megszűnik számukra.

Azt hiszem nem véletlen, hogy a mai japán társadalom egyik legégetőbb problémájává pontosan ennek a 12-15 évig terjedő korosztálynak a lázadása vált. A sajtó, a tévé nap mint nap beszámol a felsőtagozatosok erőszakos cselekményeiről. Enyhébb esetekben csak az iskolai berendezést verik szét, gyújtogatnak, tanáraikat tetteleg bántalmazták, az iskolán kívül pedig vandalizmusban élik ki magukat. Azonban előfordult olyan nagy port felverő eset is, amikor úgymond „hecc”-ből parkokban szunyókáló öreg csavargókat rugdostak halálra. A szülők rettegnek, mert odahaza is törnek zúznak, szüleikre kezet emelnek, erőszakoskodnak. Az iskola retteg, mert hovatovább veszélyes foglalkozásnak minősül a pedagógus pálya. A társadalom el van képedve, mert úgymond, mi lesz ezekből a fiatalokból később? Ez a nemzedék a jövő reménysége? A Művelődési Minisztérium utasításokat hoz, a Parlament napirendre tűzi a kis teenagerek problémáját. Kérdés, hogy milyen megoldások születnek, mert a jelenség elrettentő ugyan, de érzésem szerint érthető. A teljesen szabad, felelőtlen, „azt-csinálok, amit akarok” gyerekkor után a gyerekeket olyan társadalmi, oktatási és családi elvárásoknak, megszorításoknak, kötöttségeknek teszik ki, amikhez alkalmazkodni képtelenek, és ezért az iskolai órák és a délutáni dzsuku között levezetik energiáikat - sajnos, ilyen módon.

A gyereknevelés Japánban az európaival ellentétes elvek szerint valósul meg. Hogy melyik a jobb, nem tudom. Európában a kisgyerekeket igyekeznek mielőtt betörni, megnevelni, rendhez, közösségi normákhoz szoktatni, és minél nagyobb a gyerek annál több szabadságot kap, annál jobban élheti a saját életét, annál jobban engedik „kibontakozni”. Japánban a korlátlan szabadság után következik tíz éves kor körül az erőteljes betörés szakasza, ami egészen az egyetemig béklyókba szorítja a gyerekeket. Az önálló gondolkodás, az egyéni kibontakozás minden legapróbb megnyilvánulását is gondosan elnyomja, elfojtja a társadalom, az iskola, az otthon. A felsőtagozatos korosztály tehát lázadozik, a középiskolásoknak már erre sincs se ideje, se energiája, mert készülniük kell az egyetemi felvételre. Mikor aztán túlestek a felvételi vizsgák könyörtelen megpróbáltatásain, amit *siken-dzsigoku*, azaz vizsgapokol néven szokás emlegetni, akkor következik életük második boldog szakasza - a felelőtlen, kényelmes diákélet. Ez nem sokáig tart, mert a negyedik, végzős évfolyamnak már az álláskeresés gondjaival kell szembenézni - és állást találni Japánban bizony nem könnyű.

A munka szent

Te, ne haragudj, de most leteszem a kagylót, mert pár perc múlva kezdődik a munkaidőm - mentegetőzött egy barátom reggel kilenc óra előtt öt perccel.

A hétvégi program megbeszélése ilyenformán félbeszakadt. Még csak pár hónapja volt annak, hogy frissen végzett mérnök barátomnak sikerült egy beteg-biztosítási társaságnál elhelyezkednie, így megértéssel vettem tudomásul, hogy munkaidejéből egy percet sem mer magánügyek intézésére fordítani. Hiszen meg kell becsülnie magát, örülnie kell, hogy fiatal ember létére egyből sikerült munkához jutnia, még hozzá nem is akárhol. Még mindig jobban járt, mint évfolyamtársai közül azok, akiknek esetleg bolti eladói, könyvügynöki vagy más hasonló foglalkozással kellett beérniük.

Tél vége táján gyakorta megcsörrent a telefon az esti órákban szállásadóimnál. Egyre-másra hívták a telefonhoz házigazdát - aki egy kisebb vállalat igazgatója volt - egykori iskolatársai, egyetemi társai. A jelentkezések nem titkolt célja az volt, hogy segítséget kérjenek egy-egy rokon vagy ismerős gyerek elhelyezkedéséhez. Az áprilisi évkezdést megelőző kapcsolat-hajszra természetes dolog, hiszen állást találni nem könnyű.

Állás nélkül tengődni tudniillik sokkal nagyobb szűgyen, mint bármiféle, akár nem kvalifikált munkát is végezni. Japánban nem ismeretlen fogalom a munkanélküliség, de százalékosan sokkal kisebb arányú, mint más fejlett ipari országokban. Ennek az az egyik oka, hogy mindenki igyekszik álláshoz jutni - még ha nem is a szakmájában. A másik oka az, hogy a fölöslegessé vált munkaerőt vagy átképezik, új munkaterületekre irányítják, vagy pedig rejtett munkanélküliként tovább alkalmazzák. Sok korosodó hivatalnok egyetlen foglalatossága munkahelyén abból áll, hogy annak rendje és módja szerint reggelente elfoglalja helyét megszokott íróasztalánál, átolvassa a napi sajtót, tesz-vesz, de érdemi feladatokat már nem kap. Ezt a mellőzöttséget fájdalmas ugyan lelkileg tudomásul venni, de még mindig jobb, mint az, ha valaki a társadalmi tekintélyét vesztené el azáltal, hogy már nem dolgozhat.

A japán ember hűséges munkahelyéhez. A dolgozók többsége még mindig attól a vállalattól megy nyugdíjba, ahol elkezdte pályáját. A munkaadó számíthat rá ilyen értelemben, és cserébe ő is számíthat a munkaadóra abból a szempontból, hogy pályája végéig megőrizheti munkaviszonyát. Igaz, hogy hatalmas kompromisszumok árán. Ebben a vonatkozásban ugyanakkor a 90-es években jelentős szemléleti változások jelentkeztek. Mint az Asahi Shinbun 1995-ben végzett felmérése kimutatta, a húszas évei végén járó korosztály közel 70 százaléka úgy mond „foglalkozik” az állásváltoztatás gondolatával. Ami persze nem egyszerű, és a többségnél ez a vágy nem könnyen valósul meg. De míg az idősebb korosztályoknál a munkahely-választásnál olyan szempontok elsődlegesek, mint a létbiztonság vagy a munkahelyi presztízs és előrejutás, a fiatalabbak értékrendjében bizony egyre inkább az egyéni motivációk kerülnek előtérbe, mint a magasabb fizetés vagy a tartalmasabb munka. Sok fiatal aztán mégiscsak kénytelen vágyait alább adni, és elfogadni azt a munkalehetőséget, amit sikerül találnia. A munkahelyi beilleszkedés sokak számára nagy megrázkódtatást jelent.

Először is a munkába álláskor nagyobb vállalatok esetén több hetes, hónapos „betörési” tréningnek vetik alá az újoncokat. Az újonnan alkalmazottakat úgynevezett oktatási központokban képezik ki. Ezek a központok többnyire vidéken vannak, vagy a vállalat saját tulajdonában, vagy pedig bérelik őket. A tucatnyi újonc itt gyorstalpaló tanfolyamokon ismerkedik meg a vállalat célkitűzéseivel, azokkal az eszmékkel, amelyek az egész vállalat életét kormányozzák, elsajátítják azokat a jelszavakat, dalokat, indulókat, amelyek útmutatást, tartást és

összetartozást adnak az egész vállalati közösségnek. Ezek azok a szellemi iránymutatók, melyek aztán hétköznapi munkájuk során megszabják magatartásukat. Ezeket a vállalati indulókat, jelszavakat fogják életük minden munkanapján szűkebb munkatársaikkal együtt a reggeli eligazításokon énekelni vagy szavalni. A kiképzésen a szellemi tréninghez megfeszített testi tréning és viselkedési szabály-sulykolás társul. A cél az, hogy a vállalat szellemiségét elültessék a fiatalokban, hogy önfegyelemre, alkalmazkodásra, tisztelettudásra szoktassák őket. Többnyire sikerrel jár ez az akció. A világtól elzárt, de jövőndő munkatársaikkal annál inkább összezárt puhító kurzus után engedelmes, konformista munkaerőket kap a vállalat.

A legbriliánsabb fiatal is a vállalati hierarchia legalján kezd. Az emelkedés lassú, de biztos. A munkaadó cég számít az illető találékony magatartására, ötleteire, a vállalat munkáját hatékonyabbá tevő kezdeményezéseire. A magamutogatás azonban nem kívánatos. Az ötletek, javaslatok anyagi elismerést is kapnak, de a hangsúly sohasem az egyénen van, hanem a közösségen. A japán munkás vagy alkalmazott nem azért áll elő jó ötletekkel, jobbító javaslatokkal, hogy ő maga fitogtassa tehetségét, hanem azért, hogy a közösség teljesítménye javuljon. Irigylésre méltó az, hogy ezt a szellemet sikerül kialakítani jószerivel minden munkahelyen, legyen az autógyár vagy könyvelési csoport. Minden alkalmazott tisztában van azzal, hogy a közösség haszna vagy nyeresége neki személy szerint is jó. Ő maga is élvez a közös eredmény gyümölcsét. A kudarc is közös azonban. Elképzelhetetlen az, hogy egy nem nyereséges vállalatnál akár az igazgató is hozzájusson szokásos prémiumához. Ha egy csoport nem teljesít megfelelően, akkor az eredménytelenséggel járó veszteségben közösen osztozik valamennyi tagja. Vagyis boldogulni lehet - de csak együtt.

Az összetartozás tudata áthatja a munkahelyi közösség valamennyi tagját. X. Y. nem a saját jogán valaki, hanem mint N. vállalat munkatársa. A japánok tudatában nem az számít, hogy ki mit dolgozik, hanem, hogy melyik cégnél. Bemutatáskor sem az egyéni érdemekre, címekre helyezik a hangsúlyt, hanem arra, hogy hol, melyik intézménynél foglalkoztatják az illetőt. Vannak jó nevű vállalatok, amelyeknél alkalmazásban állni már önmagában elégséges az elismerésre, például a Micubisinél, a Macusitánál stb. A Tódai egyetemen tanársegédnek lenni sokkal nagyobb tekintélyt jelent, mint akár professzorként működni egy kevésbé híres magánegyetemen. Az emberekben tudniillik nem az tudatosul, hogy ki kicsoda, hanem hogy hová tartozik. A munkahelyi előmenetel rendszerének ismeretében ez érthető is. Az, hogy valaki nagyreményű tehetség vagy csupán megbízható szürke átlag, gyakorlatilag egy jottányit sem befolyásolja az előrejutását. Csak az adott munkahelyen eltöltött évek száma számít.

Egyszer meglátogattam egy ismerősöm albérletében. Nem a szobámban, mert menetközben háziasszonyom rögtön a nappaliba invitálta a fiatalembert. A friss zöld tea melletti csevegéshez nemsokára csatlakozott hazatérő házigazdám is. Az obligát névkártya csere után rövidesen elhangzott házigazdámtól a nem-kevésbé kötelező kérdés:

- Na és, mondja csak, hány éves is maga?

- Harminckettő - válaszolta a vendég.

A lefekvés előkészületei közben, házigazdám csak úgy a foga között odavetette: - Szép fizetése van ennek a fiúnak! Megdöbbsen. - De hát honnan tudja? - kérdeztem értetlenül - Erről szó se került a beszélgetés során...

- Ja kérem, ha valaki nem ismeri a japán valóságot!

- De hát miből következtette ezt ki? - kérdeztem megdöbbenve.

Erre visszaültünk az asztal mellé, házigazdám komótosan rágyújtott, és a rá jellemző körülményességgel magyarázatba fogott. Mindig élvezte, ha a tudatlan külföldit meglephette valami igazán „japános” eszmefuttatással.

- Na szóval, hányban végzett ez a fiú?

- Hányban is? Várjunk csak, ezt ugyan sose kérdeztem tőle, de ha most 32 éves, akkor talán 1973-ban.

- Úgy van. Vagyis ez azt jelenti, hogy tizenegy éve van a banknál.

- Valóban.

- Nos, ennél a banknál a tizenegy éves munkaviszony azt jelenti, hogy jelenleg kb. 480 000 a fizetése.

- De hát ezt honnan lehet tudni?

- Hát egyszerűen onnan, hogy az a bank, amelyik a mi cégünknek dolgozik, kb. 450 000 ad ennyi munkaviszony esetén. Az ő bankja viszont nevesebb is, nagyobb is, tehát kb. ennyivel jobb az alkalmazottak fizetése is.

- Ez azt jelenti, hogy körülbelül ki lehet számítani bárkinek a fizetését?

- Igen. Ha ismertebb cégnél dolgozik valaki, akkor kikalkulálható, hogy bizonyos munkában eltöltött év után mennyi lehet a fizetése.

- De hát, az a beosztásától függ, vagy nem?

- Természetesen, csak hogy a beosztás viszont a kortól függ. Vagyis azok, akik egy időben léptek be a céghez, nagyjából azonos tempóban haladnak előre a ranglétrán, nagyjából azonos a keresetük. Mindenki tisztában van vele, hogy az évek múlásával mik a kilátásai.

Ezek után megértettem, hogy miért övezte szinte kivételes tisztelet azt a fiatal embert, akivel egy születésnap vacsorán találkoztam. Az illető talán még harminc éves sem volt, de a bemutatásakor rögtön értésemre adták - nem csekély nyomtatékkal - hogy a híres Tódai egyetemen végzett, és hogy jelenleg előadó a külügyminisztérium Afrika osztályán. Én bizony akkor gyarló tudatlanságomban nemigen hatódtam meg ettől, bár - most már tudom - ritka szép-reményű ifjúval vacsorázhattam egy asztalnál. Tudniillik a minisztériumi hierarchia csúcán álló Külügyminisztérium (amely Tódai-végzettekét alkalmaz) egyik ifjú, ámde a maga idejében majd nyilván magas posztot elérő diplomatajához volt szerencsém.

Bevallom, munkahelyek tekintetében közvetlen tapasztalataim csak az egyetemek, kutatóintézetek világára korlátozódnak. Egy-két futó gyárlátogatás - a Toyota-gyárban, egy sake-üzemben, a Suntory whisky-üzemben, porcelángyárban, stb. - nem elegendő ahhoz, hogy a dolgozók munkához való viszonyát jól megítélhessem. A szellem munkásainak életébe viszont nyertem némi betekintést.

Gyakran éri az a vád a japánokat, hogy „munkamániások”, megszállottak, és hasonlók... Ezt a látszatot erősítik a késő estébe nyúló egyetemi szemináriumok, a néha még hétvégeken is folyó előadások, munkamegbeszélések. Volt olyan professzorom, aki későn kelő ember lévén - minden óráját délutánra helyezte. Ez még nem lett volna baj, kellemetlenné akkor kezdett válni a dolog, amikor a szombat délutáni szemináriumain néha belefeledkezve a mondanivalójába, csak estefelé eszmélt az idő múlására. A kétórás szemináriumból így néha 6 óras kerekedett - amit a jelenlévők zokszó és moccanás nélkül vettek tudomásul. Hiszen amíg a „főnök” jelen van - akár egyetemi professzor, akár vállalati osztályvezető - addig a „beosztottak”-nak se jut eszükbe mozdulni. Senki se hivatkozik fogorvosra, hivatali intéznievalóra, gázszereelőre

azért, hogy felmentést kapjon. Ismeretlen az az európai szokás, hogy közlekedési dugóra, defektre, objektív körülményekre, személyes elkötelezettségekre hivatkozva előnyhöz, megkülönböztetéshez jusson az ember. Hiszen elütni másoktól, különbözni másoktól nem erény a japán társadalmi megítélésben. Hasonlóképpen nem szokás azzal kezdeni a napot, hogy:

- Na gyerekek, olyan fejfájással ébredtem, hogy ma semmi értelmeset nem tudok csinálni.

A japán felfogás szerint aki beteg, az maradjon otthon, aki viszont jelen van, az teljes értékű munkaerőként működjön. Japánban rosszul járnának azok az ügyeskedők, akik ilyen-olyan ürüggyel mindig kihúzzák magukat a munkából. Megkülönböztetett elbánás senkinek sem jár; a csoport minden tagjától azonos odaadást várnak el a munkában. Ezt az elvárást sikerrel teljesítik is a japánok, hiszen az erős csoportszellem nagy fegyelmező erő.

El kell mondanom ugyanakkor azt is, hogy sokszor az volt a benyomásom, az intenzív munkavégzésnél sok tekintetben fontosabb az intenzív jelenlét. Az együttlét. Az együtt történő gondolkodás. A problémák közös megoldása. Ha egy adott munkakollektívában felmerül egy kérdés, feladat - legyen az elméleti vagy gyakorlati jellegű - akkor a megoldást nem egy vezető személyi döntésétől várják. A közösség ilyenkor alaposan körüljárja, meghányja-veti a dolgot, mindenki hozzászól, magáévá teszi a problémát és ezek után csak természetes, hogy mindenki személy szerint is feladatának érzi, hogy megtalálja a megoldást elősegítendő javaslatokat, ötleteket. Vagyis a feladatok megoldása, végrehajtása nem felülről jövő utasítás szerint történik, hanem közmegegyezés kialakítása alapján. Ez alapvetően meghatározza a végrehajtók hozzáállását a munkához, a feladatokhoz - és kell-e mondani, hogy rendkívül pozitívan befolyásolja. Ennek eredményeképpen lelkesen végzik az emberek a munkájukat.

Különbőféle mendemondák keringenek a napi 12-14 órás munkaidőről, arról, hogy gyakorlatilag nincs szabadság, stb. Kívülről szemlélve ez valóban így van. Az igazság azonban az, hogy az európainál jóval hosszabb - sokszor önkéntesen vállalt munkaidő jelentős hányadát az ottlét, az együttlét, a jelenlét érdekében kifejtett energia köti le.

Egy nyáron bejártam az egyetem könyvtárába kiséíteni, jól jött a zsebpénz-kiegészítés. Megdöbbenéssel láttam, hogy a könyvtár bezárása után az alkalmazottak még ráérősen tettek-vettek, megittak egy csésze forró zöld teát, elszívtak egy-két cigarettát, elmondtak egy-két anekdotát - vagyis látszólag senkinek nem akaródzott hazamenni. Nagysokára azután, már jóval a hivatalos munkaidő letelte után, úgy este 8-9 fele összeszedelőzködtek, és együtt fölszálltak a campushoz járó buszra. A városba leérve a 4-5 emberből mindig akadt még kettő-három, akik közösen tértek be egy kisebb kifőzdébe. Már-már úgy tűnt, hogy nem akarnak elszakadni. Pedig másnap reggel ismét találkoztak.

Az esti vacsorákhoz nemegyszer csatlakozott Sisido úr is, egy meglelt családapa, akit pedig bizonyosan várt otthon a felesége meleg, friss étellel. Ő gyakorta mégis velünk tartott, hiszen a közösségtől elszakadni nem akart. Hosszú távon jó befektetésnek bizonyul az a sok idő és energia, ami a csoportszellemet erősíti - és ezt látszanak megerősíteni Japán nagyszerű gazdasági eredményei, melyek egyik fontos, ha nem éppen a legfontosabb összetevője az emberi tényező.

Nálunk, ha valaki bent van ugyan a munkahelyén, de nem a munkájával foglalkozik, akkor alighanem személyes ügyeit intézi, köt, horgol, olvas, tanul, stb. Japánban az üresjáratokban senkinek se jut eszébe saját magánügyeibe mélyedni. Hisz ez a csoportból való kiválást jelentené! „Kívülálló”-nak lenni pedig a japánok számára az egyik legrettegettebb büntetés.

Ezt mi sem érzékelteti jobban, mint egy adalék a japán gyereknevelés gyakorlatából. Egy kora tavaszi esős délután hazafelé menet megpillantottam Tosijukit, a család kisebbik fiát, amint a kertre nyíló tornác körül matat.

- Keresel valamit? - kérdeztem tőle.
- Neeem - szólt elnyújtott hangon - csak itt vagyok.
- Az más. De vigyázz, mert megázol.

Nem firtattam tovább a dolgot. Elvégre egy tizenegy éves fiú lelkivilágát megérteni nehéz, hát még ha japán!

Odabent háziasszonyom szokásától eltérően elég szűkszavúan üdvözölt. Éreztem valami feszültséget a levegőben, ezért vacsoráig inkább felmentem a szobámba. Vacsorakor Tosijuki helye az asztalnál üresen maradt.

- Hát Tosijuki? Nem jön? - kérdeztem ártatlanul.
- Kint van.

Kiderült, hogy anya és fia összezördültek valamin. A büntetés nem „szobafogság” volt, mint ami adott esetben nálunk bekövetkezne, hanem ellenkezőleg: „kizárás”. Kizárás a szó konkrét és átvitt értelmében. Kizárás a nyirkos tavaszi udvarra, és kizárás abból a közösségből, amelynek Tosijuki a tagja. A kiközösítésnél, a „nem-tartozom-sehová” érzésénél nincs szörnyűbb dolog a japán ember számára.

A munkáját mindenki a munkának kijáró tisztelettel végzi. Ez megnyilvánul külsőségekben is, és emberi tartásban is. Mindennapi látvány a hófehér kesztyűs taxisofőr, a nap mint nap patyolattiszta munkaruhába öltöző takarítónő. Vállalatok, cégek alkalmazottai gyakran viselnek egyenruhát - jóval gyakrabban, mint nálunk. Ez az uniformizálás kicsit persze idegen talán az individualista európai szemlélettől, de annyi bizonyos, hogy rendezettséget, tisztságot sugall. Az áruházi eladók legendás jólápoltsága, eleganciája már közhely. De sose láttam kócos közértpénztárost, ápolatlan, gyűrött arcú kiszolgálót, vagy borostás buszsofőrt sem. A legeldugottabb helyi járat buszvezetője is villogóan tiszta, keményített ingben, hófehér kesztyűben vezeti járművét.

Egyszer a környék egyik üres telkén házépítésbe fogtak. A favázas épületet pár nap alatt felhúzták a ácsok. A ház szinte a szemem láttára nőtt ki a földből. A környék nyugalma és közlekedését jóformán nem érintették a munkálatok. Ehhez persze az kellett, hogy a sítet, szemetet késlekedés nélkül eltakarítsák, az építőanyagokat szállító kocsik és a mesteremberek percnyi pontossággal, szervezettséggel váltsák egymást. De amin a legjobban elámultam, az az volt, hogy a támfalak felhúzása után a szereléseket végző munkások munkapapucsban léptek be a vadenatúj ház belsejébe, utcai cipőjüket a küszöb előtt hagyván.

Érdekes az is, hogy a ház felhúzásának megkezdése előtt, a család jelenlétében a Sinto-vallás szertartása szerint egy sinto-pap „beszenteli” a telket. Megáldja az új otthon helyét. Ettől a ceremóniától a ház jövőendő lakói boldogságot, nyugalmat, a bajok, károk távoltartását remélik.

A japánok tehát lelkiismeretesen, becsülettel dolgoznak, amiért megfelelő díjazásban részesülnek. Ezen a megszabott díjazáson fölül azonban nem számítanak semmiféle anyagi juttatásra. A taxiban annyit kell fizetni, amennyit az óra mutat. Az étteremben, vendéglőben, eszpresszóban a fizetés nem az asztalnál történik, hanem a kijáratnál elhelyezett kasszájánál. Ott már várja a távozó vendéget a gondosan összeállított számlája, és a visszajáró pénzt az utolsó fillérig megkapja. Borravalót nem vár el sem a pincér, sem a ruhatáros. Az előre megszabott étel-ital árakban - amelyekről mindenki pontosan tájékozódhat a kirakati mintaételeknél feltüntetett árcédulácskákon - a kiszolgálás is benne van.

Az orvos megmondja, hogy mibe kerül a kezelés - és ezt rendezve nincs gondja az embernek hálapénzre. A boltokban, áruházakban a kasszában ülők sose csálnak, a visszaadásnál sose tévednek. Ha megkérdeznének engem, hogy mi tetszett legjobban Japánban, akkor gondolkodás nélkül azt felelem, hogy a „borravaló-nélküliség”. Minden drága ugyan a mi pénz-tárcánkhoz mérve, de legalább világos, hogy mi mennyibe kerül. Behunyt szemmel el lehet tenni a visszajáró pénzt - a japánok megbízhatósága, becsületessége garancia erre.

Nem csoda ezek után, ha a japánok számára készült útikönyvek mindig nagy részletességgel taglalják az európai borravalózás mikéntjét; hogy kinek mennyit, hány százalékot kell adni. Néha még nekünk magunknak is nehéz ezt eldönteni, pedig mi ebben élünk, hát még nekik, akik nincsenek ehhez szokva!

A szobaasszonyok, szállodai személyzet sem tartja a markát. Senki nem vár el „adományt”. Ennél sokkal büszkébbek és öntudatosabbak.

Ilyenformán lekenyerezni se lehet senkit. Hivatali ügyintézők nem várnak el virágot, bonbont annak az elvégzéséért, ami egyébként úgyszólván a feladatuk. A munkájukért tudniillik fizetést kapnak. Ami ezen felül volna, az ajándéknak számítana. Az ajándékhoz való japán viszonyulás viszont külön tárgyalást igényel.

Aki ajándékot fogad el, az egyben tartozást vállal magára. Tartozást, amit illik viszonzni - legalább azonos, de lehetőleg kicsit nagyvonalúbb módon. Az értékesebb viszontajándék által azonban az egyik fél ismét „tartozás-lépés”-be kényszerül, amit alkalomadtán rendeznie kell egy újabb, nagyobb ajándékkal. Mint látható, a folyamat megállíthatatlan. De hát végül is kinek kell ajándékot adni? És milyen alkalomból?

A fő ajándékozási szezon az újév és a nyár közepe. Ekkor barátok, ismerősök váltanak ajándékokat - nemegyszer túllícitálva egymást. De ajándékot illik vinni utazásról a családtagoknak, barátoknak, munkatársaknak is. Akik aztán az ő utazásaik alkalmával ezt majd szintén viszonzozzák.

Idegenforgalmi szakemberek a megmondható, hogy a japánok a legtöbbet költő turisták a világon. Ez nem azért van, mert dorbézolnak külföldi útjaikon, hanem azért, mert több bőröndnyi ajándékkal térnek haza.

Egy Japánt-járt ismerősöm jóindulatúan figyelmeztetett, hogy annyi ajándéknak való apróságot vigyek magammal, amennyit csak bírok. Így is történt. De egy egész bőröndnyi hímzett terítő sem elég egy pár hónapos tartózkodásra Japánban. Ha vendégségbe megy az ember, akkor tudniillik illendő ajándékkal beállítani. Ez nem marad viszonzatlan! A vendégség végén a háziak is mindig ajándékot nyújtanak át a vendégnek! Így tettem szert vagy tizenhat legyezőre, több tucat díszsebkendőre; nyolc szélcsengőre és megszámlálhatatlan mennyiségű evőpálcikára.

Egy nap beállított házigazdámhoz egyik unokaöccse. Mint kiderült, pénzt jött kölcsönkérni a tehetős bácsikától, mert egyetemi tandíjához a megfelelő összeget még nem sikerült összeszednie. Ígérte, hogy fél éven belül különmunkával megkeresi a pénzt. Nem különösebben hatalmas összegről volt szó. Így nagyon meglepőnek találtam, hogy feltűnően drága ajándékosomaggal jelent meg, aminek az értéke kb. egyötöde lehetett annak az összegnek, amit kölcsön akart kérni.

Háziasszonyom felvilágosított, hogy a pazar ajándék a nagybácsi jó szándékát volt hivatott megnyerni. Ettől teljesen független, hogy történetesen mekkora összeget akar kölcsönözni.

Házasság japán módra

Háziasszonyom egy őszi vasárnap délután kicsípte magát és sejtelmes mosollyal bejelentette, hogy fontos ügyben beutazik a városba. Este, mikor csillogó szemmel hazaérkezett, boldogan jelentette, hogy alighanem sikerrel járt az akció. A kíváncsiság legyőzte jólneveltségemet, és rákérdeztem, hogy miről is van szó. Kiderült, hogy alkalmi házasságközvetítőként *o-miai*t, azaz találkozást hozott össze két fiatal között. Őt a lány családja kérte föl a közvetítésre. A fiatalember közvetítőjének a közreműködésével egy előkelő szálloda eszpresszójában került sor a két fiatal első találkozására. A nem rejtett célzattal megszervezett beszélgetés egy alkalmas pillanatában a leány édesanyja - aki ugyancsak jelen volt - mintegy ötletszerűen felajánlotta a fiataloknak, hogy tekintettel a ragyogó időre, menjenek el sétálni. Az ifjú pár a felszólításra elvonult - előbb moziba és utána egy újabb presszóba. Este háziasszonyomhoz befutott a lányos mama első telefonja, amelyben jelentette, hogy lánya, aki az imént ért haza, vonzónak találta a fiatalembert. Pár percre rá jelentkezett a fiú közvetítője, mondván, hogy most beszélt telefonon a fiatalemberrel, akinek megnyerte tetszését a hölgy. Erre háziasszonyom visszahívta a lány édesanyját, és... nos nem folytatom, tény az, hogy pár nap múlva kezdődött az egész előlről azért, hogy létrejöjjön a második találkozás. A második találkozáskor a fiatalok már kettesben vannak, és a tökéletesen megkoreografált szabályok szerint újabb mozi, sétálás, presszó következik. Rendszerint csupán néhány ismerkedési alkalomra kerül sor, mielőtt a házasság konkrét részleteit tisztáznák. A közvetítők természetesen megfelelő tiszteletdíjban részesülnek. Nem szabad azt hinni, hogy az ő munkájuk kimerül a találkozók megszervezésében. Előzetesen sokoldalú információt gyűjtenek a másik félről - felderítik az illető családi múltját, társadalmi állását, anyagi helyzetét, iskolázottságát, egészségi állapotát, stb. A felek előzetesen fényképeket és kézzel írott (hisz ez a japán kultúrában sokat elárul!) életrajzokat váltanak a közvetítőkön keresztül. A találkozásra csak az összes adatok kedvező fogadtatása esetén kerülhet sor. Naiv európai eszemmel megkérdeztem, hogy mi történik, ha a házasság után kiderül, hogy a felek mégse egymáshoz valók? A felelet egyértelműen elutasító volt: az esetek döntő többségében ilyesmi nem derül ki. Még ha így is lenne, a japán lányokat még mindig abban a szellemben nevelik, hogy legyenek türelmesek, idővel majd megtanulják szeretni a férjüket. A válás relatíve még mindig ritkaságszámba megy. Ennek nemcsak anyagi okai vannak - hiszen a férjezett japán nők túlnyomó része nem dolgozik, vagyis anyagi függőségben él. A nyomósabb oknak az látszik, hogy a társadalmi előítéletek még mindig igen erősek. Az egyedülálló nő társadalmi helyzete lehetlenné válik, munkát nehezen talál. Az egyedülálló gyermekes asszonyok helyzete végképp kilátástalan; a munkaadók nem tartják megbízható munkaerőnek, tehát eleve nem is alkalmazzák őket. Így aztán minden japán lány létérdeke, hogy idejekorán biztosítsa magát. A még mindig élő házasságközvetítési hagyomány kétségtelen előnye, hogy nincs az az előnytelen küllemű férfi vagy nő, aki ha akar, előbb-utóbb ne találna magának partnert - akár kompromisszumok árán is.

Macumoto városban egy szimpatikus házaspárral ismerkedtem meg. Többszöri találkozás után az asszony egy bizalmas beszélgetés alkalmával elmesélte, hogy ők is közvetítés útján kötöttek házasságot. Ő a 72. kiközvetített lány volt a férje számára. A férje tudniillik nagyon válogatós volt és csak sokadjára talált rá az igazira. Ekkor értettem meg, hogy miért van köztük a japán normák szerinti „nagy” korkülönbség, azaz 11 év. Tudniillik, mint Japánban minden, ez is konvenció kérdése. Az ideálisnak tartott korkülönbség három év a férfi javára - és javarészt a házaspároknál ez így is van! Nos, mivel Takeda úr hosszasan válogatott,

elszálltak a feje fölött az évek, az eladósorban lévő lányok viszont az ideálisnak tartott 25-27 év közöttiek voltak az évek folyamán, így tett szert egy nálánál jóval fiatalabb feleségre.

A modern japán társadalomban a házasságkötések kétharmada úgynevezett szerelmi házasság. Más szakkönyvek ezt az arányt 70-80 %-ban adják meg. A lényegen ez mit sem változtat. Miután ezek az adatok a nyolcvanas-kilencvenes évekre vonatkoznak, érthető, hogy az összes házasságban élő párnál ez az arány jóval eltolódik a közvetített, o-miai házasságok irányába, hiszen régebben, amikor az idősebb párok összeházasodtak, még ez a forma volt a jellemző. Jogosan merül föl a kérdés, hogy miért van még mindig szükség a házasságközvetítés rendszerére. Ha egyszerűen el akarnám intézni a kérdést, akkor azt válaszolnám, hogy azért, mert a világ egyik legmodernizáltabb országában a világ egyik legkonzervatívabb társadalma él. A japán fiatalok nincsenek elzárva a világtól; akár dolgoznak, akár tanulnak, számos alkalom adódhatna az ismerkedésre és a megfelelő partner kiválasztására. A lehetőség valóban adott, azonban ezzel még mindig kevesen élnek. Ennek a magyarázatát a japán nevelésben és férfi-nő kapcsolat sajátos japán értelmezésében kell keresni.

Európában egy nő mielőtt férjhez megy, rendszerint több fiúval, férfival „járt”, többen udvaroltak neki, többekkel esetleg szexuális kapcsolata is volt. Európában a fiúk és lányok ismerkedésének a különböző korokban megvoltak a maguk társadalmi formái - bálók, zsúrok, később házibulik, iskolai és hivatali rendezvények, baráti összejövetelek. Ha egy fiúnak megtetszik egy lány, vagy fordítva, akkor az ismeretséget „udvarlási” vagy „együttjárás” szakasz követi mindaddig, amíg valamelyikük rá nem un a másikra, vagy föl nem bukkan egy vonzóbb partner. Az európai kultúrában a „lekötöttség” csak akkor számít újabb ismerkedést gátló tényezőnek, ha az illető már eljegyezte magát, vagy házas - bár sok esetben ez sem akadály. Vagyis a párkapcsolatok kialakítása meglehetősen szabadon zajlik, és alapvetően a két fél egyéni döntésén, lelkiismeretén múlik, hogy az addigi partnert cserben hagyja-e az új kapcsolatért, vagy megmarad mellette.

Japánban a fiúk és lányok ismerkedési lehetőségei igen korlátozottak. Az egyetemen vagy a munkahelyen ugyan van mód megismerkedni diáktársakkal, kollegákkal, csak hogy a japán erkölcsi normarend szerint akit egyszer „partner”-nek ismertem el, akivel egyszer megláttak egy moziban, azt a környezete már megállapodott, komoly társnak tekint. Mindenki elkönnyeli magában, hogy Akiko és Tadaszi együtt járnak - és ekkor megszűnik köröttük az élet. Őket ekkortól fogva már mint állandó partnereket kezelik, ezek után senkinek eszébe se jut Akikót megkönyörözni, vagy Tadaszival kokettálni, mert ők mint lehetséges partnerek megszűntek létezni mások számára, a környezet a kapcsolatukat - legyen az a legártatlanabb is - a szájára veszi, és a társadalmi megítélés szerint ők már „kihúzott számok”. Ezek után nem csoda, hogy minden japán fiatal rendkívül óvatos - a világért se kötelezi el magát kettesben való szórakozásra, mert akkor bezárul körötte a kör, többé már nem számít szabad embernek. Vagyis egyszerűen nem létezik Japánban „udvarlás”, „együttjárás” a mi fogalmaink szerint, illetve ha egyszer kialakul egy ilyen jellegű párkapcsolat, akkor az előbb-utóbb házassághoz kell, hogy vezessen. Ha nem ez történik, akkor a környezet állandó „miért”-jeivel, „hogya-hogya”-jaival agyongyötri a feleket, és a közvélemény előtt elvész a fiú és a lány megbízhatósága is. Ezért aztán csak csapatokban bóklászó, vacsorázó fiatalokat lehet látni, akik mind gondosan titkolják, hogy a csoport valamelyik tagja iránt különösebb vonzalmat éreznek. Ha két fiatal között szerelem szövődik, azt az utolsó pillanatig igyekeznek titokban tartani, és csak akkor nyilvánosságra hozni, amikor úgy érzik, valóban megérett a kapcsolatuk arra, hogy közhírré tétessék, hiszen előbb-utóbb úgyis összeházasodnak. Japánban házibulik, baráti összejövetelek lakáson ritkán vannak - ezt a lakásviszonyok sem teszik lehetővé. Az iskolai, egyetemi bulik szintén ismeretlenek. Vannak ugyan egyetemi ünnepi hetek minden egyetemen, ahol rendeznek diszkót is, de miután valamennyi fiú és lány a leggondosabban titkolja valódi

érzelmeit, ezért hangulatukban még az egyetemisták rendezvényei is az európai tizenéves serdülők viháncolására emlékeztetnek. Az évek így aztán lassacskán eltelnek, és a huszonéves fiúk és lányok valódi érzelmi-szerelmi tapasztalatok híján kénytelenek előbb-utóbb házastárs után nézni.

Házugság lenne azt állítani, hogy szexuális tapasztalatuk nincs a házasság előtt. A fiúk és a lányok jelentős részének van - de ez sokszor csak szexuális kaland, próbálkozás, amire a kíváncsiság viszi rá őket. A tévé változatos szex-műsorai, a sokfajta pornó-magazin, a pornó-mozik, a garniszállók országszerte elterjedt széles hálózata, az ún. „török-fürdők” (gyakorlatilag nyilvánosházak) rendszere mind megannyi csábítás és kísértés. A hivatalos intézmények szolgáltatásaira az egészen fiataloknak még nincs pénzük, ezért igyekeznek korosztályukon belül alkalmi, futó szexuális kapcsolatokra kész partnerekkel beérni mindaddig, amíg házasságot nem kötnek, illetve jobb anyagi helyzetbe nem kerülnek. A tévéműsorok élemedett korú műsorvezetői hüledeznek, amikor középiskolás vagy egyetemista lányok körében végzett felmérések kimutatják, hány százalékuknak volt már testi kapcsolata is. Csoda, hogy csak 48 %-nak (1992 áprilisi tévéadás), ha figyelembe vesszük azt a nyílt szex-propagandát, ami a nyolcvanas évektől Japánban megvalósul. A baj gyökere alighanem ott keresendő, hogy emberi, érzelmi partner-tapasztalataik a házasság előtt szinte minimálisak. Amikor aztán elérkezik a házasságkötés ideje, akkor még a szerelminek nevezett házasságokban is a legtöbbször a barát vagy a kolléga testvérét, esetleg egy azonos cégnél dolgozó munkatársat választanak házastársul - elvben közvetítés nélkül, de valójában a baráti, vagy munkatársi közeg hatására.

Nem lenne teljes a kép, ha nem számolnánk be olyan nagy szerelmi drámákról, amiket regényekben és filmekben is ábrázolni szoktak. A japánok alapjában szentimentális emberek. Az igazi érzelmeket magasra értékelik és sokszor megkönnyezik, de csak kevesüknek jut ki ez az élmény.

Régebben gyakrabban, újabban egyre ritkábban fordul elő, hogy a szerelmes ifjú pár inkább közösen öngyilkosságot követ el, mintsem hogy a szülői akarat ellenében tegyen. A szülők gyerekeiknek igyekeznek olyan házastársat találni, aki elvárásaiknak minden szempontból megfelel. Ilyenkor számításba jön a jövőbeli házastárs származása, társadalmi hovatartozása, anyagi helyzete, egészségi állapota. A döntés gondos mérlegelés után születik, és természetesen sokszor nem esik egybe a gyerek választásával. Ilyenkor a gyerek vagy belenyugszik a szülők javaslatába (és az esetek többségében még ma is így van, ritkán fordul elő, hogy valaki kifejezett tiltakozásuk ellenére házasságot kötne), vagy a maga választását próbálja elfogadtatni. Ha ez nem megy, akkor vagy vállalja a szülőkkel való szakítás ódiumát, vagy öngyilkosságba menekül közösen a szerelmével. A közös öngyilkosságok színhelyei lehetnek vulkánkráterek, hegyek, a tenger. Néhány tragikus esetről még manapság is történik híradás.

A japán ember érzelmeit sem szóban, sem más fajta megnyilvánulásokban nem árulja el. Az ő számukra például nevetséges, ahogy francia vagy amerikai filmekben a hazaérkező férj megcsókolja a feleségét, sőt urambocsá néha azt is mondja, hogy „szeretlek”. Egy tanárunk egyszer egy jó hangulatú vacsora alatt meg is indokolta ezt: *Minek a feleségemnek azt mondani, hogy szeretem? Egyrészt már a feleségem, másrészt úgyis tudja, harmadrészt azt hinné, hogy meghibbantam, ha ilyet mondanék neki.*

Az adatokból kitűnik, hogy a házasságkötés átlagkora meglehetősen magas - azaz a hasonló magyar adatokhoz képest viszonylag későn kötnek házasságot. Japánban nincsenek diákházasságok. Amíg valaki egyetemre jár, addig a tanulás a dolga, tehát elképzelhetetlen, hogy házasságot kössön. Nemcsak anyagilag nincs még megalapozva a jövője, hanem a társadalmi elvárás is abba az irányba hat, hogy a diákként összeegyeztethetetlen a szoros leköötöttséggel.

Ez a lányokra is vonatkozik. Egyetlen házas japán diáktársam sem volt az évek során. Ha valaki a diplomázás után gyakornokként bent marad, akkor már elnézik a professzorok azt, hogy lány lévén igyekszik mielőbb férjhez menni. Terhes diáklányok, kismamák nem járnak egyetemre. Aki gyereket vállal, annak otthon a helye. Hatalmas feltűnést keltett az egyetemünkön az egyik argentin lány, aki a férjével együtt ösztöndíjasként volt évekig Japánban, és az utolsó évben nagy pocakkal jelent meg az órákon. A japán nő, ha házasságot kötött, akkor rendszerint a háztartásban marad, legalábbis mindaddig, amíg a gyerekek fel nem nőnek.

A házasságkötés egyébként hatalmas ceremónia, óriási anyagi és szervezési áldozatok árán valósul meg. Egy esküvő - beleértve a pompázatos vőlegényi és menyasszonyi ruhákat, az 50 (de néha 100-200) fős bankettet, a fiatal pár nászútját, vagyis az összes költségeket, átlagosan több millió yenbe kerül. Egy 1998-as felmérés szerint a tipikus japán esküvő költsége 4 és félmillió yen (kb. 34 ezer USA dollár) - ebből az esküvői bankett a legnagyobb tétel, mintegy 2,7 millió yen (több mint 4 millió forint). A japánok a házasságot és a házasságkötést komolyan veszik, egy életre szóló, egyszeri eseménynek tartják, ezért még a szerényebb jövedelmű családok is kitesznek magukért.

Van a japán nyelvben egy kínai eredetű mondás, ami szerint a három legjobb dolog a világon: *a kínai konyha, az európai lakás, és a japán feleség*. Minden ilyen népi bölcsesség, mondás mögött nagy adag tapasztalat rejtezik.

A kínai konyha kiválóságát nem kell bizonygatni - a világ minden részén tucatszámra található kínai vendéglők, és ha nem lenne a kínai konyha a maga ínycsiklóságaival, finom falataival, sajátos ízeivel vonzó jelenség, akkor ezek a vendéglők régen csődbe mentek volna, holott jól tudjuk, hogy az ellenkezője az igaz - remekül boldogulnak.

Ami az európai lakáskultúra vonzerejét illeti, azon sem kell csodálkozni a japán lakásviszonyok ismeretében.

A japán nő mint feleség ideális - mondják a férfiak. És nemcsak a japánok, hanem a külföldiek is. Hogy miért? Azért, mert kedves, szófogadó, engedelmes, anyáskodó, megbocsátó, nem féltékenykedő. Az ideális japán feleségnek valóban ezekkel a tulajdonságokkal kell rendelkeznie, ha jól ki akar jönni japán férjével. Vagyis a japán nők nem azért ilyen ideális feleségek, mert ilyenek születtek, hanem mert ilyenek nevelték őket. És azért nevelték őket ilyenek, mert csak így tudnak megfelelni a japán társadalmi elvárásoknak. Kedvesnek kell lenniük, hiszen a hosszú napi munka után kimerülten hazaérkező férfiak ezt elvárják. Szófogadónak kell lenniük, hiszen a konfuciánus hagyományok szerint a japán nő egész életében mindig engedelmeskedik valakinek: amíg lány - az apjának, amíg asszony - a férjének, és mint öregasszony - a fiának. Anyáskodónak kell lennie, mert a japán házasságban az asszony nem annyira partner, hanem inkább anya. Szellemi társ ugye eleve nem lehet, mert a férfi szellemi partnerei a kollégái, akik egyben a barátai is, sem nem elsősorban szexuális partner, mert erre megvannak a szórakozóhelyek hivatásos szórakoztatóhölgyei. Az anyák viszont, mint mindenütt a világon, megbocsátók, elnézők és a haszontalankodó „fiú” kicsapongásait is tudomásul veszik.

Milyen is legyen az ideális japán feleség? A japán férj hazaérkezik. A közeledő léptek hallatára a feleség az ajtóhoz rohan és üdvözlí a férjét. A férj ledobálja a ruháit, és közben teát, sört, ki mit rendel. A feleség engedelmesen hozza. Hamutartót! A tévét! stb. A japán férfi hazaérkezése esténként teljesen bizonytalan. Munkahelyi kötelezettségei (beleértve a főnökkel és kollégákkal történő ivászatot is) miatt előre kiszámíthatatlan, hogy mikor ér haza. Ettől függetlenül az asszonynak teljes készenlétben illik várnia. Ha kell, este tízig. Ha kell, éjfélig.

Ha kell, akkor zokszó nélkül huny szemet afölött is, hogy éjszakára esetleg kimarad a férje. Némely érzelmesebb férj hazaszól legalább telefonon. A többség ezt sem teszi.

Vasárnap. Jó lenne, a papával együtt kirándulni menni. Jó lenne egyszer végre a papával együtt ebédelni. A papának azonban golfozni kell menni, mert ez így szokás, mert az összes kollégája megy.

El tudná mindezt viselni egy feleség, ha ennek eltűrésére nemzedékek óta nem készítik elő? Aligha. A japán házastársi kapcsolatokban valóban az a legsajátosabb vonás, hogy a nő a férje számára sokkal inkább az anyját helyettesítő személy, mint egyenrangú fél. A japán nő, különösen, ha már gyerekek is vannak, mindinkább átalakul főállású anyává, nem csak a gyerekek, hanem a férje számára is. Bevásárol, ragyogóan vezeti a háztartást, beosztja a pénzt, mindenre gondol, a friss ruhát, újságot reggel a férje elé készíti, a gyerekeket és a férjét is iskolába és munkába indítja, és kezdődik előről a verkli. Lehetséges, hogy ez sok nőt kielégít és leköt, de bizony sok ismerősöm, barátnőm panaszkodott, és közel sem volt megelégedve a sorsával. A háztartás tökéletes ellátásán kívül tudniillik neki gyakorlatilag semmi szerep nem jut a férje életében. A férfiak vacsorázni, inni, vendégségbe, stb. nem viszik magukkal a feleségüket. Esti szórakozásról, mozi, színház, szó sem lehet, hiszen a fizetésből élő alkalmazottak késő este vergődnek haza. A gyerekek ellátása azonkívül a japán társadalomban kizárólag az anyára hárul, nem lehet számítani a lelkes nagymamák és nagynénik segítségére, vagyis már emiatt is a házhoz kötött az asszony. Azonkívül azzal a felkiáltással, hogy „Te nem dolgozol” - a feleségnek állandó készenlétben kell állni a dolgozó, tehát fáradt férfi kiszolgálására. Sok alkalmazott hétvégeken is túlórázik, a nyári szabadság rendkívül rövid, tehát a szórakozásra fordítható idő nagyon csekély. Ezt a csekély időt is sok férfi tölti szívesen a kollégáival, sportklubtársaival, jó esetben a gyerekeivel - de nem a feleségével. Ha a feleség jelen is van, akkor az uzsonna kiosztása, üdítő italok töltögetése, a többiek, a család ellátása a feladata.

Sok japán nő panaszkodik arról, hogy nem érzi „nőnek” magát. A japán férfiak között az utóbbi évtizedekben elterjedt az úgynevezett „kéjutazások” szokása. Tajvanra, Dél-Koreába, a Fülöp-szigetekre és más délkelet-ázsiai országokba sűrűn indulnak charter-járatok, amelyek pár napra kiruccanó férficsoportokat szállítanak. Ezekben az országokban a kényelmes hotelekben a ragyogó kiszolgálás mellé szórakoztatóhölgyeket is biztosítanak a szervezők. A japán feleségek szemrebbenés nélkül veszik tudomásul ezeket a kilengéseket, amiket odahaza egyesek „üzleti” útnak állítanak be, de a valóságot mindenki tudja. Vannak olyan magasabb pozíciójú urak, akik országon belül tartanak állandó barátnőt, ők többnyire bárók hostessei, főállásban gésák, vagy a szórakoztatóipar egyéb alkalmazottai. Hallottam olyan esetről, amikor a feleség minden hónapban gondosan rendezte a férj barátnőjének a varrónő-, ékszer- és egyéb számláit, hiszen ő kezelte a pénzt. Ezek az asszonyok feltehetően női mivoltukban megalázva érezhetik magukat, de sokuknak az a véleménye, hogy amíg érzelmileg nem kötelezi el magát a férje másfelé, addig azt csinálhat, amit akar.

Természetesen szerényebb jövedelmű emberek csak alkalmi kicsapongásokat engedhetnek meg maguknak, de kétségtelen, hogy a férfi félrelépései még ma is bocsánatos vétésnek számítanak a japán társadalomban.

A fiatal asszonyok közül persze sokan elkeseredetten harcolnak a jogaikért, és egyre többen állnak a sarkukra. Az elégedetlenség látványos mutatója az utóbbi években megemelkedett válások száma is. A válásokat a legtöbb esetben a nők kezdeményezik, de érdekes módon az indítékok mások, mint Európában. Azért, mert valakit csal a férje, még nem válik el. Nem válhat el, mert utána mihez kezdjen? Állása nincs, a gyerekeit eltartani nem tudja, az újrarázódásra rendkívül csekélyek az esélyei. A válások nagy részét középkorú, vagy idősebb

asszonyok kezdeményezik, akikben évek hosszú során gyűlt, gyarapodott a sok sérelem, meg-aláztatás, de akik addig, amíg a gyerekeik föl nem nőttek, nem álltak a saját lábukra, nem rúgták föl az otthoni békét. Megadással türtek, és amikor sikerült bizonyos összeget félretenniük, vagy valami álláslehetőséghez jutniuk, akkor fogták magukat és új életet kezdtek. Az érintett japán férjek többsége nagy megdöbbenéssel fogadja a bejelentést, hogy hoppon marad. Ilyesmi azelőtt nem volt elképzelhető, de manapság sorra alakulnak az olyan tanácsadó irodák, ahol nőket világosítanak fel a házasság felbomlása utáni jogaikról. Azt kívülről megítélni nagyon nehéz, hogy egy házasság jó-e vagy sem. Különösen nehéz ez Japánban, ahol mint tudjuk az érzelmek kimutatása nem szokás. A nyilvánosság előtt tudniillik minden japán férfi - aki ad magára - nyers, már-már udvariatlan és lekezelő, de legjobb esetben is közömbös a feleségével. Odahaza aztán sokszor fordul meg a kocka, és az engedelmes, mosolygós feleség zsörtölődő asszonnyá válik, a barátok előtt hatalmát, tekintélyét fitogtató férj pedig kisfiúvá. Ennek háttérében persze az is meghúzódik, hogy a pénzt mindig az asszony kezeli! A külvilág előtt azonban a japán férj következetesen törekszik a gyengédség legkisebb jelét is elkerülni a felesége irányában, mert ezzel nevetségessé tenné magát mások, a világ előtt. Európában persze ez pont fordítva van. Az ismerősök előtt a feleségükhöz gyengéd európai férjek nem-egyszer odahaza goromba fráterek, de a mi kultúránkban a férfi annál férfiasabb minél több gyengédséggel kezeli a női nemet. A japán férfi annál férfiasabb, minél jobban lekezeli. Legalábbis a külvilág felé ezt kell mutatnia.

Említeni kell még egy el nem hanyagolható szempontot. A házasságban élő japán nők jó része az utóbbi évtizedekben szellemileg erősen lekörözi élete párját. Míg a férfiak derékhadra a napi munkában kollegáival tölti el ideje jelentős részét, addig a japán háziasszonyok többségének ideje jut arra, hogy fejlődjön szellemileg. A gyerekszám erőteljes lecsökkenésének és az anyagi felemelkedésnek köszönhetően a házi munka és a háztartásra fordítandó idő jelenté-kenyen lecsökkent. A japán háziasszonyok java ezt a felszabaduló időt és energiát nagyon okosan és kulturáltan használja föl. Számos lakóközösségben az asszonyok napközben csoportokat alkotva közösen töltik el az időt - kiállításokra, tea-órákra és ikebana-foglalko-zásokra járnak, sportolnak, önképző köröket hoznak létre, ahova előadókat hívnak meg. Gya-korta szerveznek közös megmozdulásokat, kirándulásokat, egyszóval kulturáltan szervezik meg mindennapjaikat. Sokat olvasnak, művelődnek, színházba, hangversenyekre járnak. Sokuk nyelvórákat vesz. Elképzelhető, hogy az a tíz-húsz év, amit házasesetük alatt tartal-milag ilyen gazdagon töltenek el, szellemi fejlődésüket mennyire elősegíti, szemben a férjek munkában eltöltött sivár szellemi életével. Ez bizony azt eredményezi, hogy középkorukra a nők műveltségi szintje magasabb lesz az azonos korú férfiakénál. A jelenség ott válik társadalmi problémává, amikor a friss-nyugdíjas 55-60 éves férj egyszerűen nem tud partnere lenni a nála műveltebb feleségnek. Sok szociológiai vizsgálat ezt is a válási okok egyikének tudja be.

Azok a japán diáklányok, akik mint ösztöndíjasok Európában vagy Amerikában megfordultak, bámulattal veszik tudomásul, hogy ott őket másként kezelik, hogy a férfiak udvariasak, előzékenyek hozzájuk, teszik nekik a szépet. Azok a külföldi nők pedig, akik Japánban éltek, döbbenettel állapítják meg, hogy a mindennapi, társadalmi érintkezésben a férfiakkal szemben nemhogy kitüntetett, hanem hátrányos helyzetben vannak. Mert milyenek is a japán férfiak? Hozzáteszem, hogy valójában jólelkű, jóindulatú, melegszívű emberek, de:

Vendéglőben, eszpresszóban, ha fiúk és lányok együtt vannak, fele-fele alapon fizetnek. A japán férfiak nem hívnak meg egy nőt vacsorára, kávéra - hacsak egyértelmű szándékaik nincsenek. A nőknek ajándékot, édességet nem vesznek. Virággal nem kedveskednek. Egy rosszmájú francia ismerősöm szerint Japánban azért találták ki az *ikebanát*, mert a japán férfiak felől éhen halnának a virágkereskedők. A virágosok az ikebanázó nőkből élnek.

A nők kabátját le nem segítik, belépéskor előre nem engedik. Csomagját át nem veszik, általában a nőknek nem segítenek - sem cipekedésben, sem háztartásban, sem felszállásnál. A kitüntetett hely - vendéglőben, lakásban, autóban vagy bárhol - a férfit illeti meg. Vendéglőkben, ha távozáskor házaspárok fizetnek, az asszony rendezi a számlát. A japán férfi nem bókol, udvarolni nem tud, szépeket mondani nem szokott. Egyszerűen a mi fogalmaink szerinti „udvarlás” ismeretlen fogalom. Lehet, hogy ez jobb, mint mikor az európai férfiak bókolással, széptevéssel telebeszélik a lányok fejét? Ki tudja - mindenesetre más.

Vannak olyan sztereotip kérdések, amelyeket a japán tévében a nyolcvanas évek elején divat volt feltenni minden meginterjúvolt alanynak, legyen az pop-sztár vagy a főzési tanácsadóban szereplő háziasszony. Nálunk megkérdeznék mondjuk, hogy *Ki a kedvenc zeneszerzője?*, ők viszont megkérdezik: És mi a vércsoportja? Először azt hittem rosszul hallok, de rájöttem, hogy a 80-as években a vércsoport- és jellem témakörben megjelent számos népszerűsítő bestseller hatásának tulajdonítható ez a számunkra szokatlan kérdés. (A legtöbb japán miniszterelnöké például nullás.) A másik kérdés, amit kötelező jelleggel feltesznek, az az: *Na és, hogyan kérte meg a férje a kezét?* Mit mondott? A válaszokból kiderült, hogy az esetek felében semmit. Ezt értsük úgy, hogy szavak nélkül is megértették egymást. Az esetek maradék részében a gyengédségi fokozatok szerint a következő formulák hangzottak el: *Együtt akarsz lenni velem? Hozzám jössz? Hozzám jönnél? Nem jönnél hozzám? Akarsz hozzám jönni? Szeretnél hozzám jönni?* Túlzás lenne azt állítani, hogy nagy ékesszólásról lenne szó, még ha beszámítjuk az érthető elfogódottságot is.

Repülőtereken, pályaudvarokon gyakran voltam szemtanúja annak, amikor egy tekintélyes úr - talán vállalatigazgató, talán professzor - hosszas távollét után hazaérkezett. Ilyenkor a feleségén (és esetleg a gyerekein) kívül beosztottjai várják. Az úr kilép a csarnokba, a beosztottak köré sereglenek, a legfiatalabb és legszervilisebb előzőkenyen kikapja kezéből a táskáit, a többiek mély meghajlásokkal és örömmel üdvözlnek. A feleség szerényen meghúzódik valahol a háttérben. Közben a csapat a főnök vezetésével már tódul is a kijáráthoz, előzőkenyen besegítik a kocsiba, és a szóltanul utánuk tipegő feleségnek még éppen van ideje beoldalazni az autóba, mire a sofőr máris indít és el. A férj csak a kocsiban vesz tudomást az asszony jelenlétéről, és üdvözlésképpen ilyesmit mormog: *Kutyameleg volt a gépen.*

Egy nagyon művelt tanárom meghívott a lakásukra vacsorára. Miközben azon morfondíroztunk, hogy melyik nap lenne a legalkalmasabb, megjegyeztem, hogy talán kérdezze meg a feleségét, neki mikor alkalmas. Csodálkozással nézett rám *Megkérdezni? Minek? Megmondom és kész.* Bennem egy világ omlott össze - hát még ez a művelt, intelligens ember is így kezeli a feleségét?

A tévében egy este egy híres amerikai jazz-zongoristát interjúvoltak meg a koncert után. A japán riporterek és tolmács gyűrűjében a kötelező „japán” kérdésekkel halmozták el a zenészt: 1. hány éves? 2. mit gondol Japánról? 3. mi a hobbija? A legutolsó kérdésre a néger muzsikusként elmondta, hogy különösebb hobbija nincs, viszont a kikapcsolódást számára az jelenti, ha a fárasztó fellépések után családi körben lazíthat.

A riporter szeretett volna már valami „jópofa” választ kihozni a riportalanyból, ezért merészen nekiszegezte a kérdést: - *Na és a nők? Szereti a nőket?* Az amerikai zenész a világ legtermészetesebb hangján azt válaszolta. *Hogyne, hiszen épp az imént mondtam, hogy nagyon szeretem a feleségemet.* A meglepett japánok zavart nevetéssel fogadták a választ, és a riporter elismeréssel nyugtázta a néger zenész humorérzékét.

Az átváltozás virtuózai

A japán nagyvárosok bevásárlóközpontjai, a hivatali negyedek csillogó-villogó palotáikkal, felhőkarcolóikkal, impozáns kirakataikkal, mozgójárdáikkal, gyorsliftjeikkel, luxus éttermeikkel a legmodernebb világváros benyomását keltik. Ezekben a negyedekben az üzletek légkondicionáltak, az ajtók fotocellásak, minden gombnyomásra, gyorsan és pontosan működik, suhan a személyzet, az alkalmazottak elegánsak és udvariasak. Az irodák a szupermodern irodaházakban és bankokban tágasak, világosak, a berendezés praktikus és kényelmes, a zöldnövények, szökőkutak és szőnyegek azt az illúziót keltik, mintha az ember egy álomszép szállodában mozogna. Csak pár lépést kell tenni a főúttól a kis mellékutcákon, és elérkezik az ember a nagyvárosi világ másik valóságához. Az apró, szorosan egymás mellé épített kis faházakhoz, a járda nélküli, szűk sikátorokhoz, a házak tövében megbújó kis üzletekhez, kifőzdékhez. Azok az alkalmazottak, akik napközben a szupermodern irodaházakban, bankokban, üzletekben dolgoznak, elegáns, európai egyenruhákban feszítenek, esténként javarészt ilyen apró, hagyományos házakba, lakásokba térnek haza.

Egyik albérletemben házigazdám egy kisebb építési vállalat tulajdonosa volt. Esténként általában nyolc óra körül szólt a kapucsengő, a felesége rohant kinyitni a garázsajtót, ő behajtott hatalmas, legújabb évjáratú Toyotáján a garázsba, majd a diplomata-táskáját a *tatamira* hajítva belépett jól szabott öltönyében a nappaliba. Pár percre eltűnt átvedleni - mert nem egyszerűen átöltözésről volt szó. A kimonós japán, aki megjelent, más ember volt, mint az elegáns, európai stílusú vállalatigazgató. Az arcvonásai megenyhültek, a ráncok a homlokán kisimultak és boldogan vetette el magát a *tatamin*, miközben félig fekvé élvezettel szürcsölgette a meleg *szakét*, amit a gondos feleség már előkészített. Látszott rajta a megelégedés, a nyugalom, hogy végre ismét lazíthat, mert otthon van. És japán módra lazíthat. A feleség kettőt perdült és máris előtte volt a forró rizs, a sült hal, a *miso*-leves - hozzá a zöld tea. Közben már elkészült a forró fürdő is, ahol órák hosszat szeretett ejtőzni, nyakig a mély kádba kuporogva. A fürdő jótékonyan elernyesztette az izmait, amihez még hozzásegített néha a váll- és hátmasszázs, ami szintén a feleség tennivalói közé tartozott. Odahaza ez az ember talpig japán volt, a szokásaiban, a feleségéhez és a gyerekekhez való viszonyában, az életvitelében. Reggelenként azonban európai stílusú vállalatvezetőként lépett ki az ajtón feszes öltönyben, nyakkendőben, diplomata táskával a kézben. Odahaza ez az ember könnyedén, fesztelenül csevegő, jó kedélyű japán volt. Az arcán ülő szigort, a feszült vonásokat, a gondterhelt tekintetet az irodájának tartogatta, ahol pattogó utasításaitól még a legtapasztaltabb munkatársai is tartottak. Meggyőződésem, hogy a japánok azért bírják elviselni a feszített munkatempót, az európainál jóval hosszabb munkaidőt és jóval rövidebb szabadságot, mert odahaza maradéktalanul át tudják adni magukat a kikapcsolódásnak, a feloldódásnak, a lazításnak.

Persze vannak olyan japán férfiak, akik a lazítást, a kikapcsolódást már a hazamenetel előtt elkezdik. Nagy cégek, vállalatok, irodák alkalmazottai körében szinte mindennapossá vált szokás, hogy munka után a kollegák betérnek egy-egy bárba, vendéglőbe inni. A koraesti óráktól megtelnek az irodanegyedek környékén elhelyezkedő bárók. Sokuknak csaknem kizárólag törzstagok alkotják a vendégkörét. Ezekben a bárokban előzékeny és bájos *mamaszanok* (a bár tulajdonosnője, vagy vezetője) igyekeznek fesztelen csevegéssel és sűrű töltögetéssel feledtetni a megfáradt férfiakkal gondjukat-bajukat. A munkatársak ilyenkor részben a napi eseményeket, magánéletük részleteit beszélnek meg, részben pletykákat tárgyalnak ki nagy hangoskodások és jókedv közepette. Este 10-11 óra felé a külvárosi vonatok teli

vannak pityókás, elegánsan öltözött alkalmazottakkal, akik igyekeznek még az utolsó vonattal hazavergődni.

Ha a magyar lakosság körében olyan kérdést tennénk fel, hogy a japán szóról mi jut eszébe, akkor a megnevezett dolgok, fogalmak között nagy valószínűséggel az elsők között szerepelne az, hogy „udvariasság”. Azok azonban, akik hosszabb időt éltek Japánban, kissé másképpen vélekednek erről. Elismerik, hogy a japánok udvariasak - csak éppen bizonyos korlátok között. Udvariasak azzal, akivel valamilyen kapcsolatban állnak. Udvarias az üzletember a partnerével, az eladó a vevővel, a taxisofőr az utasával, a háziasszony a szomszédjával, az alkalmazott a kollégájával, és így tovább. Csakhogy ha valaki az utcákat rója, ha járműveken utazik, ha bevásárol az üzletekben, nagyrészt ismeretlen, számára idegen emberek veszik körül, akikkel semmilyen kapcsolatban nem áll. Ezekkel a japán ember nemhogy nem udvarias, még csak nem is közömbös, hanem egyenesen goromba. A magyar és a különféle nemzetek tagjainak tudatában azért él a japán udvarias népként, mert akikkel találtakoztak, beszéltek, azok udvariasak voltak hozzájuk. De ezek a japán emberek azért voltak udvariasak, mert valamilyen - üzleti, ismerősi, hivatalos - kapcsolatban álltak velük.

Az európai kultúrában, ha valakit udvariasnak tartunk, akkor az olyan ember, akinek az udvariasság állandó viselkedési formája. Egy magyar, ha egyszer udvarias, akkor udvarias az előtte tipegő, számára teljesen ismeretlen öreg nénihez, a virágárushoz, a villamoson mellette állóhoz, az ismerőseihez, stb. Ha viszont goromba, akkor rendszerint általában ilyen a modora, és így mindenkihez nyers.

A japánoknál ez nem így van. Ugyanaz a japán úr, aki mély meghajlásokkal, nagy udvariaskodások között búcsúzik el a barátjától a sarkon, felszállva a metróra hatalmasat rúg az előtte állóba, durván félrelöki az utastársait, és mindenkit letiporva lezúgva az üres helyre. Ugyanaz a japán diáklány, aki jól nevelten hajlongva, nagy lelkendezések közepette szívélyesen üdvözlözi a vonaton a szomszédasszonyát, a legnagyobb lelki nyugalommal tapos cipősarkával a mellette állók lábfejeire - és eszébe se jut bocsánatot kérni. Japán nagyon zsúfolt ország, az emberek zsúfoltan élnek, zsúfoltan dolgoznak, zsúfoltan közlekednek. A nagy és állandó tumultus miatt valóban szinte lehetetlen az egymásra figyelés, a tapintat. Ezt azonban mégse tartom mentségnek arra, hogy fiatal, gyerekeket cipelő anyák kétségbeesetten egyensúlyoznak a robogó metrókon, mert a főlészálláskor az üres kézzel, csomagok, gyerekek nélkül törtető férfiak furakodnak az üres helyekre.

Egy barátnőm váratlanul Belgiumba ment férjhez. Mikor kérdeztem, hogy hogyan ismerkedett meg a férjével, elmondta, hogy a frankfurti pályaudvaron a fiú segített neki a csomagját cipelni, és innen az ismeretség. Hát Japánban így nem lehet ismerkedni, az biztos! Olyan nem fordulhat elő, hogy valakinek - legyen az fiatal vagy öreg -, egy ismeretlen egyszerűen felajánlja a segítségét. Magam is nemegyszer küszködtem hatalmas bőröndökkel, csomagokkal - és bizony a kupéban lábukat szétvetve, elnyúlva terpeszkedő férfiak közül senkiben sem merült föl, hogy segítenie kellene. Abban a pillanatban persze, ahogy „ismeretségbe” kerül az ember valakivel, akkor szinte rá se lehet ismerni az addig modortalanul, legjobb esetben is közömbösen viselkedő japánra, egy csapásra udvariassá válik. Sőt, olyannyira előzékennyé, hogy az már szinte kínos. A japánok elve tehát az, hogy maximális udvariasság az ismerősökkel szemben, és az udvariasság, tapintat teljes hiánya az ismeretlenekkel szemben.

A japán színházakban - és sajnos még hangversenyeken is néha - az előadás alatt is folytonos a jövés-menés, sustorgás, evés, stb. Ez a számunkra szokatlan viselkedés onnan ered, hogy a klasszikus japán darabok, a *Kabuki*, *Noh* és *Bunraku* előadások gyakran 8-10 óra hosszát is eltartanak. Így aztán van, aki később érkezik, van aki előbb megy el, van aki közben megéhezik, és előveszi kis *o-bentó*-ját (uzsonna-dobozkáját) és elkezd falatozni, stb. Számunkra ez

zavaró, és az a gyanúm, hogy a japán közönség számára is az, csak hát senki nem szól rá a másokra és persze vannak, akik ezzel visszaélnék. Mindezt a mozgást, mocorgást még csak elviseltem volna, de azt már nem tudtam tovább tűrni, hogy egy *Kjogen* (Noh-komédia) darab alatt az előttem lévő úr habozás nélkül fölállt, hogy jobban lásson. Miután a japán etikett szerint nem szólhattam rá, hogy üljön le, mert nem látok tőle, ezért nem maradt más hátra, mint cselhez folyamodni, és magamat „ismerőssé” téve, tapintatra kényszeríteni. Így nagy bocsánatkérések közepette suttogva elkértem tőle a programfüzetét, amitől rögtön „ismerőssé” léptem elő. Ezáltal azonnal észrevette magát, és figyelmesen visszaült.

Ha meglátunk egy mosolygó arcot, az jó érzéssel tölt el bennünket, mert a mi kultúránkban a mosoly egyenlő a kedvességgel, és innen már csak egy lépés az udvariasság. A mosolygó japán láttán is hajlamos az európai ember azt hinni, hogy az illető azért mosolyog, mert örül, mert jókedve van, mert kedves. Csakhogy a japán mosoly csak ritkán jelent jókedvet.

Először akkor döbbsentem meg, amikor egy tanárom mosolyogva jelentette be, hogy a másnapi óra elmarad, mert az édesapja temetésére kell utaznia. Bevallom, végigfutott a hátamon a hideg, és elkezdtem gondolkodni, hogy ezen mi mosolyognivaló lehet, hiszen nyilvánvalóan nem azért mosolygott, mert cinikus vagy mert örül. A későbbiekben aztán számtalanszor tapasztaltam, hogy ha valakit nagy megrázkódtatás, gyász ért, akkor azt mindig mosolyogva mesélte el. Kiderült, hogy a mosoly ilyenkor a valódi érzelmek leplezésére van hivatva. A gyászoló japán ember nem akar tragikus arckifejezésével együttérzést kicsalogatni, nem akarja a másikat esetleg terhes érzelmnyilvánításokra készíteni. Tapintatból inkább mosolyog.

Egy hideg téli reggelen az egyetemi gyorsjáratú busz még a megállóban várakozott, én már bent ültem a kocsiban. Ekkor megpillantottam egyik évfolyamtársamat, aki a metrómegálló felől hanyatt-homlok rohanva közeledett a busz felé. Ebben a pillanatban a sofőr - aki lehet, hogy nem vette észre a rohanó fiút, de az is lehet, hogy igen, viszont a menetrend az szent dolog - gondosan bezárta a hátsó ajtót, és rátaposott a gázpedálra. Mire Takao a megállóba ért, mi már éppen fordultunk be a saroknál, de azt azért még láttam, hogy a megálló jelzőoszlopának támaszkodva teli szájjal hahotázik. Ahhoz képest, hogy a fagyban vagy negyven percet kellett várnia a következő járatra - eléggé vidáman fogta föl a dolgot. Látszólag vidáman. Valójában azonban zavarát és mérgét leplezte a nevetéssel.

Ha mosolygó, nevető japánt látok, akkor mindig nagyon óvatos vagyok. Nagyobb a valószínűsége annak, hogy bánatában mosolyog, és zavarában nevet, mint hogy örömeiben. Az üzleti eladók, ha valamilyen keresett áru nincs a boltjukban, mindig mosolyogva mentegetőznek. Ha két kocsi karambolozik, akkor a sofőrök nem egymásnak ugranak, mint Európában, hanem hajlongva, nevetgélve névkártyát cserélnek.

A japán lányok, nők nevetése egészen sajátos, ha nevetnek, akkor kezüket a szájuk, foguk elé kapják, és mögüle kuncognak ki. Ez mint látvány azért mulatságos, mert valahogyan olyan kislányos szégyenlősködésnek tűnik. Főleg akkor volt nagy a kontraszt, amikor az egyik éjszakai tévé adásban a meztelen bártáncosnőt munka közben interjúvolta meg a lelkes riporter. Az Éva-kosztümös hölgy jól nevelten a szája elé kapdosta a kezét, valahányszor nevetnékje támadt.

A gyökerek mélyre nyúlnak vissza. A *Heian-kor*-ban (8. századtól-12. századig) az arisztokrácia körében elterjedt az a szokás, hogy a nők a fogaikat feketére fessék. A későbbiekben - egészen a legújabb korig - ez annyira általánossá vált, hogy az előkelő asszonyok a világ minden kincséért sem villantották volna ki fehér fogsorukat, mert ez esztétikailag és erkölcsileg is elítélendő volt, inkább feketére mázolták. Ma már ugyan a fehér fogsor az elfogadott és szépnek tartott, azonban ma sem tartják erkölcsileg illendőnek kivillantani a

fogakat. Ezért ez a több évszázados beidegződés még ma is él olyan formában, hogy a nők kezükkel elrejtik nevető szájukat.

A japánok köztudottan nagyon szeretik a gyerekeiket. Ezzel persze alighanem minden nemzet tagjai így vannak, a különbség abban mutatkozik meg, hogy hogyan fejezik ki a gyermekeik iránti szeretetét.

A nyolcvanas évekre az életszínvonal erőteljes emelkedésével Japánban is radikálisan csökkent az egy családra eső gyerekek száma. Saját ismeretségi körömben mindössze két családot ismertem, ahol három gyerek volt. Az átlag a kettő, de újabban egyre több helyen egykeként nőnek föl a gyerekek. Ennek persze hatalmas társadalmi következményei is vannak. Egyrészt a japán társadalmat is veszélyezteti az elöregedés. Azonkívül megváltozott a gyerekekhez való viszony. Abban a családban, ahol egy szem gyerek van, természetes módon az az egy szem gyerek lesz a szülők szemefénye, reménysége, életének egyetlen értelme. Ez mindnyájuknak egyaránt rossz. Növekvőben van a fiatalok bűnözése, mivel a gyerek iránt túl nagyok a szülői elvárások, aki ezt lázadással, erőszakos viselkedéssel akarja lerázni magáról. Másrészt azok a gyerekek, akik nem így módon tiltakoznak, elkényelmesednek, mivel odahaza hozzászoknak ahhoz, hogy körülöttük és értük zajlik minden. Önálló gondolkodásra, cselekvésre képtelenek lesznek, hiszen a gondos szülők egészen az egyetem elvégzéséig mindig mindent készen tálnak számukra, minden problémájukat megoldják helyettük.

Japánban, ahol újabban ennyire megnőtt a gyerekek ázsiója, gyakran fordulnak elő olyan esetek, amelyek számomra, mint európai ember és mint anya számára elfogadhatatlanok és elképzelhetetlenek.

A tévéhíradó a nap eseményeit sorolja, amikor is bejelenti, hogy az aznapi balesetek sorában Aomori város mellett egy országúton rálelték Itaka Sumiko háztartásbeli és három gyermeke holttestére. Az asszony öngyilkosságra határozta el magát, és magával vitte három gyermekét is a túlvilágra. A lelkiismeretes kamerák végigfutnak a három kis holttesten, akik mint a kilőtt nyulak fekszenek sorjában egy furgon kocsis csomagtartó részében. Az asszony az autóból visszavezette a kipufogógázt és így lelték mindannyian halálukat.

Hasonló hírek nap mint nap olvashatók az újságban is. Imaoka M., mielőtt öngyilkosságot követett volna el, megfojtotta nyolc éves fiát, majd saját magával is végzett. Abe Tadashi főpénztáros sikkasztási ügyletbe keveredett, ezért feleségével és két kislányával a tengerbe hajtott gépkocsijával, ahol mindannyian vízbefűttek. Murakami Akiko háziasszony két óvodáskorú gyermekét egy szakadékba dobta, majd maga is utánuk ugrott, stb. Ilyen hírek olvastán és láttán mindannyiszor elborzadtam és elszörnyedtem, nem értettem, hogy ilyesmi hogyan létezhet.

Macsiko barátnőm végül is igyekezett magyarázattal szolgálni. Elmondta, hogy a japán erkölcs szerint először is a halálhoz való viszony más, mint Európában. A halál, nevezetesen az öngyilkosság még a samuráj-idők óta nemhogy bűnnek, hanem erénynek számított. Az, aki nem tud a világ illetve önmaga előtt elszámolni valamilyen cselekedetével, mint egyetlen megoldást az öngyilkosságot választja, ezzel mintegy „tisztává” teszi magát. Ezt a fajta érvelést - figyelembe véve még a buddhista, azaz vallási vonatkozásokat - meg tudom érteni. Azt azonban nem tudom elfogadni, hogy ártatlan gyerekeknek miért kell azért meghalniuk, mert anyjuk vagy apjuk öngyilkosságra határozza el magát. Itt következik a halálhoz való viszony mássága a japánoknál. A halál az ő elgondolásuk szerint nem jelenti egyszersmind a véget. Sokan, főleg a buddhisták, hisznek a reinkarnációban. Ez azonban a dolognak csak az egyik oldala. A másik az, hogy etikailag a gyilkolásnál (hiszen akárhogy is nézzük, itt - a mi fogalmaink szerint, a saját gyerekük meggyilkolásáról van szó) sokkal rosszabbnak tartják azt,

ha az őket túlélő gyerekek nevelésével másokra rónak terheket. Vagyis, ha ők meghalnak - így az érvelés -, akkor a hátrahagyott gyerek nevelése nem megoldott, illetve, ha azt valaki a rokonságból vagy ismeretségből magára is vállalná, akkor azzal szemben egy olyan adósságot halmozna fel, aminek a törlesztésére soha, későbbi életük során sem lennének képesek. Tisztább eset, ha a gyerekeket is megölik, mert így nem marad hátra kötelezettségük. A japán logika szerint ráadásul a gyerekekkel szemben sem követnek el bűnt, hiszen úgymond az árvaságnál, az idegeneknek való kiszolgáltatottságnál a gyereknek is jobb a halál.

Ily módon erkölcsileg a japánok ezt a fajta viselkedést nem is tartják gyilkolásnak. Azt nem sikerült kinyomoznom, hogy egy anya és három gyermeke halála ilyenkor az öngyilkosság rovatban egynek és a gyilkosságban három esetnek számít-e, avagy ezt négy öngyilkosságnak könyvelik-e el? Akárhogyan is van, számomra az ilyen - hozzáteszem nem ritka - cselekedetek mindig nagy lelki megrázkódtatást jelentettek.

Ha Japánban valamit egyszer a divat a szárnyára kapott, akkor az menthetetlenül népmozgássá válik. Az ötvenes években lépett fel a *pacsinko*-őrület. Akkoriban gomba módra szaporodtak a pacsinko-termek országszerte. A függőlegesen elhelyezett táblákra óraszámra pattogtatták, lövögették a fémgolyókat. Még most is vannak pacsinko-termek, ahol unatkozó háziasszonyok és a napi munkában megfáradt férfiak a játékba feledkezve kikapcsolódnak. A hatvanas években a kuglizás divott - ami már Amerikából került át, és akkor öreg és fiatal kuglizni járt. Aztán ezt fölváltotta az elektromos masinákkal felszerelt játéktermek divatja. Később az eszpresszóba is betört a szórakoztatóiparnak ez az ága, és a presszó asztalokba pénzbedobós videójátékokat építettek be. A nyolcvanas évekre szokásos lett robogó-motorokkal száguldozni az utakon olyannyira, hogy már szinte minden középiskolásnak volt robogója - az autósok és a közlekedési rendőrök legnagyobb bosszúságára. Amerikához képest bizonyos időeltolódással, de Japánba is eljutott a gördeszka vagy a talky-walky-kazettás-magnó. A surfözést a hetvenes években szinte mindenki űzte, a síelés és a tenis� a nyolcvanas évekre terjedt el annyira, hogy az év végi iskolai kirándulásokat (a tanév vége tudniillik februárra esik, és az új tanév április elején kezdődik) nagyon ötletes módon sítúrákkal kötik egybe. Japán több ezer sípályáján a téli szezonban szinte mozdulni se lehet, mert százezrek tódulnak ki egyszerre síelni.

A kilencvenes évek japán játék-őrülete a „tamagochi”. A szó állítólag egy összetétel eredménye: a *tamago* = tojás japán szó és a *wachi* (angol: watch) összeolvasztása. A tamagochi lélekromboló hatásával élénken foglalkoznak a szociológusok és pszichológusok, de a divatőrület ellenében tenni nem képesek.

Mindenki másképp csinálja

„A fürdőben szappant használni szigorúan tilos” - ez volt a kollégiumi házirend utolsó pontja, amelyet Japánba érkezésemkor azonnal a kezembe nyomtak. Nyilván elírás - gondoltam - és az ügy tisztázása végett a gondnokhoz fordultam. Magyarázat gyanánt és helyett az alagsorban lévő fürdőhöz vezetett, ahol kiderült, hogy nem tévedésről van szó, hanem európai tudatlanságról. Útközben egyre az járt a fejemben, hogy a japánok köztudottan rendkívül tiszták, akkor hát hol mosakodnak? Avagy fordítsuk meg a kérdést, ha a fürdő nem tisztálkodásra való, akkor mire? A fürdő több helyiségből áll. Először is öltöző, ez még nem lenne szokatlan, nálunk is van ilyen a közfürdőkben. Utána következik a mosdóhelyiség. Itt falicsapokat, egyes épületekben az európaiakra való tekintettel zuhanyokat találni, ahol lehet - japán módra guggolva kis lavórok segítségével, avagy európaiasan zuhannyal - tisztálkodni, mosakodni, szappant, sampont használni. Amikor a test megtisztult, akkor következhet valóban a fürdő, amit japánul a rítusnak kijáró fontosság „tiszteletreméltó fürdő”-nek, azaz *o-furo*-nak neveznek. Ide belépni csak már teljesen tisztán szabad. Ez a fajta *o-furo* tehát egyáltalán nem a tisztálkodást, hanem a lelki felüdülést van hivatva szolgálni. A kisebbfajta úszómedencébe lépve a gyanútlan európai úgy ugrik ki a vízből, mint akit megcsíptek. A víz 45 °C. A kérdés most már az, hogy hol van itt a lelki felüdülés? Pár heti trenírozás után persze el lehet oda jutni, hogy az ember naponként egyre hosszabb időre bemerészkedik. És amikor ott tart a külföldi, hogy a víz hőfok nem okoz problémát, lassan megérti az effajta fürdőzés örömét is. A forró víz a gyakorlott fürdőzőnek is már belépéskor égeti minden porcikáját. Lassan alámerülve, ahogy a test átveszi a magas hőfokot, érezni, amint az egész testben előmlik a forróság, elbágyaszt a kristálytisztá víz, és lassan bizseregni kezdenek a felfokozott vérkeringésnek köszönhetően az összes végtagok. A forróság miatt úszkálni, lubickolni senki sem kíván, helyette átadhatja magát az elmélkedésnek, a teljes kikapcsolódásnak. A húsz-huszöt perces párlódás elegendő időt nyújt a napi munka gondjainak elfeledésére. A medencében egyidejűleg többen élvezik a fürdőzés gyönyöreit, kollégiumokban és városi közfürdőkben a férfiak és nők külön helyiséget használnak. Kilépve a fürdőmedencéből forró, párolgó testtel ajánlatos *jukatába* bújni, ami könnyű, házi-kimonó puha pamutból. Mintha kicserélték volna az embert, frissnek, erősnek, kipihentnek érzi magát.

Japán ismerőseim többször elmondatták velem, hogyan is fürdünk mi, európaiak odahaza fürdőkádjainkban. Ott benn, a vízben ülve szappanozzuk magunkat, és akkor abban a piszkos lében ücsörgünk persze, jól tudták ők már előre, hogy mi nálunk a szokás, de újra és újra hallani akarták, hogy elszörnyülködésüknek többször is hangot adhassanak. A tusolás pedig? Az egy rohanás, abban semmi élvezet nincs, a fürdőzésnek is meg kell adni a módját, különben fabatkát sem ér, mondogatták.

A fürdőzéssel kapcsolatos meglepetések egész ott tartózkodásom során kísértettek. Egy japán családnál vendégeskedvén pár napig abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy kis egyszemélyes házi fakádjukban a késő délutáni órákban - mert ez a fürdőzés ideje - először én fürödhettem, természetesen mosakodás után. Tudniillik ugyanabban a forró vízben fürdik végig az egész család, hagyományos sorrendben, a családfő, az elsőszülött fiúgyermek, majd a többi fiú, aztán a lánygyermek, szintén kronológiai rendben, végül az anya. Minden tiltakozásom ellenére el kellett fogadnom azt a vendégnek kijáró megtiszteltetést, hogy még a családfőt is megelőzzem ebben az évszázadok óta kialakult rendben. A dolog csak azért volt kínos, mert a víz természetszerűleg az elején a legforróbb, amit tréning ide, tréning oda,

bizony nehezen tűrtem, dehát ők pont azt akarták, hogy a legnagyobb élvezetet jelentő legforróbb hőmérsékletű fürdő a vendéget illesse.

Egy vidéki kirándulás alkalmával egy nagy szállodában szálltunk meg, európai fiúk, lányok vegyesen és japán kísérőink. Kiderült, hogy a társaság legnagyobb öröme és izgalmára, a szálló fürdője közös, azaz a mosakodási fázis után a férfiak és nők azonos fürdőmedencébe lépnek be két irányból. Európai férfi kollégáim ugyancsak különösen festettek, amikor megjelentek a medence bejáratánál szemüvegben (nehogy a rövidlátók kimaradjanak valamiből), nyakukban fényképezőgépekkel és filmkamerákkal - anyaszült meztelenül. Egyről feledkeztek meg csupán, hogy a forrón gőzölgő víz miatt szemüvegük egy pillanat alatt úgy elhomályosul, hogy kevesebbet látnak, mint anélkül. Mondanom se kell, a kamerák használatáról a fenti okok miatt szintén le kellett tenniük.

Fürdőzési élményeim koronája azonban az a Japán-Alpok-béli kirándulás volt, amikor japán diáktársaim elvezettek az úgynevezett *rotenburoba*. Több helyen működik ilyen, többnyire gyógyforrások közelében létesített nyitott, „ég alatti fürdő”. A dolog pikantériája az - mármint nekünk európaiaknak -, hogy a gyógyvízzel telt medencébe Ádám, illetve Éva kosztümben lépnek be férfiak, nők, gyerekek, öregek egyaránt. És ráadásul itt nincs az a mindent ápoló és eltakaró gőzfelhő - lévén nyitott medencéről szó - mint ami a zárt fürdőkben. A medence általában egy nagyobb méretű fakád, ahova lassan csörgedez a kellemesen meleg gyógyvíz, és egy nyíláson folyamatosan távozik belőle annyi, amennyit a bent ülők száma és ennek megfelelő térfogata lehetővé tesz. A kád peremén söröskonzervek, szakés üvegek sorakoznak, amiknek tartalmával a már heringek módjára bepréselten ülő japánok boldog-boldogtalant kínálgatnak. Az iszogatás, fürdőzés közben megy a pletyka, előadják, ki honnan jött, hova megy. A familiáris légkört semmi nem zavarja, az újonnan jövőket nagy ovációval fogadják, a távozóknak további jó utat kívánnak. Nehogy félreértés essék, nem valami orgiáról, sem pedig a nudista mozgalom japán hajtásáról van szó. Az ősi időkben természetes dolog volt Japánban, hogy a férfiak és a nők együtt fürdőznek, a meztelenség nem kelt bennük szexuális asszociációkat. Városokban, feltehetően az európai, főleg az amerikai kultúra káros hatásaként, mára meg-megváltoztak, illetve változóban vannak ezek a normák.

A két kultúra, európai és ázsiai, azon belül is a japán eltérő értékrendszerét bemutatandó, hadd meséljem el azt az esetet, amikor egy vidéki szállodában nagyobb társasággal szintén együtt fürdőztünk. A jótékony hatású fürdő után az egész társaság felfrissülve, *jukatákba* bújva ülte körül a gyékényeken a parányi vacsorázóasztalokat a szálloda éttermében. A mellettem ülő idősebb japán professzorom - akivel szintén egy medencében fürödtem egy félórával azelőtt - jóindulatúan figyelmeztetett:

- Kisasszony, húzza lejjebb a jukatáját, mert nem ildomos a kivillanó boka!

A japán férfiak már közel sem ilyen szemérmesek nyilvános közegben. A járműveken ülőhelyhez jutó öltönyös, szemüveges úr aktatáskájának dossziéi közül színes rajzos magazint húz elő és a látványos sztori tanulmányozásába kezd. A felnőtteknek szóló *mangák* többsége képanyagban és szövegben is minden képzeletet felülmúló obszcén történetekkel szórakoztatja a munkában megfáradt férfiakat, akik nem zavartatják magukat és a világ legtermészetesebb módján teregetik ki a lapokat az utazóközönség előtt. Leplezetlen érdeklődésüket nem csillapítja kiskorúak, gyermekes anyák, tisztességben megőszült háziasszonyok és viháncoló fruskák jelenléte sem - önfeledt élvezettel temetkeznek bele a fantáziát megmozgató illusztrációkkal tűzdelt olvasmányba.

A karácsony, a karácsonyi ünnepek Európában és Amerikában rendszerint azon kevés alkalmak közé tartoznak, amikor a család valóban együtt van; ezt az időszakot még nem vallási indíttatásból is a családi együttlétre, ünnepi evés-ivásra, egymás megajándékozására használják föl. A karácsonyra való tekintettel még a legelfoglaltabb üzletemberek is haza igyekeznek a családjukhoz. Tudják ezt a Távol-Keleten is, ahol nemegyszer vissza is élnek ezzel. Gyakorta igyekeznek a távol-keleti üzleti partnerek a tárgyalásokat addig húzni-halogatni, amíg a gyanútlan külföldit időprésbe kényszerítik. A külföldi erre aztán vagy hagy csapat-papot és félbeszakad a talán ígéretesnek látszó tárgyalássorozat, vagy nagy sietségében esetleg kedvezőtlenebb tárgyalási pozícióba szorul.

Nem mintha Japánban ismeretlen fogalom lenne a karácsony! Olyannyira nem, hogy Tokió utcáin például előbb jelennek meg a látványosabbnál látványosabb karácsonyi dekorációk, mint bárhol Európában. A *Csendes éj* dallamfoszlányaitól hangosak a sétáló utcák már kora decemberben. Ám a reklám nem a családi ünnepnek, hanem a karácsony ürügyén szervezett gála-vacsoráknak, táncesteknek szól. A *Csendes éj* hangjaira felszabadultan táncolnak a párok, a karácsonyi díszekkel dekorált sütemények, torták jobban fogynak, mint annak előtte, a karácsonyi hangulat hatására készségesen nagyobbra nyílnak a pénztárcák.

A karácsony egy kicsit mintha az európai szilveszter szerepét töltené be a világ túlsó oldalán; ez a nap a barátokkal való mulatozásé, míg az újév köszöntése a család ünnepe.

Biztos benne, hogy minden adósságát visszafizette, minden tartozását elrendezte? Biztos benne, hogy minden sürgős elintézendő ügyét letudta, hogy nyugodt lelkiismerettel kezdhet az új évnek? A japánoknál csak tiszta lapokkal lehet nekivágni az új esztendőnek és hogy a megtisztulás még hatásosabb legyen, az új év előestéjén, azaz a mi szilveszter esténken, a japánok este 11 óra körül családotul ellepik a sinto szentélyeket, hogy elsőként róhassák le tiszteletüket az istenségek előtt. Az óesztendőt éjfélkor búcsúztató 108 harangszó elhangzása után imádkoznak az új esztendő sikeréért, egészségükért, boldogulásukért; koppannak a pénzadományok a perselyekben, vevőre találnak a talizmánértékű műtyürek, csengettyűk, kitűzők. Újesztendő éjszakáján az éjjel is üzemelő vonatok szállítják az újévet ünneplők áradatát a leghíresebb szentélyekbe; a hajnalhasadást a csípős idő ellenére is tömegek köszöntik a templomkertekben és tengerpartokon. Azok, akik az éjszakai tiszteletadásból kimaradtak, az új esztendő első napjainak egyikén még pótolhatják a mulasztásukat - hiszen az első három nap még a legendásan szorgalmas japánoknál is ünnep.

Persze, hogy mi illik, mi nem, az bizony nagyon is relatív. Az ünnepeknél sokkal szürkébb hétköznapiakon is.

Az állomások, metrómegállók, japán vendéglők, de néha még az elég rangos éttermek vécéi is úgy vannak megoldva, hogy belépéskor két-három piszoár mellett elvonulva lehet eljutni az illemhelyhez, amelyen van ajtó. Igen ám, de a piszoárok előtt, ha belép az ember a helyiségbe, nemegyszer már nekivetkőzött férfiak végzik a dolgukat, és ilyenkor a japán nők szemrebbenés nélkül nyomakodnak beljebb. De az európai nő menthetetlenül zavarba jön. Nem beszélve arról a kényelmetlen helyzetről, amikor a teljesen üres toalettbe nyugodtan bevonul az ember, de alighogy magára húzta az ajtót, hallja, hogy férfiak is megjelentek a színen. Ilyenkor két dolgot lehet csinálni: vagy kivárni, amíg a piszoár rész megüresedik - bár nagy forgalom esetén ez bizonytalan; vagy pedig a világ legtermészetesebb arckifejezését öltve nyugodtan elvonulni. Elvégre emberek vagyunk.

A háború után Tokió első nagy nemzetközi repülőterét a *Hanedát*, Jokohama közelében építették föl. A kezdeti időkben nagy szenzációt jelentett a maga hatalmas forgalmával, nagy repülőgép-óriásokkal, a föl- és leszálló külföldiek látványával az ilyesmihez nem szokott

japán közönségnek. Japán családok vasárnapi program gyanánt gyakran vonultak ki a Hane-dara - egyszerűen báméskodni. Hamarosan azonban végeszakadt ennek az olcsó szórakozási lehetőségnek. A hatóságok borsos belépti díjat szabtak ki és megszorításokat vezettek be. Az ok: a nagy hőségben a japán honatyák nemegyszer gatyára vetkőzve nézelődtek, amivel a külföldiek olyan megbotránkozását vívták ki, hogy adminisztratív intézkedésekkel kellett közbelépni.

Ugyanakkor, közös női hálótérmekekben a japán nők rendszerint a takaró alá bújva váltják át hálóruhájukat.

A nyílt konfrontáció elkerülése a zavartalan társadalmi együttélés egyik előfeltétele - vallják a japánok. Ennek a nemes célkitűzésnek az érvényesítése ugyanakkor sajátos módon valósul meg. Házigazdámék utcácskája európai mércével mérve különösen szűk volt, és a kényelmes autók a magánházak garázsaiába csak megfelelő manőverezés után tudtak befordulni. Ezért aztán különösen zavaró volt egy ismeretlen kocsi időnkénti megjelenése ez utcában, amely a parkolásával sokszor elfoglalta az utat. Ahelyett, hogy az utca lakói szóltak volna az autó tulajdonosának, inkább más módját választották a figyelmeztetésnek. Egy alkalommal az autójához siető tulajdonos rémülten fedezte fel, hogy a kocsiján két kerék is lapos. Egy kerék kaphat defektet, de kettő! Ez nem lehet véletlen... Az ablakfüggöny mögül leselekedő „elkövető” készséggel rohant ki, és buzgón segített a kerekek kicserélésében... Az „üzenetet” fogta az autótulajdonos és soha többé nem választotta parkolási helyéül a kis utcát.

A külföldi elképzelések is persze számtalanszor tévesnek bizonyulnak a japán erkölcsökről.

1977 nyarán egy magyar tudományos delegációnak tolmácsoltam Tokióban. A többnapos, fárasztó munkaprogram megkoronázásaként, az utolsó estére a küldöttség tiszteletére gésásvacsora volt beígérve. A japán vendéglátók - mondanom se kell - engem kihagytak a meghívottak listájáról. Nagyon bánatos voltam, mert akkor még azt hittem, hogy ez személyem ellen irányuló méltatlan elbánás. Később kiderült, hogy erről szó sincs - több év alatt soha nem láttam közvetlen közletről gésát, mert egyszerűen a nőket az elfogadott normák szerint mindig „kifelejtik” ezekből a programokból. Nos, honfitársaim (mindannyian férfiak) leplezetlen örömmel és várákozással tekintettek a program elébe. Másnap, az elutazás reggelén aztán furcsálltam, hogy gyanúsán hallgatnak az előző esti élményről. Kiderült - mert én se álltam meg, hogy ne kérdezzek rá -, hogy a vendéglátók nagy igyekezetükben meglehetősen drága gésákat béreltek a vendégek szórakoztatására. Csakhogy - mint az egyik honfitársam fogalmazott - a gésa, úgy látszik, olyan Japánban, mint a bor nálunk - vagyis minél öregebb, annál értékeesebb. A gésák képzése tudniillik több éves-évtizedes munkával jár. A kiválasztott tizenéves leánykák speciális iskolákban különleges képzést kapnak - megtanulnak énekelni, hagyományos japán hangszereken játszani, táncolni, elsajátítják a japán etikett és csevegés alapvető szabályait, tanulnak idegen nyelveket, stb. E művelt leánykák aztán amikor a képzésük befejeződik, a legelegánsabb vendéglők alkalmazásába kerülnek, ahol mint szórakoztató hölgyek működnek. Miután azonban a gésák elsődleges (és jószerivel kizárólagos feladata) a vendégek művészi szórakoztatása, érthető, hogy az idősebb gésák mint művészi előadók értékeesebbek, mint a fiatalabbak. Gondoljunk csak bele, hogy egy híres zongoraművész is rendszerint élete derekán jut el művészi kifejezőképessége csúcsára. Így tehát, a magyar férfiak hatalmasat csalódtak a gésa-intézményben. A világban ugyanis valahogy még mindig él az a tévképzet, hogy a gésák afféle híres kurtizánok. Nem vitás, hogy a gésák többségének megvan az úgynevezett „patronáló” dúsgazdag barátja. De ezek a szeretői kapcsolatok állandóak, és mint ilyenek, sérthetetlenek. Egy-egy gésás vacsora elképzelhetetlenül drága és elegáns dolog. A díjszabás az eltöltött órák szerinti. Tehát pl. egy két órás gésás vacsora két gésa közreműködésével (a vendéglő és a gésák rangjától függően) és mondjuk négy vendég

jelenlétével még szerényebb számítások szerint is alkalmanként több ezer dollárba is kerülhet. A gésák egyébként megjelenésükkel is eleganciát sugároznak - gyönyörű, drága, gondos kikészítés, művészi hajkompozíció. Én csak fényképeken illetve a kiotói utcákon néha elvétve, távolról láttam ilyen hölgyeket, pontosabban *majkónak* hívott gésa-tanoncokat. Honfitársaimnak azonban a gésák korán kívül a másik csalódást az jelentette, hogy mint mondták, nem is olyan szépek. Ez persze érthető, hiszen értéküket művészi képességeik jelentik.

A szépség, mint köztudott, relatív fogalom. Az európai fogalmak szerint a szépség egyenlő a szabályossággal. Gondoljunk csak a francia kastélyok kertjeire, a szimmetrikus módon, szabályosan elrendezett szobabelsőkre. Ha kinyit az ember egy európai divatlapot, akkor abban minden manőken tökéletes, arca szabályos, lába hosszú és vékony. Az, hogy formás, nekünk természetes, hiszen ha nem az lenne, akkor szóba se jöhetne, mint manőken. Tessék azonban kinyitni egy japán divatlapot! Először is a manőkenek többsége úgynevezett szabálytalan szépség. A lábuk többnyire kurta és görbe, a fülük nemegyszer elálló, és a szabályos fogsor sem jellemző mindegyikükre. És mégis van bennük valami olyan báj, ami az európai úgynevezett „tökéletes” szépségekben nincs. A tévé reklámokban először szokatlan volt látnom olyan japán nőket, akik természetesen rendkívül jól ápoltak voltak ugyan, de a mi fogalmaink szerint „nem-szépek”. Kifogásolhatók azért, mert az egyiknek a bőre volt csúnyácska, a másikkal az alakja volt enyhén szólva nem tökéletes, a harmadik kiskorában nem viselt fogszabályozót, a negyediknek nyaka tömzsi és így tovább. A japán esztétikai mérce azonban más, mint a miénk. Náluk elsődleges a természetesség. Tehát, azért mert valakinek hatalmas kajla fülei vannak, az még nem akadályozza meg őt abban, hogy hátrafésült frizurát hordjon, mivel gyönyörű nyaka és szép szeme mintegy kiegyenlíti a fül formájának tökéletlenségét. Azért, mert valakinek hatalmas bibircsók éktelenkedik az orrán, még nem esik el attól a lehetőségtől, hogy tévébemondó legyen, hiszen más, előnyös adottságai majd ellensúlyozzák ezt. És ez így is van. A japánok rendkívül ügyesen képesek sex-appeal kovácsolni azokból a természetes tökéletlenségekből, amiket az európai nők kétségbeesett igyekezettel akarnak elrejteni. A japán divatlapban a görbelábú manőken egy ügyes beállítás segítségével inkább bájosnak, kislányosnak tűnik, mint mondjuk esetlennek. Megdöbbenéssel figyeltem a tévében a szépségversenyeket. Micsoda alakú és micsoda arcú lányok jelentek meg! De mindegyikükben volt valami természetes, ami feledtette a tökéletlenséget. A női magazinok szépségtanácsadóiban a hangsúly nem azon van, hogy hogyan rejtjük el ezt vagy azt a szépséghibánkat, hanem, hogy hogyan emeljük ki ezt vagy azt az erényünket - a szemet, a száját, stb. Vagyis a japánok nem arra törekednek, hogy erőszakkal megváltoztassák magukat. Nem fordul elő, hogy valakire azt mondanák, nem szép. Mindenki van valami szép, amit ki kell hozni, és ezt erőteljes kozmetikázással hangsúlyozzák is.

A legjellemzőbb erre a magatartásra az, hogy a japán nyelvben nem létezik olyan szó, hogy „csúnya”. És nincs igazuk? Tudniillik egy jól ápolt, üde nőben - meg ha nem is szabályosak a vonásai vagy az alakja - mindig lehet valami vonzót találni. A japán lányok például gátlástalanul hordanak miniszoknyát, ami valójában pontosan az ő testalkatukhoz nem illik, de ez őket egy csöppet sem zavarja. A szoknya azonban szép anyagból van, arcuk szépen kikészítve, a hajuk (ami a japán nőknek ösidőktől fogva a legnagyobb ékessége, és aminek a kezelésére minden nő nagy-nagy gondot fordít) gyönyörű, és így az összkép mégiscsak kellemes.

A hajápolás egyébként a kozmetika alapja Japánban, amit például többek között, az is bizonyít, hogy a kozmetikumok reklámjának mintegy felét a hajápoló- és mosószeres hirdetések teszik ki. Ösidőktől fogva a nő éke a hajkoronája volt. A japánok haja erős, vastag szálú és sűrű. Régebben, amikor a nők kimonóban jártak, nem hordtak gyűrűt, láncot, csak a hajukban viseltek ékszert, azaz hajdíszet. Ma is, ha ünnepi alkalmakkor kimonót öltenek, csak a hajdísz ékesíti őket.

Érdekes egyébként, hogy valaha a japán nők kimonójukban a nyakszirtjüket engedték láttatni. A kimonó nyakpántját lazán hátra eresztve kivillant a nagy hajkorona alól a nyak vonala - ami rendkívül erotikusnak hat a férfiszemnek. Vagyis a japán nők nem a mellrész dekoltázsával akarták magukra vonni a tekinteteket, hanem a nyakszirt kivillantásával. Ha jól belegondolunk, akkor ez már csak azért is természetes, mert a japán nők köztudottan kifejezetten apró keblűek, azaz még ha akarnák sem mutogathatnák a mellüket. A mai japán divat is alkalmazkodik ezekhez az adottságokhoz. Még az estélyi ruhák sem a mellrésznél kivágottak, hanem a kivágást hátra helyezik. Vagyis az ő kultúrájukban az erotikus pont is máshova helyeződik. A kimonó egyébként, mint viselet, azért volt rendkívül előnyös a japán nők számára, mert a rövid lábat eltakarja, ellenben hangsúlyozza az arcot, a haját, ami fő ékességük.

Ugyanakkor el kell mondani azt is, hogy újabban - főleg az amerikai örület hatására - a fiatal japán nők igyekeznek amerikanizálódni, azaz jóformán mindig európai ruhákban járnak, híven követik az európai divatot, némelyik odáig vetemedik, hogy a haját világosra igyekszik festetni és göndörre daueroltatni, hogy ezzel „nyugatiasabb”-nak látszék. Engem mindig elkésztett az ilyen lányok és asszonyok látványa, mert alkati adottságaiknál fogva jobban tennék, ha megmaradnak a hagyományoknál, az jobban áll nekik.

A japán esztétikai értékek szerint tehát, a szépség nem egyenlő a szabályossággal, sőt, kifejezetten értéknek minősül az aszimmetria. Hogy ez mennyire így van, azt a hétköznapi életből vett példák is bizonyítják. A japán lakás, illetve szoba elrendezése vagy berendezése sohasem szabályos, hanem aszimmetrikus. Vagyis részleteiben aszimmetrikus ugyan, de az egész harmóniát sugároz. A japán virágrendezés művészetének a titka is éppen az, hogy az egyenlőtlen hosszúságú, különféle irányokban hajló, többfajta virágokból álló kompozíció harmonikus egészet alkot.

Nyilvánvalóan a japánoknak ez az „aszimmetrikus részekből harmonikus egészt” teremtő esztétikai szemlélete a természettel való szoros kapcsolatából fakad, hiszen a természetben sem szabályos formákkal találkozunk az ember.

Amikor először vásároltam teáskészletet egy japán áruházban, azt hittem tévedésről van szó, amikor az eladó öt csészét és öt tányért nyomott a kezembe. Kiderült, hogy még ilyen mindennapi dolgokban is uralkodik a „nem-szimmetrikus” szemlélet; Japánban minden készlet (evő, étkező, stb.) öt darabból áll. Az ötös számnak e kitüntetett jelentősége azonban eredetileg a buddhizmusból ered.

A japán vázákban sose látni szabályos kerek virágcsokrokat - illetve ha látni, akkor ez már nyugati befolyás. A japánok az ételt nem úgy találják, hogy szabályos halszeletek vagy süteményszeletek sorakoznak egymás mellé. A tányér egyik szögletében egy kis zöldség díszlik, a halszeletek pedig mondjuk féloldalasan a tányéron keresztben vannak elhelyezve.

Végezzünk egyszer egy kísérletet, ha adódik rá alkalom. Vegyünk egy doboz süteményt és egy kerek tálat. Kérjünk meg egy japánt, hogy tálalja ki a tálra a süteményt. És most ugyanezt szólítsunk fel egy európaikat. Az eredmény szembeötlően más lesz. Az európai nagy valószínűséggel szabályosan, sorjában fogja telepakolni a tálat. A japán csak pár szem süteményt fog választani, és azokat a tálra nem szabályosan elosztva helyezi el, hanem számunkra kicsit szokatlanul használja a felületet. És gondosan ügyelni fog arra, hogy üres hely feltétlenül maradjon a tálon. Tudniillik ez az aszimmetria egyik feltétele.

Kazuhiko nevű ismerősöm megdöbbenéssel mesélte, hogy soha nem értette, hogy miért szólt rá mindig magyar háziasszonya a reggelinél, hogy töltsön csak nyugodtan még teát. A japán széépérzők számára ugyanis elfogadhatatlan, hogy egy teáscsésze tele legyen. Ezzel tudniillik vétenének az aszimmetria szabálya ellen. A teát, kávé, stb. csak a csésze 2/3-áig illik tölteni

náluk. A tele pohár látványa ugyanis nem kellemes a japán szemnek. Tehát nehogy azt tessék hinni, hogy sajnálják tőlünk a teát, azért nem öntik színig a csészét! Ez alól a szabály alól kivétel a sör és a szake. A sör ugyanis mindig csurig van a pohárban (vajon azért-e mert eredetileg ez egy importált ital?). A szakés poharat, vagy tálacskát pedig azért kell teletölteni, mert annyira apró (olyan nagyságú mint nálunk a játékboltokban a babaháztartás pohárkái, vagy mint egy kis likőrös pohár), hogy ha nem lenne tele, akkor nem lenne mit inni.

Felejthetetlen élmény például a hosszabb ideig Japánban tartózkodó külföldiekre kötelező bejelentkezési procedúra. Az illetékes hivatalban számos űrlap kitöltése és fénykép benyújtása után mellettem termett egy hivatalnok egy bélyegzőpárnával, valamint egy ifjú hölgy vattával és valami folyadékos üvegcsével. Egész megrémültem, hogy mit akarhatnak tőlem - csak nem injekciót kívánnak adni? Még mielőtt felocsúdhattam volna, a hivatalnok könnyed mozdulattal és - Pardon! - felkiáltással magához ragadta a bal csuklóm, és mutatóját a sötét-tintás bélyegző párnára szorította, majd az ujjlenyomatot egy karton megfelelő kockájában örökítette meg. Ugyanez megismétlődött egy másik nyilvántartási lapon. Utána az ifjú hölgy gondosan megtisztította ujjamat benzines vattával.

Ujjlenyomatot venni bűnözőktől szokás - villant át rajtam, de végül is túltettem magamat a dolgon. Nem így az a mintegy 600 000 koreai, akik évtizedek óta Japánban élnek, esetleg már ott is születtek, de még mindig mint külföldiek kötelesek alávetni magukat az ujjlenyomattétel aktusának. Ők is - sokszor más ideiglenesen Japánban tartózkodó külföldi állampolgár is - megalázónak tartja a nyilvántartásnak ezt a formáját, amelyhez hagyományosan negatív érzelmek társulnak. Számosan megkísérlik megtagadni ezt az aktust - de nem sok sikerrel, mert akkor nem kapják meg a tartózkodási engedélyt.

Pedig egyébként a japánok mindent elkövetnek, hogy a külföldi jól érezze magát. Igyekeznek országukat, kultúrájukat, szokásaikat a lehető legkedvezőbb oldaláról bemutatni. Lelkesen elkísérik az idegent a hagyományos és rendkívül látványos teaceremóniára; készséggel beavatják az érdeklődőket az ikebana műveletébe; szívesen látják az ügyetlenkedő külföldieket is papírhajtogatási szakköreikben, kalligráfiai foglalkozásaikon. Ismerősök jóvoltából többször is volt szerencsém virágnézésen részt venni, csodálatos tájakra kirándulni. Egyszóval nagyszerű és figyelmes vendéglátók annak ellenére, hogy a külföldiekkel kapcsolatos előítéleteik még mindig erősek.

Egy hangulatos virágnézési piknik alkalmával Hiroko barátnőm miután kiosztotta a népes társaságnak a szendvicseket, táskája mélyéről egy elegánsan csomagolt dobozkát vett elő. Elfogódottan nyújtotta felém:

- Elhoztam Neked ezt a parfümöt, igaz, én is ajándékba kaptam, de tudod, nekünk japán nőknek nem szükséges, mert nekünk nincs olyan erős testszagunk. Én úgysem használom, gondoltam, te tudod majd hasznát venni.

Fordult velem egyet a világ, nem tudtam hirtelenjében, hogy mit válaszoljak. Szívem szerint - barátság ide, barátság oda - a legszívesebben visszaütöttem volna az „ajándékot”, de erőt vettem magamon, és a sértődést elkerülendő kénytelenül átvettem a nemes francia parfümöt. Akkorra már tudtam ugyanis, hogy a fehér embert a japánok régmúlt idők beidegződéseként szörösnek és bűdösnek könyvelték el. Tény, hogy a fehér emberrel történő első kapcsolatfelvétel idején a 15-16. században európai elődeink nem dicsekedhettek magas fokú tisztálkodási kultúrával. Ezért a már akkor is sokat tisztálkodó japánokat elborzaszthatta közelségük. Tény az is, hogy az európai ember táplálkozási szokásai (a sok húsevés) alapvetően eltérnek a japánok rizs-hal-zöltség központú étrendjétől. Tény az is, hogy a nehéz, fullasztó klímához nem szokott európaiak nyaranta jobban izzadnak, mint a japánok. Mindezek hozzájárultak

annak a meggyőződésnek a kialakulásához, hogy a fehér emberek testszaga kellemetlen. Tehát ezt palástolandó kénytelenek szegények kölnit vagy parfümöt használni. Vagyis, aki ilyesmit használ, az azért teszi, mert kénytelen elleplezni eredendő testi gyengéjét. Mondanom se kell, hogy mindezek tudatában azóta is kínosan ügyelek arra, hogy japánok társaságában lehetőleg ne érződjek rajtam még a nyoma se valamilyen illatszernek, nehogy azt gondolják, netán kényszerből illatosítom magamat...

Ahány ház, annyi szokás. Ez vonatkozik az étkezési szokásokra is. Minden külföldinek kuriózum például a nyers hal, az *o-szasimi*. A frissen fogott halat - nem pontyot, hanem különféle nemes tengeri halakat - gondosan apró szeletkékre hasítják, és gusztusosan tálalják. A halfalatkát pálcikával felcsippentve megforgatja az ember egy kis tormás szójaszósztban és bekapja. A hűvös, ízesített halszelet szinte elolvad az ember szájában.

A külföldiek eleinte bizalmatlanul méregetik nemcsak a nyers halat, hanem a tenger egyéb ajándékait is - a szárított algát, moszatot, rákot, kagylót. Ha azonban hozzászokik az ember az ízekhez, ráérez a japán étkezések sajátosan megkomponált harmóniájára, akkor kifejezetten élvezni kezdi a japán kosztot. A japánok érdeklődéssel vegyes kíváncsisággal figyelik az idegen reakcióját és ha kiderül, hogy a külföldi különösen megkedvelt egy-egy ételt, akkor azt számon tartják és minden alkalommal megvendégelik vele. Naív módon ennek tudtam be azt is, amikor Macsiko barátnőm a fülem hallatára biztosította nővérét a telefonban, hogy a kis külföldi vendégnek a kedvence a szőlő. Több napig vendégeskedtem akkor vidéki barátnőmék házában, és a rokonság meg a baráti kör tagjaihoz hordtak körbe nap nap után. Szívesen hívtak meg magukhoz a családok, mert sokan közülük még sose jártak külföldön, de néhányuk még *gaidzsint* se látott testközelben. Én pedig szívesen mentem, örültem, hogy kiszabadulva a kollégium falai közül néhány napig lazíthatok, finomakat ehetek. A vendéglátók mindenütt elhalmoztak kedvességükkel, jobbnál jobb falatokkal. Élvezettel figyelték, hogy mint ülök a tatamin, hogyan fogom az evőpálcikát, melyik ételből kérek repetát. A szőlő ügy akkor kezdett gyanússá válni, amikor a harmadik háznál is az került az asztalra. Mindenki feszülten figyelte, hogy miként eszem. A negyedik családnál a szomszédokat is áthívták, hogy nézzék meg a vendéget. És megint elém tettek egy nagy tál hatalmas szemű szőlőt. Furcsálltam a dolgot, de nem kérttem magamat, és elkezdtem csipegetni a szemeket. A közönség áhítattal bámult. Ekkor egy cserfes rokongyerek nyíltan nekem szegezte a kérdést:

- Nényi, a magyarok a banán héját is megeszik?

És ekkor leesett a tantusz. Azért kaptam én folyton szőlőt, mert nem győztek betelni annak a látványával, hogy héjastul nyelem le, ők tudniillik csak a húsát szopogatják ki. A héját gondosan a tányér szélére gyűjtik.

Japán közelről

Ez az egész könyv tulajdonképpen azoknak a benyomásoknak az egyvelege, amelyek japáni életem során értek. Számos tapasztalatom nyilván megegyezik más külföldiekével, de egy sor élményem bizonyára nagyon is szubjektív. Mint ahogy szubjektívek értékítéleteim is a látottakkal-hallottakkal kapcsolatban. Van azonban egy-két olyan élmény, amit kifejezetten annak köszönhetek, hogy külföldiként töltöttem bizonyos időt Japánban. Ezekért az élményekért hálás vagyok vendéglátóimnak, mert általuk nem csak ismereteim gazdagodtak, hanem az én-képem is alaposan átalakult. Egy kicsit megtanítottak arra, hogy más szemmel lássam a világot és önmagunkat is. Azt hiszem, hogy minden külföldi utazás és tapasztalat legnagyobb hozadéka az, hogy ráébressze az embert a saját kultúrája, saját országa értékeire.

Nagyképűség lenne azt mondani, hogy ajánlom mindenkinek, aki még nem járt Japánban, hogy látogasson el. Mégis, akinek megadatik ez a lehetőség, az meglepő dolgokkal fog találkozni. Talán ez a magyarázata annak, hogy sokan „misztikus”-nak tartják. Én inkább „hagyma-kultúra”-nak nevezném. Kívülről kerek, de a külső héj megbontása után újabb és újabb héj-rétegek kerülnek elő, és mindig más-más oldalról kezdheti az ember a lefejtését. A sok-sok réteg a biztosíték arra, hogy a sokadszori látogatás is kínáljon újabb meglepetéseket.

Japánt talán soha nem is lehet megismerni közelről.

-&-